

הגדה של פסח

- עם ביאור רבנו ה'כלי יקר' זי"ע
ביאור נרוזב מתוך ספריו של רבנו זי"ע
- א. ביאורו כלי יקר על התורה
 - ב. עיר גבורים
 - ג. עוללות אפרים
 - ד. אורז לזויים
 - ה. שפתי דעת

יוצא לאור על ידי רבני 'עלון כלי יקר'

בני ברק - תש"פ

לפרטים: kliyakar2@gmail.com

מפני לזיץ הזמן - ספר זה לא עבר הגהה כנדרש,

ונשמזז לקבל הערות והארות.

© כל הזכויות שמורות

כולל איסור העתקה וסריקה

לעילוי נשמות

הגאון רבי אלחנן משה
ב"ר ברוך קונשט זצ"ל
ראש ישיבת קול תורה

הגאון רבי נפתלי
ב"ר יעקב מרדכי נבנצאל זצ"ל

מראשי ישיבת פונוביז' לצעירים
נתרם על יוצאי חלציהם שיחי

לעילוי נשמות

הגאון רבי חנוך הכהן ב"ר יונה זצ"ל
רב ואב"ד מינכן

הגאון רבי ישראל הכהן ב"ר חנוך זצ"ל
ראש ישיבת פרנקפורט, ורב קהל עדת ישורון – בני ברק

הגאון רבי יונה יוסף הכהן
בן הג"ר ישראל זצ"ל
מייסד ישיבת אופקים, ורב קהילת עדת ישורון בני ברק

למשפחת ארנטרוי

נתרם על ידי נכדם הר"ר א. א. ארנטרוי

זכות ההגדה

לכבוד אוהב התורה ולומדיה,

ואף הוא צורבא מרבנן

ר' יצחק בן חנה מינה שיחי

יזכה בקרוב למצוא זיווגו ההגון לו,
ולבנות בית נאמן בישראל,
על אדני התורה והיראה
ולרוב שפע והצלחה
בבחינת הכל בכל כל
ברוחניות ובגשמיות

לרפואת

הרבנית נחמה בת רות שתחי'

מרת אילה בת נחמה שתחי'

וכל חולי ונפגעי מגפת הקורונה

ירחם השם בעד עמו ישראל

נתרם על ידי אחד הקוראים שיחי

תוכן עניינים

5	קדש
8	ורזון
8	כרפס
8	יזון
9	מגיד
43	רזצה
43	מוציא, מצה
45	מרור
45	כורך
45	שלזון עורך
46	צפון
46	ברך
57	הלל
68	נרצה
77	ביעור זומין - והשאור שכלב
81	סיבות ארבע כוסות של פסז
85	תשובת התורה לבנים
88	סיבת עשרת המכות
89	זכות עשרת המכות
91	הקדמה לעשרת המכות
93	עשרת המכות - מידה כנגד מידה
97	הקדמה לזמוש עשרה מעלות -
100	סוד וכוונת מצות מצה
104	סוד וכוונת המרור

הקדמה

ישמוזו הלומדים ויגילו המעיינים, יודו המבינים ויתעלו המרומים, עת יוצא לאור לראשונה 'הגדה של פסח' עם ביאור רבנו הגדול, הזכר השלם רבי שלמה אפרים בן רבי אהרון לונטשיץ זי"ע.

זה מאות בשנים שלומדי התורה והוגיה, מתענגים בביאוריו הנפלאים והמיוזזדים של אזור מגדולי דור דעה, אשר מעניקים אור זודש ונפלא לעומק דברי תורתנו הקדושה. ועתה לאזור ימים ארוכים של השקעה יומם ולילה, אנו זוכים להגיש על שולחנם של מלכים 'מאן מלכי, רבנן', יצירה זודשה שטרם נעשתה מאז ומקדם, כאשר רבני ועורכי העלון 'כלי יקר' ישבו לתור ולזפש בכל ספריו של רבנו זי"ע, ביאורים ואורות זודשים על הגדה של פסח, ואמנם מפני קוצר הזמן לא זכינו להביא בהגדה זו את כל דברי רבנו זי"ע, אך מעל מאה מאמרים הנותנים אור זודש הובאו בהגדה זו.

עם סיום המלאכה, נישא כפנו אל אבינו שבשמים, זכנו להמשיך להפיץ את דברי תורתנו של רבנו הגדול בעל הכלי יקר זי"ע, ונזכה להיות עמלים בתורה בקדושה וטהרה, מתוך שקיעות ויגיעה עצומה, מתוך רוגע ושלווה, בשלמות הגוף והנפש בבריאות שלמה, ובצלילות הדעת.

ברצוננו להודות לכל מנויי וקוראי העלון אשר עומדים לצידנו בהוצאת 'הגדה של פסח' זו, אשר ללא תמיכתם העיקשת לא היינו מצליזים להגיע לידי תוצאה ברוכה זו אשר מונזזת בזאת לפניכם.

בברכת התורה

ובברכת פסח כשר ושמוז

בבריאת הגוף והנפש

רבני ועורכי העלון 'כלי יקר'.

קדש

אם חל ליל הסדר בשבת מתחילין:

וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר: יוֹם הַשֵּׁשִׁי. וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם. וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְכַל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה. וַיְבָרַךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ כִּי בּו שְׁבַת מְכַל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

ביאור הכלי יקר

¹ הוסיף ה"א בששי לומר שתנאי התנה הקדוש ברוך הוא עמהם על מנת שיקבלו ישראל חמשה חומשי תורה, או כולכם תלוין עד יום ו' בסיון כי ה"א במלואו עולה ו', וטעמו של דבר כי העליונים והתחתונים הם שני הפכים ולא יתקיימו כי אם על ידי איזה אמצעי המצרף ומחבר שני חלקים הפכים אלו וזהו האדם שיש בו חלק גשמי וחלק רוחני חלק אלוה ממעל, והשארות החלק הרוחני תלוי בקבלת התורה אם כן אילו לא קבלו ישראל התורה לא היה כאן שום אמצעי לחבר שני הקצוות ההפכים והיה ההכרח נותן להחזיר העולם לתהו ובהו. ואל תשיבני מן הזמן שקודם מתן תורה כי לעולם היו בעולם צדיקים עוסקים בתורה כנח שם ועבר והאבות ודוגמתם והיה עמהם השם הגדול העולה למספר כ"ו, על כן עמד העולם כ"ו דורות בלא תורה בכלל ההמון, אבל לאחר כ"ו דורות שנשלם מספר השם לא היה כח ביחודי הדור להעמיד העולמות כי אם על ידי קבלת התורה לפיכך העוסק בתורה משים שלום בפמליא של מעלה ושל מטה [סנהדרין צט:] ויתבאר דבר זה עוד לקמן פרשת האזינו [לב, א] בעזרת השם. [בראשית א, לא]

ואלו הם דבריו של רבנו ז"ע בפרשת האזינו: **האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי.** פירש רש"י למה העיד בהם שמים וארץ שאם יאמרו ישראל לא קבלנו עלינו הברית מי בא ומכחישם על כן העיד בהם שמים וארץ עדים שהם קיימים לעולם ועד שאם יזכו וכו'. לספרים דגרסינן שהם קיימים לעולם ועד שאם יזכו וכו' אם כן הכל חד טעמא, אבל לספרים דגרסינן ועוד שאם יזכו אם כן הוא שני טעמים. וקשה לטעם ראשון וכי השמים והארץ יש להם פה להעיד, ואין לומר שוודאי אין שם אומר ודברים זולת מתוך שיתנו השמים טל ומטר והאדמה תתן יבולה כשעושין רצונו של מקום, ולא יתנו כשאין עושין רצונו זה מופת שקבלו ישראל הברית, אם כן מהו שאמר ועוד שאם יזכו וכו' היינו הך של טעם הראשון.

ונראה ליישב גירסא זו, לפי שאמרו רבותינו ז"ל [שבת פח.] יום הששי ה"א יתירה לומר שכולם תלוין ועומדים עד יום ששי בסיון אם יקבלו ישראל התורה מוטב ואם לא יחזור העולם לתהו ובהו, ואם כן מאחר שאנו רואין כהיום ששמים וארץ קיימים ולא הוחזרו לתהו ובהו זה מופת חותך שקבלו ישראל התורה וזהו שאמרו על כן העיד בהם שמים וארץ ומהו העדות שיעידו, שהם קיימים לעולם כי קיומם נותן עדות ה' נאמנה שכבר קבלו ישראל התורה דאם לא כן לא היו קיימים ועומדים אלא היו חוזרים כבר לתהו ובהו.

וטעמו של דבר שקיום שמים וארץ תלוי בתורה, לפי שהעליונים והתחתונים הם שני הפכים וצריכים לאמצעי המצרפם והוא האדם המורכב מן חומר וצורה והרכבה זו היא על ידי התורה, כי זולת התורה היה האדם נמשל לבהמה ולא היה בו חלק מן העליונים לפיכך העוסק בתורה משים שלום בין פמליא של מעלה ושל מטה שלא יהיו מתנגדים זה לזה כי האמצעי מצרפם. זהו שאמר יערוף כמטר לקחי כי כל נצוק חיבור וכמו המטר היורד מן השמים עד לארץ דומה כאילו הוא מחבר שמים לארץ כי כל נצוק דומה לחיבור, כך לקחי דהיינו התורה הלקוחה מן השמים לארץ היא מקום דנשקי ארעא ורקיע. עד כאן דבריו של רבנו ז"ע בפרשת האזינו.

יום הששי ויכלו השמים. הזכיר השם של ארבע בראשי תיבות אלו, מסכים למה שפירשתי למעלה בטעם כ"ו דורות. וכפי הפשט חתם כל מעשה בראשית בשם של יה המשותף בין איש לאשה מסכים לדברי רבותינו ז"ל [בבא בתרא עד:] שכל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו זכר ונקבה בראם. ונאמר [ישעיה כו, ד] כי ביה ה' צור עולמים רצוני לומר בזה שכל מה שברא בעולם הזה יש בכלם דמיון הזכר והנקבה כאחד כי כל זכר דמיון אל המשפיע, וכל נקבה דמיון אל המושפע, כנקבה המושפעת מן האיש, וכל הנבראים יש בכלם צד אחד משפיע

בחול מתחילין:

סְבִירֵי מִרְצֵן וְרִבְצֵן וְרִבּוֹתֵי:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְרֵי הַגֶּפֶן.

ביאור הכלי יקר

וצד אחד מושפע הכל כאחד. כיצד הרי הקדוש ברוך הוא המושפע הראשון הנותן אמרי שפע אל העולם העליון אבל הוא יתברך אינו מושפע מזולתו. והעולם העליון חוזר ומושפע אל העולם האמצעי נמצא שהעולם העליון יש בו דמיון הזכר והנקבה כאחד שהרי הוא מושפע כנקבה מן סבה ראשונה יתברך ומושפע כזכר אל העולם האמצעי וכן העולם התיכון מקבל השפע מן העולם העליון וחוזר ומושפע אל העולם התחתון, אם כן גם העולם האמצעי נקרא זכר ונקבה כאחד מושפע ומושפע, והתחתונים אף על פי שהם מושפעים ואינם מושפיעין מכל מקום יש בהם גם דמיון הזכר יען כי כל נמצאי מטה צריכין זה לזה קצתם נותנים וקצתם מקבלים ויש בהם גם כן זכר ונקבה ממש ככל הבעלי חיים עד אשר בכלם שייך לומר שהוא מושפע ומושפע כאחד בלתי לה' לבדו יש לייחס תואר האיש לבד מושפע ואינו מושפע זהו שאמרו רבותינו ז"ל בכמה מדרשים [סוטה מב:] אין איש אלא הקדוש ברוך הוא שנאמר ה' איש מלחמה רצה לומר אין לייחס תואר האיש המורה על המושפע ובלתי מקבל בלתי לה' לבדו כי כולם צריכין אליו יתברך והוא יתברך אינו צריך לשום אחד מהם.

ומה שמצינו לשון איש אצל הבריות, אינו בעצם כי אם בהשאלה בצרוף האשה אבל שם העצם של איש אין לייחס כי אם אליו יתברך לפיכך חתם ביום הו' כל מעשה בראשית בשם של י' המשותף בין איש לאשה להורות שכלם זכר ונקבה בראם ה', על כן בעולם הזה אין הבריות משתמשים בשם שלם כי אם בשם של י'ה. אבל לעולם הבא יום שכולו שבת אז ישתמשו בשם שלם כי לא המתים יהללו י'ה, על כן נרמז ו"ה בראשי תיבות אלו ויכלו השמים המדבר ביום השבת בנגלה ומרמז בנסתרות ליום שכלו שבת לעולם הבא להורות כי אז יהיה השם שלם. וכן דוד חתם מזמור ברכי נפשי המדבר כלו מיצירת מעשה בראשית בשם של י'ה ועיין עוד לקמן פרשת ראה בפסוק כי בגלל הדבר הזה [טו.].

אשר ברא אלהים לעשות. לפי שהשבת מורה על בריאת יש מאין ודווקא מאותה בריאה שבת, אבל מבריות יש מיש לא שבת כי כמה נטיעות קולטות וצומחות בשבת וכל הנבראים שבששת ימי המעשה נבראו כדי לעשות מהם יש מיש כי כולם הם כחומר אשר ממנו נעשה איזו דבר כך כל הנבראים עושים יש מיש מששת ימי המעשה והלאה על כן נאמר אשר ברא אלהים לעשות שבראם כדי לעשות מהם יש מיש דבר יום ביומו ומכלל זה אנו למידין שהשבת מופת על בריאת יש מאין דווקא דאם לא כן מה יום מיומים.

ומה שלא נאמר בשבת ויהי ערב ויהי בקר. לפי שבכל הימים הלילה זמן המנוחה והבקר זמן המלאכה כמו שנאמר [תהלים קד, כב] תזרח השמש יאספון וגו' יצא אדם לפעלו. אבל יום השבת או כולו מנוחה או כולו מלאכה אם כן אין בו הבדל בין ערב לבקר כי מצד סתם מלאכה כולו מנוחה. ומצד עמל התורה כולו למלאכה כי יום השבת ניתן לעסוק בו בתורה, שנאמר בה [יהושע א, ח] והגית בו יומם ולילה. וכדאיתא במדרש. [תנא דבי אליהו רבה א.] ואולי שעל זה נאמר, כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא. היינו סתם מלאכה, לעשות. בחרושת עין חיים התורני, ובחרושת אבן הלוחות, וקל להבין. [בראשית ב, ב.]

בהבנה וסיבת דין ארבע כוסות של פסח, עיין בסוף ההגדה מאמרים נפלאים מאת רבנו זי"ע.

**בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר בְּזֶרַע בְּנֵי מִכָּל
עַם וְרוֹמְמוֹנוּ מִכָּל לְשׁוֹן וְקִדְשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו. וַתִּתֵּן לָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ
בְּאַהֲבָה (בשבת שְׁפָתוֹת לְמִנוּחָה ו) מוֹעֲדִים לְשִׁמּוֹזָה, וְזָגִים וּבְמִנִּים
לְשִׁשׁוֹן, אֶת יוֹם (בשבת: הַשַּׁבָּת הַזֶּה וְאֵת יוֹם) זָג הַמִּצְוֹת הַזֶּה, וּבֵן
זָרוּתָנוּ (בשבת: בְּאַהֲבָה), מִקְרָא קִדְשׁ, וְזָכַר לִיציאת מצרים. כִּי בְּנוּ
בְּזִרְתָּ וְאוֹתָנוּ קִדְשִׁתָּ מִכָּל הָעַמִּים, (בשבת: וְשַׁבָּת) וּמוֹעֲדֵי קִדְשֶׁךָ
(בשבת: בְּאַהֲבָה וּבְרִצּוֹן), בְּשִׁמּוֹזָה וּבְשִׁשׁוֹן הַנְּזוֹכְתָנוּ. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה,
מִקְדָּשׁ (בשבת: הַשַּׁבָּת ו) יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמִינִים:**

במוצאי שבת מוסיפין:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מְאוּרֵי הָאֵשׁ.

**בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמְבָדִיל בֵּין קִדְשׁ לְזוּלָה, בֵּין אֹר לְזוּשָׁר,
בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׂבִיעִי לְשִׁשִּׁת יְמֵי הַמַּעֲשֵׂה. בֵּין קִדְשֵׁת שַׁבָּת לְקִדְשֵׁת
יוֹם טוֹב הַבְּדִלָתָה, וְאֵת יוֹם הַשְּׂבִיעִי מִשִּׁשִּׁת יְמֵי הַמַּעֲשֵׂה קִדְשֵׁת. הַבְּדִלָתָה וְקִדְשֵׁת
אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּקִדְשֵׁתָהּ. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה הַמְבָדִיל בֵּין קִדְשׁ לְקִדְשׁ.**

**בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהַזְּמִינֵנוּ וְקִיְמָנוּ וְהַגִּיעָנוּ
לְזִמְנֵי הַזֶּה.**

שותין רב הכוס בהסבת שמאל.

ביאור הכלי יקר

כך ניתן חק וגבול לעיסת המצה שלא יעלה כי ממנו נקח למוד על ההכנעה, ועל כן המצה סימן חירות כי בזכות ההכנעה נגאלו אבותינו ממצרים, וכמו שנאמר [דברים ז, ז] לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם כי אתם המועט, בזכות שאתם ממועטים אתכם לפני [שמות יג, יד]

וקדשנו במצוותיו - לשון קידושין, כמו שנאמר [הושע ב, יח] ביום ההוא תקראי אישי, קידושין גמורים, ואסר לנו את כל העבודות זרות. [עוללות אפרים חלק ג, מאמר של]

זכר ליציאת מצרים - זכירת יציאת מצרים מועלת לטעת בלבנו כי אליו יתברך הגבורה והממשלה וההשגחה לשכר ועונש, ומתוך כך יהיו עינינו תמיד נשואות אל ה' לחקור בעין השכלי אחר מציאות השם יתברך [עוללות אפרים חלק ב, קס]

ורחץ

נוטלין את הידים ואין מברכין על נטילת ידים.

כרפס

טובלין כרפס פחות מכזית במי מלח, ומברכין.

בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרֵי הָאָרֶזְמָה.

יחזק

בעל הבית יבצע את המצה האמצעית לשתים ומצפין את החצי הגדול לאפיקומן.

ביאור הכלי יקר

ורחץ - מה שנוהגין לעשות קידוש ונטילה, בזה ראו ליסד שני מסמרות וקוטבים אשר עליהם יסבו כל פעולה וכל מעשה, והם תורה ומעשה. וסדר קדימתן שיקדים התורה, כמו שאמרו [קידושין טז:] 'גדול תלמוד שמביא לידי מעשה', וזהו שאמרו 'קדש ורחץ', שמתחילה יקדש על היין רמז ליינה של תורה, שנאמר [משלי ט, ב.] 'מסכה יינה וגו', וכן נאמר במתן תורה [שמות יט, י.] 'ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש', והמדקדקין נוהגין ליקח יין אדום, לפי שהתורה היא כתובה באש שחורה, והרי שחור הוא אדום אלא שלקה כח השגתינו, לפיכך היא מכונה אצלנו בשחרות, להיותה בלתי מושגת אצלנו, והנטילה יש בה רמז אל המעשה, כמו שנאמר [ישעיה א, טז:] 'רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם', כמו שאמרו רבותינו ז"ל [ברכות טז.] 'הרוצה לקבל עליו עול מלכות שמים יפנה ויטול ידיו וכו', היינו שיפנה כל מעשיו הרעים שנמשלו לקיץ וצואה בלי מקום, כמו שנאמר [ישעיה ד, ד.] 'אם רחץ ה' את צואת בנות ציון, ויטול ידיו מכל גילוליו, ואחר כך יקרא קריאת שמע ויתפלל, כי זולת זו לא תהיה תפילתו מקובלת, כמו שנאמר [ישעיה א, טז:] 'ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם, ידיכם דמים מלאו רחצו הזכו וגו', וכן דוד אמר [תהלים כו, י.] 'ארחץ בניקיון כפי ואסובבה את מזבחתך ה', וכן אמרו [סוטה ד:] האוכל לחם בלא נטילה כאילו בא על אשה זונה, כי האוכל לחמה של תורה בלא מעשה, אם כן אין כוונתו להוליד מן התורה תולדותיהן של צדיקים שהן מעשים טובים, והרי הוא כמי שבא על אשה זונה שאין כוונתו להוליד ממנה. [עוללות אפרים חלק ב, מאמר קב]

מגיד

מגלה את המצות מגביה את הקערה ואומר בקול רם:

**הָא לַחֲמַא עֲנִיא דִּי אֶכְלוּ אֲבֵהֲתָנָא בְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם.
כָּל דְּכַפִּין יֵיתִי וַיִּיכַל, כָּל דְּצָרִיךְ יֵיתִי וַיִּפְסֹז. הֶשְׁתָּא הֶכָא,**

ביאור הכלי יקר

הא לחמא עניא - בהיות שכבר נזכר לעיל, שכל מי שהוא שלם בבקשת הממון, והוא בעל עין טובה כל גופו אין צריך בדיקה כמאמר הפייטן [יצר ליום א דשבועות], שכל הדברות בלא תחמוד כלולים, וזה נרמז במצה זו שהיא חסירה המלח, ועל כן נקרא לחם עוני, וזה סימן מובהק שכל מי שהוא בעל עין הרע ואינו נותן ממונו לצדקה, על דרך מלח ממון חסר [כתובות סו:], אז הוא בא לידי עוני, כמו שכתוב [דברים טו:] כי בגלל הדבר הזה יברכך וגו', ומכלל הן אתה שומע לאו שבהעדר מלח ממון אז לא יהיה לחמך לחם עושר.

אמרו רבותינו ז"ל [עירובין נג:]: 'אמר רבי יהושע בן חנניה מימי לא נצחני אדם חוץ מאשה תינוק ותינוקת, אשה מאי היא פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת עשתה לי פולין ביום ראשון אכלתיים ולא שיירתי מהן כלום שנייה ולא שיירתי מהן כלום ביום שלישי הקדיחתן במלח כיון שטעמתי משכתי ידי מהן אמרה לי רבי מפני מה אינך סועד אמרתי לה כבר סעדתי מבעוד יום אמרה לי היה לך למשוך ידך מן הפת אמרה לי רבי שמא לא הנחת פאה בראשונים ולא כך אמרו חכמים אין משיירין פאה באילפס אבל משיירין פאה בקערה תינוקת מאי היא פעם אחת הייתי מהלך בדרך והיתה דרך עוברת בשדה והייתי מהלך בה אמרה לי תינוקת אחת רבי לא שדה היא זו אמרתי לה לא דרך כבושה היא אמרה לי ליסטים כמותך כבושה תינוק מאי היא פעם אחת הייתי מהלך בדרך וראיתי תינוק יושב על פרשת דרכים ואמרתי לו באיזה דרך נלך לעיר אמר לי זו קצרה וארוכה וזו ארוכה וקצרה והלכתי בקצרה וארוכה כיון שהגעתי לעיר מצאתי שמקיפין אותה גנות ופרדיסין חזרתי לאחורי אמרתי לו בני הלא אמרת לי קצרה אמר לי ולא אמרתי לך ארוכה נשקתיו על ראשו ואמרתי לו אשריכם ישראל שכולכם חכמים גדולים אתם מגדולכם ועד קטנכם

וזהו ענין נצחון האשה שהקדיחה תבשילו במלח על שלא שייר פאה בקערה לשמש, כי מאנו ידיו לעשות צדקה ליתן מלחמו לדל ולשייר פאה בקערה אל העני ונכה רוח ואכל הכל בעצמו, על כן הקדיחה תבשילו במלח להורות לפי שעבר על מצות הצדקה שנרמז במלח על כן יהיה תבשילו מוקדח בלתי ראוי אפילו לאכילת עצמו כי לסוף גם הוא לא יאכל מלחמו. זהו דעת רבי אברהם אבן עזרא שדרש פסוק [דברים כד: ט] ושכחת עומר בשדה וגו' למען יברכך וגו' עד ומצאה העני וגו', הורה בזה שביותר צריך האדם זירו במקום חסרון כים, כי אם יהיה שלם במצוה זו אז יהיה ידו בכל המצות, כי כולם כלולים בלא תחמוד כאמור. וזהו סוד המצה היותה סימן חירות וגאולה, כמו שכתוב [ישעיה נה: א] שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וגו', ויבאו לידי ידיעה זו על ידי אכילת לחם עוני מצד העדר המלח, ועושה כזה אינו עולה, הפך ממה שנאמר [משלי יא: כד] יש מפזר ונוסף עוד, וקל להבין. ואולי לזה כיוונו רבותינו ז"ל בנוסח הא לחמא שיסדו כל דכפין ייתי ויכול וכו', כי זהו סימן חירות וגאולה כאמור. [אורח לחיים קמז]

כל דכפין ייתי ויכול - במצות [שמות יב: ג] 'איש שה לבית אבות' נצטוו ישראל את דרכי האכילה, שיאכל האדם בעולם הזה על פי ההסכמה האלהית וחי לעולם חיים נצחיים, והרי אכילה זו היא דוגמת אכילת המן שנצטוו בו שלא להותיר ליום המחרת, שלא יהיו מקטני אמנה וכו', כך נאמר בפסח 'איש לפי אכלו תכוסו על השה', היינו כפי צורך אכילתו ולא יותר, כמו שאומרים 'כל דכפין ייתי ויכול' היינו כדי שבר רעבון ביתו לבד, ולא יותר וכו', ולא יתור האדם אחר ממון הרבה אשר ראוי לפרנס בו כמה אלפים. [עוללות אפרים חלק ב, נח]

לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאֶרֶץ דִּישְׁרָאֵל. הַשְּׁתָּא עֲבָדֵי, לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּנֵי חוּרִין.

ביאור הכלי יקר

ביאור נוסח הא לחמא עניא – די אכלנא אבהתנא בארעא דמצרים – חנם, כדרך העני המקבל מתנת חנם, כל דכפין ייתי ויכול – אחרי שנקרא לחם עוני, ולעני אין נותנין לאכול ולהותיר, כי אם לצוד ציד להביא כדי שבר רעבון ביתו, והוא עשירית האיפה שיעור העיסה שהוא מאכל האדם ליומו מצומצם, כמו שנאמר במן [שמות טז, טז - טז] 'עומר לגולגלת, והעומר עשירית האיפה הוא', לכך אומרים כל דכפין ייתי ויכול – לשבר רעבון ביתו. 'כל דצריך' היינו שהוא צריך עיון שכלי, להשיג כל הרמזים הנפלאים הללו, ואין בו כדי הבינה להבינם מתוך לחם עוני זה, 'ייתי ויפסח', ובפרשת הפסח יצא כל זה באר היטב בלתי שום עיון, שנאמר שם בהדיא [שמות יב, ד] 'איש לפי אכלו תכוסו על השדה', דהיינו כל דכפין, וכתיב שם 'לא תותירו ממנו עד בוקר', כדרך שנאמר במן. והוא דרך אכילת העני שאין נותנים לו כי אם ארוחת תמיד דבר יום ביומו, ואף על פי שאין לנו פסח עכשיו, מכל מקום 'השתא הכא לשנה הבאה נבוא לארעא דישראל' ושם נעשה ככל חוקת הפסח ומשפטיו.

או יאמר שהחי יתן אל לבו חרדת יום המות תמיד, ש'השתא הכא' לשנה הבאה יכול להיות שיהיה בעולם הבא שנקרא 'ארעא דישראל', כי להם לבדם נתנה ארץ החיים ולא לזלותם.

'השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין' – כאן חתם כל הענין, שמה שהתחיל 'בהא לחמא עניא' הוא סיבת החירות כאמור, או סתם חירות או חירות הנפש מן הקנינים הזמניים המשעבדים בעליהם ועבדו וענו אותם.

ובלימוד אכילה זו יהיו בני חורין, ויפרקו מעל צואריהם עול מלכות מלך זקן וכסיל, וילכו בראש גאולים. וזהו שאמר 'השתא עבדי' שלא נעשה עוד ככל אשר אנחנו עושים פה איש הישר בעיניו, או יאמר שיזכור, שלשנה הבאה יוכל להיות שיהיה מבני החורין 'במתים חופשי', ואם כן למה זה הבל יגע, והמשכיל ימעט בכל היכולת בתענוגיו כאמור. [עוללות אפרים חלק ב, צט]

מסיר הקערה מעל השלחן, מוזגין כוס שני וכאן הבן או אחד מן המסבים שואל:

מַה נִשְׁתַּנָּה הַלֵּילָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילֹת --

שֶׁבְּכָל הַלֵּילֹת אָנוּ אוֹכְלִין זֶמֶן וּמִצָּה, הַלֵּילָה הַזֶּה כּוֹלֵנוּ מִצָּה.

שֶׁבְּכָל הַלֵּילֹת אָנוּ אוֹכְלִין שְׂאֵר יִרְקוֹת הַלֵּילָה הַזֶּה מָרוֹר.

שֶׁבְּכָל הַלֵּילֹת אֵין אָנוּ מְטַבֵּילִין אֶפְסוֹ פֶּעַם אֶזְזוֹת הַלֵּילָה הַזֶּה שִׁתֵּי פֶּעָמִים.

שֶׁבְּכָל הַלֵּילֹת אָנוּ אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבֵין וּבֵין מְסַבֵּין הַלֵּילָה הַזֶּה כְּלָנוּ מְסַבֵּין.

ביאור הכלי יקר

ביאור מה נשתנה - נראה שבעל ההגדה ראה גם הוא כי ארבע סיבות אלו [אשר מנאם רבנו ז"ע, ויבארם בהמשך] מאריכים הגלות, על כן ראה לרמוז אותם בנוסח 'מה נשתנה', כי כפי הנראה שנתפשט המנהג שאף הגדולים אומרים אותו, אף על פי שמתחילה נתקן לקטנים, אלא לפי שיש גם לגדולים הודעת ארבע דברים עצמיים שהיו סיבת הגאולה, והעדרם הוא סיבת אריכות גלות החל הזה, זהו שעמד השואל ושאל - 'מה נשתנה גלות רביעי זה מכל הגלות, הן מצד אריכותו הן מצד שאין קיצו נודע, והגלות נמשל ללילה, כמו שנאמר [ישעיה כא, יא] 'קורא אלי משעיר שומר מה מליל וגו', עד שבא המתרץ לומר שארבע מידות אלו הם סיבת אריכות הגלות וזכרם אחד לאחד.

א. העדר השלום ומציאת המצה ומריבה, על זה אמר 'שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה', שלפעמים היה השלום מתווך בהם עד שלא היו צריכים בהתמדה ליקח זירוז ולימוד מן המצה המורה על השלום [כדרך שנתבאר למעלה מאמר סז ע"ן שם], אמנם 'הלילה הזה כולו מצה', רצה לומר בכל המקומות אשר נקדחו היהודים בעריהם, אין מקום פנוי המחלוקת, עד שכמעט תמיד צריכין זירוז מן המצה, או נוכל לומר בהפך זה, שהמצה הוראה על טבע המריבה והמצה כדרך שיתבאר בסמוך [מאמר ק, ע"ן שם] ויהיה העניין כפשוטה.

ב. הממוון - זהו שאמר 'שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות', שלא היו להוטים כל כך אחר הממוון, שהיו מסתפקין במיני ירקות, על דרך שמצינו במסכת עירובין [בב] דרב אדא בא מתנא כי הוה אזיל לבי רב, אמרה לי דביתהו לינוקא מאי אעביד להו, אמר איכא קורמי באגמא, פירוש ירקות. אמנם 'הלילה הזה כולו מרוור' רמז לאסיפת העושר הממרר חיי בעליו, כאמור.

ג. התאוה - זהו שאמר 'שבכל הלילות אין אנו מטבילין וכו', כי הטיבול הוא דרך בעלי התאוה שעושין מיני טיבול כדי שיהיו תאבים אל האכילה, והרי הוא מחזר לסבב התאוה, ובגלות מצרים היו נלחצים בלחם צר ומים לחץ, ובגלות בבל אכלו הצדיקים זרעונים, 'הלילה הזה שני פעמים' - א. קודם האכילה עושים להם מיני טיבול, כדי שיהיו תאבים אל האכילה, ב. בתוך האכילה כנודע מדרך בעלי התאוה.

ד. הגאווה - זהו שאמר 'שבכל הלילות וכו', הלילה הזה כולנו מסובין, כי ההסיבה היא סימן חירות וגאווה, ובגלות זה לא חלה ולא מרגיש כל איש מישראל, ויושב כמלך מיסב בהיכלו, ומתנהג עצמו בגאווה ובגודל לבב, ובסיבה זו ארכו לנו הימים בגלות המר הזה יותר מבגלויות הראשונים. [עוללות אפרים חלק ב, מאמר עה]

מניח את הקערה על השלחן. המצות תהיינה מגלות בשעת אמירת ההגדה.

עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרַעַה בְּמִצְרַיִם, וַיּוֹצִיאֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם בְּיַד זְזוּקָה וּבְזָרוּעַ נְטוּיָה. וְאָלוּ לֹא הוֹצִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, הָרִי אָנוּ וּבְנֵינוּ וּבְנֵי בְנֵינוּ מִשְׁעַבְדֵי הָיִינוּ לְפָרַעַה בְּמִצְרַיִם. וְאִפְּיֵלוּ כָלָנוּ זְזוּכָמִים, כָּלָנוּ נְבוֹנִים, כָּלָנוּ יְקָנִים, כָּלָנוּ יוֹדְעִים אֶת הַתּוֹרָה, מְצוּה עָלֵינוּ לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם. וְכָל הַמְרָבָה לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם הָרִי זֶה מִשְׁבּוּז.

מַעֲשֵׂה בְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה וְרַבִּי עֲקִיבָא וְרַבִּי טַרְפוֹן שֶׁהָיוּ מְסַבִּין בְּבֵנֵי בְרַק, וְהָיוּ מְסַפְּרִים בִּיצִיאַת מִצְרַיִם כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה עַד שֶׁבָאוּ תַלְמוּדֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם: רַבּוֹתֵינוּ, הִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שְׁל שְׁזוּרִית.

אָמַר אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה: הָרִי אָנִי כִּבָּן שִׁבְעִים שָׁנָה, וְלֹא זָכִיתִי שֶׁתֵּאָמַר יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּלֵילוֹת עַד שֶׁדָּרְשָׁה בֶּן זוֹמָא: שְׁנֵאָמַר, לְמַעַן תִּזְכָּר אֶת יוֹם יְצִיאַתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי זְיִיךָ יְמֵי זְיִיךָ - הַיְבִימִים, כָּל יְמֵי זְיִיךָ - הַלַּיְלָה. וְזְזוּכָמִים אוֹמְרִים: יְמֵי זְיִיךָ - הָעוֹלָם הַזֶּה, כָּל יְמֵי זְיִיךָ - לְהַבִּיא לִימוֹת הַבְּשִׁיז.

ביאור הכלי יקר

ויוציאנו ה' אלהינו משם ביד חזקה - וישב ישראל בארץ גושן וגו'. כל פסוק זה באשמת בני ישראל הוא מדבר כי הקדוש ברוך הוא גזר עליהם כי גר יהיה זרעך, והמה בקשו להיות תושבים במקום שנגזר עליהם גרות, כמו שדרשו אצל יעקב וישב יעקב ביקש לישב בשלוח קפצה עליו רגזו של יוסף וכו', הפסוק מאשימם על ישיבה זו שבקשו אחוזה בארץ לא להם, ולא כך אמרו אל פרעה לגור בארץ באנו, מלמד שמתחלה לא ירדו להשתקע שמה אלא לגור כמדיר בי דיירא ועכשיו חזרו מדבריהם, וכל כך נשתקעו שמה עד שלא רצו לצאת ממצרים, עד שהוצרך הקדוש ברוך הוא להוציאם משם ביד חזקה, ואותן שלא רצו לצאת מתו בשלשת ימי אפילה [בראשית מז, כז]

ובזרוע נטויה - היינו שהייתה הגאולה יחד עם השכינה, שהשכינה נקראת 'זרוע נטויה', [עיר גבורים, וארא]

**בְּרוּךְ הַמָּקוֹם, בְּרוּךְ הוּא. בְּרוּךְ שְׁנַתֵּן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל,
בְּרוּךְ הוּא. כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה בָּנִים הִבְרָה תּוֹרָה. אֶזְזֵד וְזָכַם,
וְאֶזְזֵד רְשָׁע. וְאֶזְזֵד תָּם, וְאֶזְזֵד שְׂאִינֵי יוֹדְעֵי לְשֵׁאוֹל.**

ביאור הכלי יקר

בביאור תשובת התורה לבנים – עיין בסוף ההגדה.

ואחד רשע – והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם? [שמות יב, כו]

בהגדה של פסח מבואר שפסוק זה נאמר אצל הבן הרשע, אשר אומר דרך זלזול 'מה העבודה הזאת לכם?', ואומר לנו בעל ההגדה שתשובת הרשע היא 'אף אתה הקהה את שיניו ואמור לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים' [לקמן יג, ה] לי ולא לו, אילו היה שם לא היה נגאל'.

ולכאורה מדוע בעל ההגדה אינו אומר את תשובת התורה המופיעה כאן 'ואמרתם זבח פסח הוא לה', ולקח תשובה מפסוק שאינו סמוך לו בתורה. ויש עוד להתבונן, הרי במכילתא [מסכת דפסחא יח] מבואר שאותה תשובה מדברת על הבן 'שאינו יודע לשאול', ואצלו לא דייק 'לי ולא לו', ואם כן איך יכול באותו הפסוק ללמוד הפך הדברים, אצל הבן הרשע 'לי ולא לו', ואילו אצל מהבן 'שאינו יודע לשאול' לא למדים 'לי ולא לו'.

קמה קבוצת בנים סוררים החושבים לבטל עם ה' ממלאכת עבודת ה'

מבאר רבנו ז"ע את תשובת האב לבנו הרשע [עיין שם שהרחיב בענין ד' הבנים]

הפסוק 'ואמרתם זבח פסח' אינו קשור לפסוק הקודם לו, והוא מילתא דאפי נפשיה, כי באם היה קשור אל הפסוק הקודם, הרי שהתורה הייתה אומרת 'ואמרתם אליהם וכו', כמו שמצינו לקמן 'ואמרת אליי', ומדוע כאן נאמר לשון 'ואמרתם זבח פסח' ולא פירש למי יאמר כן. ועוד מדוע בכל מקום על הפסח [שם פסוק ה] נאמר לשון 'ועבדת את העבודה' ואילו כאן [פסוק כה] נאמר לשון 'שמרתם את העבודה'. ועוד קשה שבכל מקום קורא הבנים בלשון יחיד [לקמן יג, ה] 'והגדת לבנך', ובבן התם אמר [שם פסוק יד] 'והיה כי ישאלך בנך' וכן בבן החכם [דברים ו, כ] 'כי ישאלך בנך' ואילו כאן אמר לשון רבים 'כי יאמרו אליכם בניכם'.

אלא מבאר רבנו ז"ע – כאן מדברת התורה במקרה שקמה קבוצת בנים סוררים, אשר חושבים לבטל את עם ה' ממלאכת עבודת ה', ובעבור אותם המהרסים המגיעים בלשון זלזול צריכה העבודה שימור ביותר, ועל אותו הדור נאמר בתורה 'שמרתם את העבודה הזאת', כי אל מול המלעיגים צריכים שימור ביותר, ואילו היה קם יחיד ומלעג על עובדי ה' אין צורך בשימור כל כך, אבל אל מול רבים צריכים שימור ביותר.

ואם כן 'ואמרתם זבח פסח' אינו תשובה לאותם מלעיגים, אלא דין בפני עצמו, והיכן נמצאת התשובה לבן הרשע, מבאר לנו בעל ההגדה שהפסוק של 'והגדת לבנך' הוא תשובה לבן הרשע וכן לבן 'שאינו יודע לשאול', כי הרי כאשר הבן אינו שואל, מניין לך לדעת האם אינו שואל כי הוא בגדר של 'אינו יודע לשאול', או אולי הוא בגדר הבן הרשע' והוא שותק מחמת רשעותו ואינו רוצה לשאול מחמת שאותה מצוה כה בזויה בעיניו.

אלא מבאר רבנו שתשובת האב לבנו היא 'בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים', ומעתה אם לדייק 'לי ולא לו' אין האב עושה כן, אלא זהו מדעת הבן, באם הבן הוא 'רשע' שאף במצרים היה בו לעבודה, הרי שיבין מזה שהקדוש ברוך הוא עשה את הנס 'לי ולא לו', ואילו הבן 'שאינו יודע לשאול', שאם היה במצרים כן היה עושה את אותה עבודת ה' והיה נגאל, אינו מדייק 'לי ולא לו'.

וזהו מה שאמרה התורה, כאשר בנך יושב על ירך ואינו שואל מאומה, ואינך יודע האם אינו שואל כי 'אינו יודע לשאול', או משום חס ושלום שמצווה זו בזויה בעיניו ועל כן אינו שואל, צא תאמר לו 'בעבור זה עשה ה' לי

זָזְכֶם מָה הוּא אוֹמֵר? מָה הָעֲדוּת וְהוֹזְקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר צָוָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם? וְאַף אֶתָּה אָמַר לוֹ כְּהִלְכוֹת הַפְּסוּזִים: אֵין בְּמִפְטִירֵין אֲזוֹר הַפְּסוּזִים אֶפְיָקוּמָן.

רְשַׁע מָה הוּא אוֹמֵר? מָה הָעֲבָדָה הַזֹּאת לָכֶם? לָכֶם – וְלֹא לוֹ. וְלִפִּי שְׁהוּצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַכֹּלל כְּפָר בְּעֶקֶר. וְאַף אֶתָּה הִקְהֵה אֶת שִׁנְיֵי וְאָמַר לוֹ: בְּעֵבֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם. לִי – וְלֹא לוֹ. אֵיכֹל הָיָה שָׁם, לֹא הָיָה נֶגְאָל.

תָּם מָה הוּא אוֹמֵר? מָה זֹאת? וְאִמְרַת אֱלֹהֵינוּ: בְּזוֹזֵק יָד הוּצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם, בְּמִבֵּית עֲבָדִים.

וְשִׁאֵינוּ יוֹדַע לְשֵׁאל – אֶת פְּתוּזֵי לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בְּעֵבֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם.

יָכוֹל מִרְאֵשׁ זוֹדֵשׁ, תִּלְמוּד לֹאִמֵר בַּיּוֹם הַהוּא, אֵי בַּיּוֹם הַהוּא יָכוֹל מִבְּעוֹד יוֹם, תִּלְמוּד לֹאִמֵר בְּעֵבֹר זֶה – בְּעֵבֹר זֶה לֹא אִמְרַתִּי אֲלֵא בְּשַׁעָה שְׁיֵשׁ בְּמִצָּה וּמְרוֹר מִעֲזוּזִים לְפָנֶיךָ.

ביאור הכלי יקר

בצאתי ממצרים, ואז מומה נפשך אתה יוצא ידי חובה, כי אם הוא 'רשע' הרי שהקהית את שינינו 'לי ולא לו', אבל אם הוא הבן 'שאינו יודע לשאול', בוודאי לא יבין את משמעות 'לי ולא לו'.

ומשום הכי אמרה התורה 'והגדת לבנך', ולא אמרה לשון 'ואמרת' או 'ודיברת', כי לשון 'והגדת' משמעותו כפולה, כמו שמוצינו [לקמן יט, ג] 'ותגיד לבני ישראל', ופירש רש"י 'לשון דברים קשים כגידיים', ומאידך אמרו רבותינו ז"ל [הגייה יד.] 'אגדה שמושכת לבו של אדם כמים'. [שמות יב, כז.]

בעבור זה - היינו בעבור המצוה הנרמזה 'בזה', על דרך [קהלת יב, יג] 'כי זה כל האדם', היינו בזכות התורה [עיר גבורים, בא.]

**מִתְחִילָה עֹבְדֵי עֲבוּדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ, וְעַכְשָׁיו קָרְבָנוּ
הַמְקוּם לְעֲבוּדָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם, כֹּה אָמַר
יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: בְּעֶבֶר הִנָּהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם, תִּרְוּז
אָבִי אֲבָרָהָם וְאָבִי נְזוּזָר, וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲזוּרִים. וְאָקִיז אֶת**

ביאור הכלי יקר

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו - יש אומרים שגלות מצרים היה כדי למרק חטא עבודה זרה, כי מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו, ועל כן נשתעבדנו ארבע מאות שנה, כי מסכת עבודה זרה של אברהם אבינו ארבע מאות פרקים הווי, ואף במצרים היו עובדי עבודה זרה, שהרי נאמר [שמות יב, כא] 'משכו וקחו לכם', ואמרו רבותינו ז"ל 'משכו ידיכם מעבודה זרה' [שמות רבה טז, ב], וכדעת המדרש האומר [שמות רבה כא, ז] 'לקחת לו גוי מקרב גוי, מה הללו עובדי עבודה זרה כך הללו עובדי עבודה זרה, ואם כן היו במצרים כעובר שהוא בבטן אמו, אוכל ממה שאמו אוכלת, כך במצרים היו מטמאין בגלולי מצרים, אוכלים ממה שהם אוכלים זבחי מתים, וזהו דעת רבי אבא [מדרש שוחר טוב תהלים קז, ד] שהיו נתונים במצרים כעובר הנתון בתוך מעיה של בהמה וכו', שנאמר 'לקחת לו גוי מקרב גוי, דרש מלשון 'מקרב', וכבר ידוע שמן לשון שני פעמים 'גוי' דרשו 'הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה', ואם כן דעתו שהגלות בא למרק חטא של עבודה זרה של אבותיו של אברהם, ובמצרים היו כטובלים ושרץ בדם עוד טומאתם בס, על כן בא הרועה והצילם מיד צר, רצה לומר 'כי צוררים' המה להם במה שהעבידום עבודה זרה. וילפינן סתום מן המפורש, שנאמר [במדבר כה, יח] 'כי צוררים הם לכם בנכליהם אשר נכלו לכם על דבר פעור', מה להלן עבודה זרה, אף 'מיד צר' האמור כאן עבודה זרה. [שפתי דעת שמות, פד]

קרבתו המקום לעבודתו - רש"י ביאר 'מה נשתנה דלת ומזוזה וכו', אמר הקדוש ברוך הוא דלת ומזוזה היו עדים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות, ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים וכו', וקשה היכן דבר הקדוש ברוך הוא כן, אלא לפי שמתחילה היו עובדין אל מזל טלה, ועל הפסח קרבנו המקום לעבודתו, והרי כאילו אמר בהדיא 'כי לי בני ישראל עבדים' כשפסח על הפתח וראה הויית דם פסח על המשקוף ושתי המזוזות. [שפתי דעת משפטים, קכד].

ויעבדו אלהים אחרים - וירא משם קצה העם. לפי שהקצוות עלולים ביותר לקבל נזק כדרך שנאמר במתאוננים [במדבר יא, א] ותאכל בקצה העם. או בקצה ראשון קציני עם, או בקצה אחרון המוקצים שבעם, כי מצד המוקצים יהיו ראויין לקללה ממש ואם מצד הקצינים החשובים בנקל להכניס בהם עין הרע מצד מעלתם כי זהו הדרך אשר בחר לו בלעם שאם לא ימצא מקום לקללם יכניס בהם עין הרע.

ואתה המעיין שא נא עיניך וראה השינויים שמצינו בשלשה מקומות, כי מתחילה נאמר וירא משם קצה העם, ואחר כך נאמר אפס קצוהו וכולו ולא תראה מכלל כי בקצה ראשון ראה כולו על ידי ראיית הקצה, ובשלישי נאמר וירא את ישראל שוכן לשבטיו משמוע שראה כולם ממש.

וביאור ענין זה הוא כי מתחילה הציין בלעם בשרשם של ישראל דהיינו מקורם וצור חוצבם אם ימצא בו עון אשר על ידו תחול הקללה גם לענפים כי בביטול השורש יפלו גם הענפים, והוא ראיית הקצה הכולל את כולם כי האבות כוללים הבנים. ואחר שבקש ולא מצא חזר להציין בענפים אם ימצא עון בתולדות וזהו הקצה שכולו לא יראה כי אין האבות בכלל הבנים, ואחר שלא הביט און לא באבות ולא בתולדות אמר מעתה כולם בתכלית השלימות, אם כן אכניס בהם עין הרע השולט ביותר בדבר השלם מכל צד שאין בו פסולת כלל וכדמסיק בתנחומא [בלק טו] ומביאו הילקוט על פסוק מברך רעהו בקול גדול בבוקר השכם קללה תחשב [משלי כו, יד] על בלעם שבקש להכניס עין הרע בישראל על ידי ברכותיו. ועל זה הדרך ראיתי לבאר כל השלשה מקומות וזה סדרם.

ויעלהו במות בעל וירא משם קצה העם. זהו חיפוש ראשון אשר הציין בשורש של אומה ויחפש וימצא כי מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו כמו שנאמר [יהושע כד, ב] בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים, דהיינו במות בעל כי אחר הבעלים הלכו כי בעולם אדונים זולתו

**אֲבִיכֶם אֶת אֲבֵרָהֶם מֵעֶבֶר הַנְּהָר וְאוֹלֶךְ אוֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן,
וְאַרְבֵּה אֶת זְרַעוֹ וְאֵתָן לוֹ אֶת יַצְוֹק, וְאֵתָן לְיַצְוֹק אֶת יַעֲקֹב וְאֵת
עֵשׂוֹ. וְאֵתָן לְעֵשׂוֹ אֶת הַר שְׁעִיר לְרֵשֶׁת אוֹתוֹ, וְיַעֲקֹב וּבָנָיו יָרְדוּ
מִצְרָיִם.**

ביאור הכלי יקר

יתברך, ומשם ראה קצה העם השורש הוא הקצה ראשון והוא ככולו דמי כי כל הבנים מסתעפים מן השורש וכשהשורש ראוי לקללה ודאי תחול גם על ראש הענפים כי בעבודה זרה פוקד עון אבות על בנים.

ובאה הנבואה לבלעם כי בלק ובלעם נפלו שניהם בטעות גדול, כי ראש יחס אומה אינה מן ארם כי תרח היה חשוב כמות בחייו עד שהיה אברהם פטור מן כבוד אב ואם, שמע מינה שאינו מכלל ראש יחס אומה זו, אלא התחלת אומה זו מראש צורים זה אברהם. וזהו שאמרו וישא משלו ויאמר מן ארם ינחני בלק שהוא רוצה לעשות ראש לאומה זו את תרח שהיה דר בארם נהרים, מראש הררי קדם דהיינו מן תרח שהיה קודם לאברהם וראהו עובד עבודה זרה שקים ליה בארור האיש אשר יעשה פסל וגו' [דברים כו, טו] לפיכך בקש לכה ארה לי יעקב כי ודאי תחול הקללה על הפחותים כהוראת שם יעקב, ולכה זועמה ישראל כי על ידי זה יהיה זעם וכעס אפילו אל הטובים שבהם שנרמזו בשם ישראל על ידי שיראו באבדן מולדתם.

מה אקב לא קבה אל, הוא אומר לי ארה שהוא גדולה מן קבה, אפילו בקבה אין לי כח קל וחומר בארה. אבל לפי רש"י שקבה גדולה מארה לא יתיישב כלל מה שהתחיל בארה וסיים בקבה. ויתכן לפרש מה אקוב לא קבה ישראל את אל, כי האומות כשהצרה בא עליהם הוא מקלל במלכו ובאלהיו אבל ישראל אין כן אלא אפילו אם הקדוש ברוך הוא בא עליהם בחוזק ותוקף כהוראת שם אל, מכל מקום לא קבה ואינו מקלל אלא מברך גם על הרעה לפיכך גם הקדוש ברוך הוא לא יקב אותם אפילו בשעת קלקלתם. ומה אזעום לא זעם ה', כי האומות מהפכין ה' מדת הרחמים לדין וישראל מעולם לא זעם את ה' לא הכעיס את מדת הרחמים להפכה למדת הדין.

כי מראש צורים אראנו, יחס שלו אינו מן תרח אלא מן אברהם שנקרא צור שנאמר [ישעיה נא, א-ב] הביטו אל צור חצבתם וגו', הביטו אל אברהם אביכם. ואותו צור תמים פעלו עם ה' היה וביער כל הגילולים מן הארץ, ומגבעות אלו האמהות אשורנו, משם ראש יחס שלו. הן עם לבדד ישכון וגו', מיום שנאמר לאברהם לך לך מארצך וגו' מאז והלאה נתבודד מן כל אומה ואין לו צירוף לא לבית אביו ולא לשום אומה כי לקח אותו אלהים לחלקו.

ותדע שכך הוא כי לא נתן הקדוש ברוך הוא מספר לשום אומה כי אם לישראל והוא הדבר המורה על מעלתן כדרך שפרשנו למעלה פרשת במדבר, ועל זה אמר מי מנה עפר יעקב וגו', כי זה מופת שאין לו צירוף עם כל אומה ולשון וזהו שאמרו ובגוים לא יתחשב, כי כל חשבון ענינו המספר ואמר שכל הגוים אין להם חשבון פרטי אלא כללי אבל ישראל יש להם מספר פרטי אפילו בהיות יהודה וישראל כחול הים. וזהו שאמרו מי מנה עפר יעקב אפילו בזמן שהם רבים כעפר הארץ נתן להם מנין פרטי ולא די במספר זה אלא אפילו שאחר המספר עשאו ארבעה דגלים ונתן שנית מספר מיוחד לכל דגל שהוא רביעית המחנה, זהו שאמרו ומספר את רבע ישראל, וכל כך למה אלא שבא להראות שהם עיקר העולם כאלו לא היה ארבע רוחות בעולם זולתם וכל מה שחוץ מהם אינו נחשב מכלל ארבע רוחות העולם וזה ראה שתרה אבי אברהם אינו מכלל הישוב ואין אברהם מתיחס אחריו כלל.

ואמר תמות נפשי מות ישרים לשון רבים ותהי אחריתי כמוהו לשון יחיד, כי המיתה דווקא בגוף הבא מאב ואם קראם ישרים. ותהי אחריתי כמוהו כי האחרית וההשארות הוא בנשמות הבאים ממקור השם יתברך והנשמה דומה לבורא בחמשה דברים [ברכות י]. לכן נאמר כמוהו. והריב"ה פירש שסופי תיבות של אברהם יצחק יעקב בגימטריא בלעם וזהו אחריתי כמוהו. [במדבר כב, מא]

ואתן לעשו את הר שעיר - ידוע שהיצר הרע נקרא 'הר' ונקרא 'שעיר' לשון שערה, עד דרך שאמרו רבותינו ז"ל [סוכה נב]. 'לעתיד יהיה נדמה לצדיקים להר גבוה, ולרשעים כחוט השערה'. [עיר גבורים סוף פרשת דברים]

בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטוּזוֹתוֹ לְיִשְׂרָאֵל, בְּרוּךְ הוּא. שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא זוֹשֵׁב אֶת הַקֶּץ, לַעֲשׂוֹת כְּמֹה שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם אָבִינוּ בְּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם, יָדַע תֵּדַע כִּי יָר יְהִי זְרַעַךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִכִי וְאַזְזִירִי כֵן יֵצְאוּ בְּרִכְשׁ גָּדוֹל.

מכסה את המצות ומגביה את הכוס.

וְהִיא שְׁעֵמֻדָה לְאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ, שֶׁלֹּא אֲזוּד בְּלִבְךָ עָמַד עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ, אֲפָלָא שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר עוֹמְדִים עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ, וְהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִצִּילֵנוּ מִיָּדָם.

יניח הכוס מידו ויגלה את המצות.

צֵא וּלְמִדָּה מֵהַ בִּקְשׁ לְבָן הָאֲרָמִי לַעֲשׂוֹת לִיעֶקֶב אָבִינוּ. שְׁפָרְעָה לֹא גָזַר אֲפָלָא עַל הַזְּכָרִים וְלְבָן בִּקְשׁ לַעֲקוֹר אֶת הַכּוֹל,

ביאור הכלי יקר

חשב את הקץ - רק הקדוש ברוך הוא יכול לחשב את הקץ, כלומר לדעת כמה הכבידו את העינוי יותר מן הנגזר, ובכך מיעטו את ארבע מאות שנה למאתים ועשר שנים, ואת חשבון זה רק הקדוש ברוך הוא יכול לעשות. [שפתי דעת וארא, פה]

בארץ לא להם - היינו במצרים, שכל הארץ לא להם הייתה, שהרי יוסף העביר את כולם לערים כדי שיהיו כולם גרים ולא יוכלו לחרף את ישראל לומר גרים אתם. [ולפי דברי רבנו ז"ע, יש כאן נס נפלא, שהוא חלק מרחמי ה' לפני ירידת בני ישראל למצרים.] [שפתי דעת וארא, פה]

ארבע מאות שנה - הקדוש ברוך הוא 'חשב את הקץ', והוא ירד מארבע מאות שנה, כי היו במצרים רק רד"ו שנה, ואם כן חסר ק"ץ שנים. אלא שעמדה להם זכות אבותיהם שאברהם הוליד בן מאה ושרה הולידה בת תשעים, לחסר מן ארבע מאות כמנין ק"ץ היינו מאה ותשעים. לכך נאמר [שמות ג, טז] 'פקד פקדתי אתכם', והיה סימן זה מסור להם שכל מי שיאמר להם לשון פקידה הוא הגואל האמיתי, ולמה דוקא בלשון זה, אלא שהוא סימן לפקידת אברהם ושרה, שנאמר [בראשית כא, א] 'זה' פקד את שרה וגו', פקודתם שהייתה למספר ק"ץ שנים, סימן להגעת ק"ץ ולהסר מספר ק"ץ מן ארבע מאות שנה של גרות. [שפתי דעת שלח, רמה]

דן אנכי - והמפרשים אמרו [רבינו בחיי, א] איש וביתו באו. איש זה הקדוש ברוך הוא איש מלחמה וביתו ובית דינו, כמו שנאמר [שמות יג, כא] וה' הולך לפניו הוא ובית דינו. [זהר דף מו.] ומה ענין בית דינו לכאן, ונראה שבא להבטיחם שיתקיים בהם וגם הגוי אשר יעבדו דן אנכי [בראשית טו, יד] על כן באו הקדוש ברוך הוא ובית דינו עמהם להבטיחם כי ה' נלחם להם במצרים [שמות א, א]

שֶׁנֶאֱמַר: אֲרַמִּי אֲבִד אָבִי, וַיֵּרֶד מִצְרַיִם וַיִּגְדַּל שָׁם
בְּמִתֵּי מִעֵט, וַיְהִי שָׁם לְגֹי גָדוֹל, עַצוֹם
וָרֵב.

וַיֵּרֶד מִצְרַיִם - אָנוּס עַל פִּי הַדְּבָר.

וַיִּגְדַּל שָׁם - מְלִמֵּד שֶׁלֹּא יֵרֵד יַעֲקֹב אֲבֵינוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ בְּמִצְרַיִם
אֲלֵא לְגֹר שָׁם, שֶׁנֶאֱמַר: וַיֹּאמְרוּ אֵל פַּרְעֹה, לְגֹר בְּאֶרֶץ בְּאֵנוּ,
כִּי אֵין מְרַעַה לְעֵצָאן אֲשֶׁר לְעַבְדֶּיךָ, כִּי כְבֵד הָרַעַב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן.
וְעַתָּה יֵשְׁבוּ נָא עַבְדֶּיךָ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן.

**בְּבִמְתִי בְּמַעַט – כְּמֵה שְׁנֵאמַר: בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבוֹתֶיךָ
בְּמִצְרַיִם, וְעַתָּה שְׁמֹךְ יי אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרַב.**

וַיְהִי שָׁם לְגוֹי – מְלֻמֵּד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְצִינִים שָׁם.

ביאור הכלי יקר

בשבעים נפש ירדו אבותינו מצרימה כנגד שבעים אומות ושבעים שרים של מעלה על זה אמר יצב גבולות עמים למספר בני ישראל [דברים לב, ח] **ומוסף רבנו זי"ע ב'עיר גבורים', ומזה תוכל להבין שישראל שקולין כנגד כל האומות** [עיר גבורים האזינו]

ככוכבי השמים וכחול וגו'. מצינו לפעמים שמדמה את ישראל לכוכבים, ולפעמים לחול אשר על שפת הים, ולפעמים לעפר, שנאמר [בראשית כח, יד] **והיה זרעך כעפר הארץ. כי הכל מורה על זמן אחר, כי בזמן השלוח וההצלה הוא ממשילם לכוכבים לשון גדולה כמו שפירש רש"י על פסוק 'ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב'** [דברים א, י], **הרבה והגדיל אתכם, כך הרבה ארבה האמור כאן הוא לשון גדולה.**

ודמיון החול הוא מורה, על הזמן שהאומות קמים על ישראל לכלותם ולא יוכלו להם, כמו הגלים המתנשאים כאילו רצו לשטוף את כל העולם ומיד כאשר יגיעו אל החול הם נשברים, כך באומות, כמו שנאמר [תהלים מב, ח] **'כל משברידך וגליך עלי עברו'. אמנם לא יוכלו להם כי שם נפלו ונשברו לכך קראם משברידך, לכך נמשלו ישראל לחול זה השובר הגלים שלא יוכלו לעבור את החול, כי החול הוא חק וגבול הים כך לא יוכלו האומות לישראל לכלותם.**

לפיכך כשבא עשו לקראת יעקב, אמר יעקב בתפילתו [בראשית לב, יג] **'זאתה אמרת היטב אטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים', למה זכר דווקא הבטחת החול ולא הזכיר הכוכבים שיש בהם תרתי לטיבותא הריבוי והגדולה, גם לא הזכיר לשון ריבוי אלא 'ושמתי זרעך כחול הים', אלא שלפי שזה הבטחה שלא יוכלו להם שונאיהם, כך לא יוכל עשו להזיקו, ומטעם זה הזכיר דווקא החול שעל שפת הים, וכי אין חול אחר בעולם זולתו אלא לפי שהוא שובר הגלים כאמור, לכך נאמר כאן 'וכחול אשר על שפת הים'. זירש זרעך את שער אויביו, מה ענין זה לזה, אלא שהוא דרך לא זו אף זו, כי לא זו שיהיו כחול שלא יוכלו להם הגלים דהיינו השונאים, אלא אף זו שהמה ירשו שער אויביהם ויוכלו להם.**

ודמיון העפר מורה, על זמן השפלות כי בזמן שיהיו כעפר לדוש בדיוטה תחתונה, משם יעלו משפל מצבם ויפרצו לכל רוח כמו שנאמר [בראשית כח, יד] **'והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה', וכמו שנאמר** [תהלים מד, כו] **'כי שחה לעפר נפשינו', ומה כתיב בתריה 'קומה עזרתה לנו', וטעמו של דבר לפי שאין ישראל דורשים את ה' בכל לבנם כי אם בזמן שהם בתכלית השפלות כידוע מדרכי כל הדורות ודורינו. ואולי רמז בדמיון העפר אל גלות מצרים שהיו המצרים חורשים על גבם כמו העפר שחורשים עליה, ויתבאר זה עוד לקמן פ' ויצא [נח, יד] בעזרת השם.** [בראשית כב, יז]

השמים לרוב - רמז להם שכל העדה כולם קדושים, וכל אחד מהם ראוי להיות מנהיג הדור ומוכיח לזולתו להצדיק רבים, וזהו שאמר 'ככוכבי השמים', על דרך [דניאל יב, ג] **'ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד' וכו', לפי שהיה דור המדבר דור דעה כולם.** [עיר גבורים, דברים]

גְּדוּלָה, עֲצוּם - כָּמֹה שֶׁנֶּאֱמַר: וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאד בְּמֵאד, וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם.

ביאור הכלי יקר

ובני ישראל פרו וישרצו - לפי שכבר הזכיר שיוסף מת וכל אחיו וכל הדור ההוא, אבל מיתת יעקב לא הזכיר לפי שיעקב לא מת, וזה הזכות שהיו בני ישראל, היה קיים לעולם, על כן אמר ובני ישראל מצד היותם בניו של ישראל פרו וישרצו וגו', ומה שאמר בני ישראל ולא בני יעקב לפי ששם יעקב גופני וישראל רוחני, כי כבר נסתלק החומריות מן יעקב.

וירבו ויעצמו במאד מאד - הוה ליה למימר מאד מאד מהו במאוד, אלא שרצה להורות שנעשו עשירים גם בממון שנקרא מאוד כמו שנאמר [דברים ה, ה] 'ובכל מאודך', זהו שאמרו ויעצמו במאד היינו בממון שנקרא מאד, באותו מאד נתעצמו מאד, ולפיכך חשב פרעה להביאם לידי עוני כמו שנאמר וישמו עליו שרי מסים, כי על ידי המס שיתנו יבואו לידי עוני, ועל כן נענש פרעה כי הבנין גרם לו להתמסכן, שנאמר ויבן ערי מסכנות לפרעה וכמו שאמרו רבותינו ז"ל [יבמות סג, ג] העוסק בבנין מתמסכן.

ותמלא הארץ אותם - הוה ליה למימר ותמלא הארץ מהם מהו אותם אלא שהארץ גרמה להם לפרות ולרבות כמו שביארנו למעלה על פסוק וידגו לרוב בקרב הארץ [בראשית מה, טז] בקרבה ממש כמו שאמרו רבותינו ז"ל [שמות רבה א, יב] שהיו המצרים מבקשים להרגם ונעשה להם נס ונבלעין בקרקע והיו חורשים על גבם, ואחר כך מבצבצים ועולין שנאמר [יחזקאל טו, ז] 'רבבה כצמח השדה נתתיך וגו', ולפי זה אלמלא לא היתה הארץ מכסה אותם לא היו רבים כל כך, ואם כן הארץ גרמה להם שהיו מלאים כל כך, לכך לא אמר שהם היו ממלאים את הארץ אלא הארץ היתה ממלאה אותם, ונוכל לפרש עוד לשון וישרצו שאחר שמת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא הצדיקים שהיו מגינים עליהם, מאז נעשו שפלים כשרצים וזחלי עפר בעיני המצריים לכך נאמר וישרצו. [שמות א, ז]

וישרצו - לאומות העולם יש כח לנצח את ישראל רק כאשר ישראל חוטאים, ומזה מצינו שהאומות תמיד משתדלים לבטל מישראל תורה ומצוות, כמו בלעם שהשיא עצה לעם שיחטאו את ישראל בזנות, כמו כן כל האומות אחזו דרכו והשתדלו כהנה וכהנה לבטל מישראל תורה ומצוה, ועל זה זו נתחבט פרעה שראה שלא יכול להיות לישראל כי אם בדרך זה, והקדוש ברוך הוא סיכל עצתו, השיב אחור חכמתו,

וזהו שאמרו רבותינו ז"ל [עין סוטה יא, א] 'האומות אומרים פן ירבה והקדוש ברוך הוא אומר כן ירבה', רצו בזה כי פרעה ראה שישאר נתעצמו בתורה ובמצות כאשר ראו שמתו הצדיקים שהיו מגינים עליהם, וזהו סמיכות של הפסוקים [שמות א, ז] 'זימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא', ובני ישראל פרו וישרצו וגו', רצה בזה שכאשר ראו שמת יוסף הצדיק ואחיו שהיו מגינים עליהם מן השעבוד, וכל הדור היינו הצדיקים נקראו מוסדי דור ודור, כענין שנאמר [ישעיה נח, יב] 'מוסדי דור ודור תקומם', אז לקחו בני ישראל מוסר ומהרו כל אחד להשתדל בתורה ובמצוה, וזהו שנאמר 'ובני ישראל פרו' רמז לתולדות מעשים טובים שהולידו, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל [הגיגה ג, ג] 'מה נטיעה זו פרה ורבה, אף דברי תורה פריין ורביין', וישרצו, אמרו רבותינו ז"ל [ברכות סג, ג] שהיו יולדין ששה בכרס אחד, רמז לתולדות מעשים טובים הבאין מן התורה הנשתבחה בששה שבחים בפסוק [תהלים ט, ח] 'תורת ה' תמימה וגו', וזהו 'בכרס אחד', על דרך שנאמר [תהלים מ, ט] 'ותורתך בתוך מעי'. וירבו - שהיו גדולים בתורה כענין שנאמר [דברים א, ז] 'ה' אלהיכם הרבה אתכם, ופירש רש"י 'הגדיל אתכם', ויעצמו - שהיו עצומים במצות, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [סוטה יד, א] 'ואת עצומים יחלק שלל, אלו האבות עצומים במצות וכו', 'במאד מאד' - היינו שאחזו בדרך הענווה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [אבות ד, ד] 'מאד מאד הוי שפל רוח'. ותמלא הארץ אותם - היינו ארץ החיים, בעבור הנהגתם הטובה. [עיר גבורים ריש פרשת שמות]

ובני ישראל פרו וישרצו

כבר הזכיר בפסוק כי מת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא, אבל את יעקב לא הזכיר שמת, לפי שיעקב לא מת [תענית ה, ג], וזה הזכות שהיו בני ישראל, זו זכות הקיימת לעולם, על כן אמר ובני ישראל פרו וגו' מצד היותם בניו של ישראל רק בזכות זה זכו לפרו וישרצו, כי יעקב שם גופני, וחומריתו של יעקב נסתלקה כבר מן העולם, אבל ישראל הוא שמו הרוחני, ושם זה קיים לעולם. [שמות א, ז]

**וְרַב - כְּמֵה שֶׁנֶּאֱמַר: רַבְּבָה כְּצִמּוֹז הַשְּׂדֵה נִתְתִּיךָ, וְתִרְבִּי
וְתִגְדְּלִי וְתִבְאִי בְּעַדֵי עַדִּי, שְׂדִים נִכְנּוּ וְשִׁעְרָךְ צִמּוֹז, וְאֵת עֵרֶם
וְעֵרִיָּה. וְאָעֵבֶר עֲלֶיךָ וְאָרְאָךְ מִתְבוֹסְסֵת בְּדַמְיָךְ, וְאֹמַר לָךְ
בְּדַמְיָךְ זִיִּי, וְאֹמַר לָךְ בְּדַמְיָךְ זִיִּי.**

**וַיִּרְעוּ אֶתְנוּ הַמְּצָרִים וַיַּעֲנוּנוּ, וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ
עֲבֹדָה קָשָׁה.**

ביאור הכלי יקר

ועיין בדברי רבנו זי"ע ב'אורח לחיים' [דרוש לפסח, קטז] דשם 'יעקב' הוא מהמילה 'עקב', ושם 'ישראל' מגזר מלשון 'כי שרית עם אלהים' [בראשית לב, כט] והוא שם רוחני, ומשום הכי שינה הכתוב לשון דיבור משה רבנו עם הגברים ועם הנשים שנאמר [שמות יט, ג] 'כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל, אצל הנשים הזכיר שם 'יעקב', ואילו אצל הגברים הזכיר שם 'ישראל', לפי שהנשים רכות מזוג ואינם מקבלין כי אם דברים רכים שאינם מתנגדים כל כך למזגם, והאנשים גיבורי כח לעמוד כנגד התאוות המוחשות מקבלין אף הדברים הקשים כגידין. ולכן לנשים פנה בלשון 'חומרי' ואילו לגברים פנה בלשון 'רוחני'.

כצמח השדה נתתיך - על ידי שרבו ישראל יכלו לעמוד אפילו נגד מידת הדין, כי גם סערת ה' אינו משחית לרבים, כי רבו רחמיו על הכלל. [שפתי דעת, האוינו]. ועין עוד בדברי רבנו זי"ע ריש פרשת כי תשא ב'כלי יקר', במעלת הרחמים לרבים.

שדים נכנו - איתא במכילתא [שמות יב, ו] מפני מה הקדים לקיחתו לשחיטתו ארבעה ימים, היה רבי מתיא בן חרש אומר, הרי הוא אומר 'זאעבור עלייך ואראך', והנה עתך עת דודים, הגיע שבועה שנשבעתי לאברהם אבינו שאגאל את בניו, ולא היה בידם מצות להתעסק בהם, שנאמר 'שדים נכנו ושערך צמח ואת ערום ועריה' ממצות, ונתן להם שתי מצות דם פסח, ודם מילה, שיתעסקו בהם כדי שיגאלו, ואומר [זכריה ט, יא] 'גם את בדם בריתך שלחתי אסורין מבור אין מים בו, לכך הקדים לקיחת הפסח לשחיטתו ארבעה ימים, שאין נוטלין שכר אלא על המעשה עד כאן לשונו.

וזהו מה שנאמר 'מתבוססת בדמיך, ואומר לך בדמיך חיי', רצה לומר ראיתך מתבוססת ומלוכלכת בשני דמים דהיינו בסכנת דם מן כוכב מאדים ששמו רעה היוצא לקראתכם, ובסכנת דם המשחיתים אשר יצאו בלילה להכות כל בכור עובדי אלילים, 'ואומר לך' - תרגם יונתן 'בדמא דם מהולתא ארחם עלייך, ובדמא דפסחא אפרוק יתיך', הורה באצבע ששני דמים אלו היו מצילין מן סכנות שני דמים, כי בדמא דפסחא אפרוק יתיך מן משחיתים דבקרוב מצרים, לקחת גוי מקרב גוי אף על פי שהללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה, מכל מקום דמא דפסחא תקנה על זה כאמור, ובדמא דמהולתא ארחם עלייך, בדרך בצאתכם ממצרים להפך הרעה לטובה. [שפתי דעת בא, צו]

על ידי עבודה קשה - אבדה חכמה מבנים. וזאת הייתה מטרתם של מצרים. [עיר גבורים וארא]

וִירְעוּ אֹתָנוּ הַמְצַרִּים - כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר: הִבָּה נִתְּנָה כְּמָה לֹא פֶן יִרְבֶּה, וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׁנֵאֵינוּ וְנִלְוֹם בָּנוּ, וְעָלָה מִן הָאָרֶץ.

ביאור הכלי יקר

וירעו אותנו המצרים ויענונו [דברים כו, יז] כי הוה ליה למימר וירעו לנו המצרים אלא נקט אותנו לומר שהמצרים עשו אותנו רעים וחטאים לה' ועל ידי זה ויענונו. [שמות א, ט]

הבה נתחכמה לו - אמרו רבותינו ז"ל [סוטה יא.] הבה נתחכמה לו למושיעין של אלו, נידונם באש ובחרב, כבר נאמר [ישעיה סו, טו] 'כי באש ה' נשפט ובחרבו את כל בשר, אלא נידונם במים שכבר נשבע שלא יביא מבול לעולם. רצה בזה שחשב פרעה עצה להתחכם כנגד המצות המושיעים לאלו מכל צרה, אם יאמר לבטל מהם התורה הנמשלה לאש, וזהו שאמרו 'נידונם באש', אם כן יש לחוש שמא ישלם לנו באש, כענין שנאמר [יחזקאל טו, יז] 'מהאש יצאו והאש תאכלם', נידונים בחרב, היינו לבטל מהם התפילה הנמשלה לחרב כנוכר, אם יש לחוש שמא ישלם לנו בחרב, כמו שעשה לבלעם. אלא 'נשליכם במים', כלומר שנביא עליהם צרות תכופות הנמשלו למים, על דרך [תהלים סט, ב] 'כי באו מים עד נפש', ואז ממילא מקוצר רוח ומעבודה קשה ילאו מלמצוא פתח התורה והמצוה. וזהו שנאמר 'הבה נתחכמה לו פן ירבה', שנשתדל שירבה ה'פן', על דרך [דברים כט, יז] 'פן יש בכם שורש פורה ראש'. [עיר גבורים, פרשת שמות]

נתחכמה - הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. הוסיף מלת עם כי הוה ליה למימר הנה בני ישראל, גם מה שאמר ויאמר אל עמו וכי עם כל העם דבר הוה ליה למימר ויאמר אל שריו וחכמיו, אלא כך אמר להם פרעה שלא יתכן שיהיו שני עמים מתנגדים דרים במדינה אחת, לכך נאמר ויאמר אל עמו בשביל עמו לומר כי אתם עם מיוחד בארץ, והנה עם בני ישראל הנה הנם נעשו לעם גם המה, בזמן מועט נעשו עם רב, אף על פי שעדיין אינן רבים ממנו מכל מקום הוא עצום ממנו, גבורים בטבע כי כל תאומים דרכם להיות חלשים בטבע וכאן נולדו ששה בכרם אחד ואף על פי כן הם עצומים בטבע יותר ממנו, לפיכך הבה נתחכמה לו פן ירבה שנוסף על גבורתם בטבע יהיו גם כן רבים ממנו, ואף על פי שבמלת ירבה עדיין אינו מבואר שהיו רבים יותר מהם, מכל מקום חזר וביאר דבריו אחר כך ואמר והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו, וכאילו אמר ונוסף גם הוא עלינו, רצה לומר כבר המה עצומים ממנו ואם ירבו עוד אז יהיו גם נוספים עלינו, ומלת גם קאי על הגבורה, ומה שאמר על שונאינו כמי שתולה קללתו בשונאינו ואמר שיהיו רבים על שונאינו, ועיקר כוונתו לומר שיהיו רבים עלינו ולא רצה לומר עלינו לתלות הקללה בעצמו, ותלה בשונאינו לומר שיהיו רבים ונוספים על שונאינו, אף על פי שלענין הגבורה תלה בעצמו ואמר ועצום ממנו לפי שזה כבר היה, אבל הריבוי שעתיד להיות לא רצה לתלות בעצמו.

ולפי שרבותינו ז"ל דרשו [שמות רבה א, ט] הבה נתחכמה לו, למושיעין של ישראל. נראה לפרש שגם תיבת ממנו קאי על הקדוש ברוך הוא, כדרך שדרשו [סוטה לה.] בפסוק כי חזק הוא ממנו [במדבר יג, לא] כביכול אפילו בעל הבית אין יכול להוציא כליו משם, כן ועצום ממנו מוסב על הקדוש ברוך הוא ונו"ן של ממנו בחו"ל, ורצה לומר שכל חזקו של ישראל נמשך לו ממנו יתברך דהיינו ממקור ישראל, לפיכך הבה נתחכמה לו למקורם דהיינו למושיעין.

או יאמר ועצום ממנו ממש. כי הם עצומים ממנו יתברך, כדאמרו רבותינו ז"ל [מועד קטן טז:] אמר הקדוש ברוך הוא אני מושל בכל ומי מושל בי הצדיק שנאמר [שמואל ב כג, ג] צדיק מושל יראת אלוקים שאני גוזר גזירה והצדיק מבטלה ובודאי עיקר כחם ועוצם ידם בעבור שהם דבקים במצותיו ותורותיו ינצרו, על כן הבה נתחכמה לו ליתן ריוח בין הדבקים כי על ידי שנעשה אותם רעים וחטאים לה' סר כחם, כמו שפרשו המפרשים בפסוק וירעו אותנו המצרים ויענונו [דברים כו, יז] כי הוה ליה למימר וירעו לנו המצרים אלא נקט אותנו לומר שהמצרים עשו אותנו רעים וחטאים לה' ועל ידי זה ויענונו.

והנה דברי המפרשים אמת, שהיו ישראל במצרים רעים וחטאים כמו שנאמר ביחזקאל [ג, ה-ז] ואודע להם בארץ מצרים וגו' איש שקוצי עיניו השליכו וגו', אך בתורה לא מציינו רמז בשעת מעשה לזה על כן נראה לומר פסוק זה האומר הבה נתחכמה לו היינו בנכליהם אשר נכלו להם, להחטיאם, וישימו עלינו שרי מסים להעלות

וַיַּעֲזֹבוּ – כָּמָה שְׁנָאֵמַר: וַיִּשְׁיִמוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם. וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפָרְעָה. אֶת פֶּתֶם וְאֶת רַעְמִיס.

ביאור הכלי יקר

מס לכומרי עבודה זרה, כי זה דומה כאילו עבדו עבודה זרה ממש, כמו שפירש רש"י פרשת כי תבא בפסוק ועבדתם שם אלהים אחרים, [כח, טד] לכך נאמר למען עונותו בסבלותם דומה ממש למה שנאמר וירעו אותנו המצרים ויענונו, שעל ידי שעשו אותנו רעים וחטאים מצאו מקום לויענונו כי אז יכלו לנו, כך אמר כאן וישיומו עליו שרי מסים ליתן מס לעבודה זרה למען עונותו כי נמשך מזה שיוכלו לענותם בסבלותם על ידי שסר צלם מעליהם כשיסורו מאחרי ה'.

ואולי שעל זה נאמר ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך. כי כל פסוק זה נראה מיותר, ויכול להיות שרמזו בזה שעל ידי שהטילו עליהם שרי מסים דומה כאילו העבידום לעבודה זרה, לכך נאמר ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך שהעבידום לעבודה זרה מתחילה בפה רך על ידי הסתה ופיתוי, ואחר כך בפרך לעבודה זרה ממש על ידי הכרח לפיכך וימררו את חייהם, כי אצל הקדוש ברוך הוא נאמר [שם, לז] כי הוא חייך וגו', ועל ידי שסרו מאחרי ה' מררו את חייהם בעבודה קשה היינו בעבודה זרה שהיא קשה ורעה, ואחר כך בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה הרי סתם עבודה בשדה אמורה, ואחר כך אמר את כל עבודתם היינו גם עבודה שבעיר, ומה אני מקיים וימררו את חייהם בעבודה קשה, אלא שרמז על שטמאום בגילוליהם בעבודות זרות וקשות כאמור. ולפי שהיו בכלל מחטיאי הרבים שאין מספיקין בידם לעשות תשובה על כן הקשה ה' את לב פרעה ועבדיו, ובזה הותר הספק אשר נתחבטו בו הראשונים בענין קישוי לב פרעה. [שמות א, ט]

ועלה מן הארץ – על ידי מלחמתה של תורה שיהיה להם עליו מן התורה הנקראת 'ארץ', כענין שנאמר [יהוקאל לו, כ] 'ומארצו יצאו' ומתרגמינן 'ומאורייתא יצאו'. [עיר גבורים, פרשת שמות]

וישיומו עליו שרי מסים – דרשו רבותינו ז"ל [שמות א, י] 'עליו – עליהם מיבעי לי', ועוד 'למען עונותו', למען עונותם מיבעי ליה, אמא מלמד שתלו לפרעה מלבן על צוארו, וכל מי שאמר איסתניס אני, אמר ליה כלום אתה איסתניס יותר מפרעה וכו', ולהנחה זו יקשה על כל פנים 'למען עונותו', עונותם מיבעי ליה, אלא שהאמת יורה דרכו ש'עונותו' קאי גם כן על פרעה, כי הבונה לעצמו אוצרות ממוון, הרי הוא מוכה ומעונה, והמלבן תלוי בצוארו רצה לומר כל הטורה והעמל תלה בצוארו מצד הדאגות והמהומות המגיעות לבעלי האסיפה, ואם כן נאמר וימררו את חייהם' על שניהם, על ישראל ועל פרעה. [עוללות אפרים חלק ב, מאמר עה]

וישיומו עליו שרי מסים – הוא היה התחלה להראות להם שאין ממש בתורתם, כי התלמידי חכמים פטורין ממסים, שנאמר [עזרא ז, כד] 'מנדה בלו והלך לא שליט למרעא עליהון', דהיינו מסים, והוא שם עליהם שרי מסים. 'למען עונותו בסבלותם' – כי מה שהלומדים פטורין ממס היינו כדי שלא יצטרכו לטורה אחר הממוון, כדי שיהיו פנויין לעסוק בתורה ושלא יצטרכו לטרוד בסבלות איזו עבודה לצרכם, והוא שם עליהם שרי מסים כדי שייצטרכו לטרוח אחר הממוון, ושמעצמם יבקשו סבלות ועבדות, כי בחיי יוסף היו יושבים בארץ גושן, ולא היו נותנים שום מס והיו אוכלין ממיטב הארץ, ועתה חשב פרעה תחבולה זו שישאל מעצמם יתנו עצמם בסבלות, שהרי על כל פנים התחיל מתחילה ב'פה רך', כדי שלא ירגישו בדבר.

ויבן ערי מסכנות לפרעה – היינו כמו שאמרו רבותינו ז"ל [שמות רבה א, י] שהיו ממסכנין את בעליהן, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל [שם] פיתום היינו לפי שראשון ראשון פי תהום בולעו, ורעמסס שראשון ראשון מתרוסס, פי נופל וחוזרים ובונים והוא נענש בזה לפי שעשה אנגריא בתלמידי חכמים שלא כדת, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [סוטה י]. שאסא המלך נענש לפי שעשה אנגריא בחכמים, שנאמר [מלכים א, טו, כב] 'והמלך אסא השמיע את כל ישראל אין נקי', וכמו כן נענש פרעה בכאן, וגם נרמז לו בזה שהיה הבנין נופל ופי תהום בולעו, רמז למה שיענש לעתיד שנאמר [שמות טו, ה] 'תהומות יכסימו וגו'', וגם שהבנין היה נופל הוא רמז על מה שנאמר [מלאכי א, ד] 'המה יבנו ואני אהרוס' שהוא רמז שהקדוש ברוך הוא מבטל את עצתו ומחשבתו אשר חשב על היהודים להמם. 'וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ' – שאף על פי שהוצרכו לסבלות ולעבדות, מכל מקום לא הניחו את ידיהם מתורה ומצוות. 'וימררו את חייהם' – היינו לפי שהתורה היא מתוקה מדבש, וזולת בזמן השיעבוד היתה להם לטורה, ובנפש מרה עסקו בה, וזהו שאמרו וימררו את חייהם' – היינו התורה שנאמר [דברים ל, כ] 'כי הוא חייך'. [עיר גבורים, פרשת שמות]

**וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה - כְּמֵה שֶׁנֶּאֱמַר: וַיַּעֲבֹדוּ
בְּמִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרָה.**

**וַנִּצְעַק אֶל יְיָ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, וַיִּשְׁמַע יְיָ אֶת
קִלְנוֹ, וַיִּרְא אֶת עַנְיֵנוּ. וְאֶת עַמְלֵנוּ וְאֶת
לְחֻצְנוֹ.**

ביאור הכלי יקר

בפרך – לבטל מהם התורה שהיא בפה רך. [עיר גבורים, פרשת שמות]

ונצעק אל ה' אלהי אבותינו. כי לולא זכות אבות לא היה שומע תפלתנו לפי שהיו במצרים רעים וחטאים כדאיתא בנבואת יחזקאל [ג, ה] זהו שאמרו וירא את ענינו ואת עמלינו ואת לחצינו. ותדע כי בעוני ולחץ כתיב בפרשת שמות [ג, ז-ט] ראיתי את עני עמי וגו', וגם ראיתי את הלחץ וגו'. אבל ראיתי עמלינו לא מצינו כתוב על כן נראה שעמלינו היינו שהביט עמל ואון ביעקב ובבני ישראל שאפילו בזמן שהיו בעוני ולחץ מכל מקום איש שקוצי עיניו לא השליכו וראה הקדוש ברוך הוא שטר ושוברו העוני והעמל שלנו ואם כן ודאי לולא זכות אבותינו לא היה נעתר לנו. ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה. נגד מדת הדין שקטרגה עלינו לומר מה נשתנו אלו מאלו הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה וכו'. [דברים כו, ז]

וירא את ענינו - אמרו רבותינו ז"ל במדרש [מדרש תנחומא לך לך, יג] אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם, אתה אמרת אם מחוט, חייך שאני נותן לבניך מצות ציצית הנקראת חוט, שנאמר [במדבר טו, לח] פתיל תכלת, ומתרגמינן חוטא, ואטהר בניך במזבח המוקף בחוט הסיקרא, אתה אמרת 'ועד שרוך נעלי' - חייך שאני נותן לבניך מצות פסח, שנאמר בו [שמות יב, יא] 'ונעלכם ברגלכם', אתה אמרת 'ועד שרוך' - חייך שאני נותן לבניך רצועה של תפילין, עד כאן.

ויש לשאול בזה המדרש מה ענין מצות אלו לאומרו 'אם מחוט ועד שרוך נעלי', והנראה לנו בזה בדרך שהזכרנו שאברהם לא ביקש העושר, והיה אוהו במדת ההסתפקות, ולזה יורה מצות ציצית ששם נאמר [במדבר טו, לט] 'ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם', והעין מורה על בקשת העושר, כענין שנאמר [משלי כו, כ] 'ועיני אדם לא תשבענה', על דרך [קהלת ה, ט] 'לא ישבע כסף', והציצית עשוין לזכרון, כנגד היצר הרע הנמשל לחוט של עכביש, ובם נרמז שיסתכל האדם אל התכלית, ולזה יורה מלת 'תכלת' שהוא רמז אל התכלית.

ואטהר בניך בחוט הסיקרא של מזבח, על דרך [תהלים נ, כג] 'זובח תודה יכבדני', ואמרו רבותינו ז"ל [סנהדרין מג:] 'זה הזבח יצרו ומתודה עליו', וגם התפילין עושין לזכרון, שנאמר [שמות יג, ט] 'ולזכרון בין עיניך', וכבר הזכרנו שהעין רומז לבקשת העושר,

ואכילת פסח רמז על מה שנאמר [צפניה ג, כ] 'זה שארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה', רמז שבזכות העוני הם נגאלין, ושני הגאולות נרמזו בענין הנעלים, שנאמר [שיר השירים ז, ב] 'מה יפו פעמיך בנעלים' זו גאולה ראשונה, וכתוב על אדום [תהלים ס, ז] 'אשליך נעלי' זו גאולה שניה, ושניהם בזכות העוני, שהוא מידת ההסתפקות, כי בגאולת מצרים כתיב 'וירא את ענינו וגו', ולעתיד כתיב [בראשית יד, כג] 'אני העשרתי את אברם ולא אזכה לגאולות'. [עיר גבורים, פרשת לך לך]

וַיִּזְעַק אֶל יְיָ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ - כְּמֵה שְׁנֵאמַר: וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וַיֵּאָנְזוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבוּדָה וַיִּזְעְקוּ, וַתַּעַל שְׁוֹעַתָּם אֶל הָאֱלֹהִים מִן הָעֲבוּדָה.

ביאור הכלי יקר

ויהי בימים הרבים ההם – לפי שהם ימי צער, על כן נקראו 'רבים', רצה לומר הנם נחשבות למרובות, וחשבון זה אין יכולת ביד אדם לשער, זה בלתי לה' לבדו, כמו שנאמר 'ותעל שוועתם אל האלהים מן העבודה וגו', וידע אלהים', רצה לומר ידע לשער מה שהכבידו עליהם יותר מן הנגזר 'ידע אלהים', לכיון החשבון שמספר רד"ו יעלה אל מספר ארבע מאות. [שפתי דעת וארא, פה]

וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבוּדָה וַיִּזְעְקוּ' [שמות ב, כג]

קצת קשה לערבינהו ולתנינהו 'וַיֵּאָנְחוּ וַיִּזְעְקוּ' בני ישראל מן העבודה, ונראה ש'אנחה' היא בלב, והיתה מחמת העבודה, אמנם ה'זעקה' לא תלו ישראל בעבודה כי המה חשבו שראוין המה להגאל מצד מעשיהם אף אם לא היו בעבודה קשה זו, אמנם בעיני השם יתברך היו רעים וחטאים ובלתי ראויים להגאל כי אם מצד העבודה, כמו שנאמר [זכריה א, טו] 'כי קצף גדול אני קוצף על הגוים אשר קצפתי מעט והמה עזרו לרעה'. לכך נאמר 'ותעל שוועתם אל האלהים מן העבודה' שעזרו לרעה כאמור.

גם יש לפרש שהיו שני כיתות בישראל, הטובים שבהם צעקו והתפללו אל אלהים שיצילם מן כובד העבודה, אבל הפחותים שבהם לא התפללו אל ה', אך שזעקו כקוראי תגר על ה' וכנגדם אמר 'וַיִּזְעְקוּ', ולכך לא כללם יחד כי מה שנאמר 'וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבוּדָה', הם הטובים שהתפללו אל ה' כי עיקר התפלה בלב, 'וַיִּזְעְקוּ'. מדבר בפחותים שזעקו כקוראי תגר לכך נאמר 'ותעל שוועתם אל האלהים' מן הכיתות אשר שועו אל אלהים מחמת העבודה עלתה שועה אבל לא מן כת הזועקים בלא תפילה.

ויש אומרים, שזעקה זו בנגלה אמרו בפני המצרים שהיא על מיתת המלך כמתאבלים עליו, אבל האנחה בלב מן העבודה כי מיראה לא היו רשאים לומר בפני המצרים שהם זועקים מחמת העבודה, ולכך לא ערבינהו. [שמות ב, כג]

וַיִּזְעְקוּ - כתיב 'אתם הכרם ואנכי השומר', יאמר שבזמן שאתם מצפין לגאולות כמו בגאולות מצרים כתיב [תהלים פ, ט] 'גפן ממצרים תסיע', ולעתיד כתיב [ישעיה כו, ב] 'כרם חמר ענו לה', אז עשו סוכה לשומר, רמז שהגאולות באין בזכות התפלות, כי במצרים כתיב 'וַיִּזְעְקוּ וַתַּעַל שְׁוֹעַתָּם', ולעתיד כתיב [ירמיה לא, ח] 'בבכי יבואו ובתחנונים אובילים', וזהו שאמר 'שיעשה סוכה לשומר', כלומר שיעשה מן הסוכה שומר, שיתפלל אל הקדוש ברוך הוא שיסוכך עליו בצל כנפיו וישמרהו, כענין שנאמר [תהלים קכא, ה] 'ה' שומרך ה' צלך'. [עיר גבורים, סוף פרשת תרומה]

ותעל שוועתם - כבר בארו רבותינו ז"ל [עין רבנו בחיי דברים ח, טו] כל הטורח של ישראל שהיה להם במדבר, הכל כדי להרגיל טבעם במידת הבטחון, ושיחזרו למוטב, כי מרוב הטובה הם בועטים, שנאמר [דברים לב, טו] 'וישמון ישורון ויבעט', לפיכך מנע מיישראל מקצת טובות, ולפי שהקדוש ברוך הוא מתאוה לתפלתן של ישראל, על כן סובב להם לפעמים כמה צרות כדי שיצעקו אליו, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [יבמות סד.] למה נתעקרו האמהות, מפני שהקדוש ברוך הוא מתאוה לתפלתן וכו', וכמו כן בענין פרשת קריעת ים סוף שדרשו רבותינו ז"ל [שמות רבה כא, ה] משל למלך שבא בדרך, והיתה בת מלכים צועקת אליו בבקשה הצילני מן הליסטים, שמע המלך והציל אותה, לימים בקש המלך ליטלה לאשה והיה מתאוה שתדבר עמו ולא הייתה רוצה, מה עשה המלך, גירה בה הליסטים כדי שתצעק וישמע המלך, כיון שבאו הליסטים היתה צועקת למלך, אמר לה המלך לזה הייתי מתאוה לשמוע את קולך, שנאמר [שיר השירים ב, יד] הראיני את מראיך השמיעיני את קולך וגו', הרי שסיבב להם הקדוש ברוך הוא ענין זה כדי שיצעקו אליו, וכן כל הטורח והשעבוד של מצרים היה הכל כדי שיצעקו אליו, שנאמר 'וַיִּזְעְקוּ וַתַּעַל שְׁוֹעַתָּם וְגו', וכן כל הצרות שהקדוש ברוך הוא מסבב לישראל בזמן מן הזמנים, אף שלפעמים אינן ראויין לה, הכל לפי שמתאוה לתפלתן, ובדרך זה היה להם כל הטורח, כמו המים שלא היה

וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קוֹלָנוּ - כִּמָּה שֶׁנֶּאֱמַר: וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקַתְם, וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אַבְרָהָם, אֶת יִצְחָק וְאֶת יַעֲקֹב.

ביאור הכלי יקר

להם במדבר, וירידת המן רק ליומו, והמלחמות שגירה בהם, כמו מלחמות עמלק ושאר טרחי הסיבוב, הכל כדי שינחמו על קושי ערפם וישבו אל ה', ויצעקו אליו. [עיר גבורים, ריש פרשת בא]

נאקתם - ראובן שמעון וגו'. פרט כאן שמותם על דרך המדרש [ויקרא רבה לב, ה] בזכות ארבעה דברים נגאלו אבותינו ממצרים בזכות שלא שנו את שמם, ואת לשונם, ושהיו גדורין מעריות, ולא היו בהם דלטורין וכו'. וטעמו של דבר הוא כדמסיק בילקוט [שמות, רמז קסב] שכל שמות השבטים נקראו על שם הגאולה, ראובן ראה ראיתי את עני עמי. שמעון על שם וישמע אלהים את נאקתם וכן כולם, ולפי זה אם היו משנים את שמם לא היה להם רושם על הגאולה ולא היו ראויין להגאל, אחר שהחליפו את שמותם המורים על הגאולה וקורא להם שם חדש אשר אין בו הוראה על הגאולה, או היה להם שינוי השם סבה להתיאש מן הגאולה ולא היו מבקשים את פני ה' על הגאולה ועל התמורה.

וכמו כן אילו היו משנים את לשונם, אף על פי שלא היו משנים את שמם מכל מקום לא היה שמם מורה על הגאולה כי דווקא בלשון הקדש מורה ראובן על שם ראה ראיתי עני עמי, ושמעון על שם וישמע אלהים, אבל בלשון אחר אין שם ראובן מורה על ראה ראיתי וכן כולם, ובזכות שהיו גדורין מעריות על כן לא היו ראויין להיות בין המצרים שטופי זמה שנאמר בהם [יחזקאל כג, כ] וזרמת סוסים זרמתם,

ולפי שלא היה בהם לשון הרע והיה פקוד אצלם וישאלו אשה מאת רעותה, על כן נגאלו, כי אלו לא היה הדבר פקוד לא היו משאילים להם כלום, ואז לא היה אפשר לגאלם כדי שלא יאמר אותו זקן ועבדום וענו אותם קיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם, לכך נאמר ואלה שמות בני ישראל, כי אף על פי שמת יוסף והיה השעבוד קרוב לבא מכל מקום רושם הגאולה נשאר קיים, כי אלו שמותם עמהם באו לשעבר, ועמהם המה הבאים גם עכשיו כי לא נשתנו שמותם, וזה ראה שגם לשונם לא שנו דאם לא כן אין נפקותא במה שלא שנו שמותם.

איש וביתו באו, שהיו גדורים מעריות כי כל אחד דבק באשתו ולא באחרת, ועוד שנשאו להן נשים קודם שבאו מצרימה כדי שלא ישאו נשים מן המצרות שטופי זמה. ואחר כך פרט ראובן שמעון וכו' כי אלו השמות מורים על הגאולה. [שמות א, ב]

את אברהם - לרבות שרה, את יצחק לרבות רבקה, ואת יעקב בוי"ו ריבוי שני, לרבות רחל ולאה, וזיכור אלהים את בני ישראל - את לרבות כל נשים צדקניות שבאותו הדור. ומה שאמר [זכריה ט, יא] גם את בדם בריתך כל הענין בלשון נקבה, הורה בזה רמז למה שאמרו רבותינו ז"ל [סוטה יא:] 'בזכות נשים צדקניות שבאותו הדור, נגאלו ישראל ממצרים, על כן הסב הנביא הדבור כמדבר עם הנשים, כי המה היו עיקר בגאולה זו, כמו שנאמר [תהלים סח, ז] 'מוציא אסירים בכושרות', בזכות נשים הכשרות, לכך נאמר גם את בדם בריתך יצאו אסיריך וגו'.

ובמדרש [שמות טו, ד] מדלג על ההרים, בזכות האבות, מקפץ על הגבעות בזכות האמהות. ולפי זה מבואר מה שנאמר [שמות יב, ד] 'ואם ימנעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו הקרוב אליו', כדי להוציא מכאן רמז שאם לא יספיק זכות אבות ואמהות, יצרף לזה גם זכות נשים צדקניות, שהם דוגמת השכן הקרוב אליו, ובזכותם נגאלו. [שפתי דעת, סוף פרשת בא]

והוסיף רבנו ז"ע ב'שפתי דעת' [פרשת צו] כי יש אומרים שארבע כוסות של פסח הם כנגד ארבע אמהות, על שם שנאמר [תהלים קכח, ג] 'אשתך כגפן פוריה', לפיכך בין כל הכוסות יכול לשתות, חוץ בין שלישי לרביעי לא ישתה, וטעמו, לפי ששלישי ורביעי כנגד רחל ולאה שהיו נשואות לבעל אחד.

וַיֵּרָא אֶת עֲנֵינּוּ - זו פְּרִישׁוֹת דְּרָךְ אֶרֶץ, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר:
וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹהִים.

וְאֵת עַמּוֹלָנוּ - אֵלוֹ הַבָּנִים. כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר: כָּל הַבֶּן הַיְלֹוֹד
הַיְאֹרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ וְכָל הַבֵּת תִּתְזַוֵּן.

וְאֵת לִזְוֹצֵנוּ - זֶה הַדְּוֹק, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר: וְגַם רְאִיתִי אֶת
הַלְזוּץ אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם לִזְוֹצִים אֹתָם.

וַיּוֹצֵאנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם בְּיַד זִזְקָה וּבְזֶרַע
נְטוּיָה, וּבְמָרָא גָדֹל, וּבְאֵתוֹת וּבְמוֹפְתִים.

וַיּוֹצֵאנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם - לֹא עַל יְדֵי מַלְאָךְ, וְלֹא עַל
יְדֵי שָׂרָף, וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיזוֹ, אֲלֵא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּכִבּוּדוֹ

ביאור הכלי יקר

כל הבן היאורה תשליכהו - עצתו של פרעה היתה לבטל מהם תורה ומצוה וכו', ועל כן יעץ כאן שיעבירו מִיִּשְׂרָאֵל תורה ומצוה, ולפיכך יעץ 'כל הבן הילוד' ולא הבת, כי הבת אינה בת תורה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [סוטה כ]. 'המלמד בתו תורה כאילו מלמדה תפלות וכו', והפורש מן התורה מתחייב בנפשו, לפי שהיא 'עץ חיים למחזיקים בה', והפורש ממנה כמיתה. [עיר גבורים, פרשת שמות]

וגם ראיתי - ויאמר ה' ראה ראיתי וגו' [שמות ג, ז], הזכיר ארבע 'ראיות', שני ראיות הנזכרים בפסוק זה, שלישית שנאמר [שם, ט] 'וגם ראיתי את הלחץ', 'וגם' לראות ראייה רביעית, רמז שאני רואה ארבע מעשיהם הנרמזו במדרש שמצידם יהיו ראויין להגאל, היינו שלא שינו שמם, לשונם, ושהיו גדורין מעריות ושלא היה בהם לשון הרע. [עיר גבורים, פרשת שמות]

אשר מצרים לוחצים אותם - ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי. ראיתי משמע לשעבר, וכן כפל לשון ראיה, נראה שכך פירושו כי רצה הקדוש ברוך הוא ליתן טעם למשה למה עזבם זמן רב כזה, ואחר עד עתה מלראות בצרתם, על זה אמר לפי שעד עתה אף על פי שבכל צרתם היו צועקים מתוך עבודתם הקשה, כל הצעקות לא היו תחינה ובקשה מלפניו יתברך כי אם צעקה של תלונה. אבל לא בקשו את פני ה' עד עתה, זהו שאמר ויאמר ה' ראה ראיתי רואה אני עכשיו וגם ראיתי לשעבר את עני עמי, ואת צעקתם שמעתי היינו צעקה של תלונה, ולא זכרו כי אני אמרתי ליעקב אנכי ארד עמך, ותכלית ירידה זו היתה להצילו וגו' ולהעלותו, כמו שנאמר ואנכי אעלך גם עלה זהו שאמר וארד להצילו, והיה להם לשום אל לב ולבקש את פני, אבל עתה צעקת בני ישראל באה אלי כי התפללו אלי בלב שלם על כן ראיתי תפלתם, וראיתי גם את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם אשר לא כדת, לפיכך ועתה לכה ואשלחך אל פרעה עתה תיכף, כי כך דרכי שעוד הם מדברים ואני אשמע [שמות ג, ז]

לא על ידי מלאך - אמרו רבותינו ז"ל [עין רש"י שמות טו, ב] שעל הים אפילו השפחה היתה מראה עליו באצבע, ואמרו כולם 'זה אלי ואנוהו', לזה אמר בן זומא [הגיגה טו]. 'צופה הייתי בין מים העליונים לתחתונים, ואין ביניהם

**וּבְעֶצְמוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: וְעִבְרְתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלֵילָה הַזֶּה, וְהִכִּיתִי
כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה, וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם
אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים. אֲנִי יי'.**

ביאור הכלי יקר

אלא שלש אצבעות, רצה בזה שלא מצינו שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל ניסים מפורסמים כנגד האומות, כי אם בשלשה זמנים אלו, דהיינו ביציאת מצרים ולימות המשיח ולעתיד, ושלשתן נרמזו באצבע, וזהו שאמרו 'צופה הייתי בין מים העליונים וכו', כי ישראל נמשלו למים, שנאמר [במדבר כד, ז] 'זרעו במים רבים, ונקראו מים העליונים על דרך שנאמר [דברים כח, א] 'ונתנך ה' עליון על כל גויי הארץ', והאומות אף הם נמשלו למים, שנאמר [ישעיה יז, יב] 'הוי המון עמים, כהמות ימים יהמיון', ונקראו מים תחתוניים, על דרך 'ונתנך ה' עליון'. וזהו שאמרו 'צופה הייתי בין מים העליונים לתחתונים', ולא מצאתי שיהיה נגלה עילויים של ישראל בניסים מפורסמים כי אם בשלשה זמנים אלו, דהיינו לעתיד, ולימות המשיח, וביציאת מצרים הנרמזים באצבע,

וכן מצינו שביציאת מצרים היו המכות על שלשה חלקים, חלק אחד מהעולם העליון, וחלק שני מעולם התחתון, וחלק שלישי מעולם אמצעי, ולפיכך היו המכות משולשין, שנים בהתראה ושלשית בלא התראה, ויש לשאול מאחר ששלישית בלא התראה כל שכן שרביעית תהיה בלא התראה, ולפי מדרשנו הוא מיושב, שהמכות היו משולשים, שלש מכות הראשונים מעולם התחתון, ושלש אמצעיים מעולם האמצעי, לפיכך היה צריך בהם התראה שנית, שלש אחרונים מעולם העליון, ומכת בכורות מאותו יתברך להורות שמושל על שלש עולמות. [עיין שם ביאור כל המכות, ויובאו דברי רבנו ז"ע בעשרת המכות]

וזהו שאמרו רבותינו ז"ל [מכילתא בא] 'ועברתי בארץ מצרים, אני לא מלאך, אני ולא שרף, אני ולא השליח, אני לא אחר', רמזו בזה שמכה זו לא היתה מאחד משלש עולמות אלו, וזהו שאמרו 'אני לא מלאך' למעט העולם העליון, 'אני ולא שרף' למעט עולם האמצעי, כמאמר המחקרים שיסוד האש קונו חומו מגלגל הירח בהתמדת תנועתו, 'אני ולא השליח' למעט העולם התחתון, על דרך שנאמר [תהלים קמז, טו] 'השולח אמרתו ארץ', והוסיף עוד לומר 'אני ולא אחר', על דרך שאמרו רבותינו ז"ל [עין רש"י שמות יא, ט] במכת בכורות לכו אף השבויים, כדי שלא יאמרו יראתם תבע עלבונם, וזהו שאמר 'אני ולא אחר', כי עבודת אלילים נקראת 'אחר', לפי שהם אחרים לעובדיהם, שצועקים אליהם בעת צרתם ואין עונין להם, זהו שאמר 'אני ולא אחר', שלא תבעו עלבונם, והוא מבואר למבין. [עיר גבורים, פרשת בא] [ועיין מה שנביא בהמשך בהקדמה לעשרת המכות, מה שהרחיב רבנו ז"ע בענין זה].

ובכל אלהי מצרים - ומצרים מקברים וגו', לומר לך שיצאו לעיני כל מצרים בשעה שהיו קוברים את אשר הכה ה' בהם והיו שיניהם קהות, ולא עוד אלא שגם באלהיהם עשה ה' שפטים באותה שעה ואף על פי כן לא יחרץ אחד מהם לשונו לישראל. ומה שנאמר אשר הכה ה' בהם כל בכור, יש אומרים שהוא כדעת המדרש [פסקא רבה פסקא ויהי בחצי הלילה, ה] על הפסוק למכה מצרים בבכוריהם [תהלים קלו, י] שהיו הבכורים הורגים, באבותם כי כך משמע בבכוריהם כלומר עם הבכורים הכה את מצרים כי הבכורים היו שבת אפו ומטה זעמו, לכך נאמר הכה בהם כל בכור. והוא דקדוק נכון. [במדבר לג, ד]

אעשה שפטים - 'אני יוצא בתוך מצרים' [שמות יא, ד] היינו לומר לך שמתחילה יצא הקדוש ברוך הוא בעצמו כדי להפיל שר של מצרים, כי דבר זה אין כח ביד שום שליח או מלאך לעשותו, ואחר זה שלח ה' משחיתים בבכורי מצרים, לכך נאמר 'אני יוצא בתוך מצרים' ולא אמר בתוך 'ארץ מצרים', ואחר כך אמר [פסוק ה] 'ומת כל בכור בארץ מצרים', אלא ודאי שיציאה ראשונה לא היתה ב'ארץ' כי אם ב'שמים'.

ובזה מתורץ כל קושית המפרשים, כי איך אמרו על מכת בכורות 'אני ולא מלאך וכו', והרי הכתוב אומר [שמות יב, כג] 'ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם', אלא מחוורתא כדשנינו. ונקט לשון 'יוצא' על דרך שנאמר [ישעיה כו, כא] 'כי הנה ה' יוצא ממקומו, ודרשו רבותינו ז"ל [ירושלמי תענית פרק ב, א] 'יוצא מכסא רחמים ויושב לו על כסא דין', כך יציאה דהכא היא לעשות שפטים באלהיהם תחילה, כמו שנאמר [שם לד, ה] 'כי רותה בשמים חרבי' ואחר כך 'על אדום תרד', כך הוא הענין כאן, וזה תירוץ יקר. [שמות יא, ד]

**וְעַבַרְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֹּאת - אֲנִי וְלֹא
מִלְאָךְ.**

**וְהִכִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם - אֲנִי וְלֹא
שָׂרְף.**

**וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים - אֲנִי וְלֹא
הַשְׁלִיחַ.**

אֲנִי יְהוָה - אֲנִי הוּא וְלֹא אֲזוּר.

**בְּיַד וְזֹקָה - זוּ הַדָּבָר, כְּמֵה שֶׁנֶּאֱמַר: הִנֵּה יַד יְהוָה הוֹיָה
בְּמִקְנֶה אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה, בְּסוֹסִים, בְּזֹמְרִים, בְּגַמְלִים, בְּבָקָר
וּבַצֹּאן, דָּבָר כָּבֵד מְאֹד.**

**וּבְזֹרַע זְטוּיָה - זוּ הַזֹּרֵב, כְּמֵה שֶׁנֶּאֱמַר: וְזֹרְבוּ שְׁלוֹפָה
בְּיָדוֹ, זְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַיִם.**

**וּבְמוֹרָא גְדֹל - זוּ גְלוּי שְׁכִינָה, כְּמֵה שֶׁנֶּאֱמַר: אוּ הַנְּסָה
אֱלֹהִים לָבוֹא לְקִזֹּזֹת לוֹ גּוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי בְּמִסַּת בְּאֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים
וּבְמִלְזוּמָה וּבְיַד וְזֹקָה וּבְזֹרֵעַ זְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים כְּכֹל
אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ:**

ביאור הכלי יקר

אשר בשדה - ומכת הדבר היתה להם תחת אשר עבדו בבני ישראל עבודות שבשדה, שנאמר [שמות א, יד] 'ובכל עבודה בשדה', לפיכך 'יד ה' הויה במקנך אשר בשדה'. גם רמז לאותם עבודת גילולים שנמשלו למקנה, דהיינו לבהמות שנאמר [תהלים מט, יג] 'נמשל כבהמות נדמו', ואף ישראל נמשלו למקנה, דהיינו לצאן, שנאמר [יחזקאל לד, לא] 'ואתן צאן מרעיתי', לפיכך בעולם הזה אין הפרש בין אלו לאלו, אמנם [שמות ט, ד] 'והפלא ה' בין מקנה ישראל למקנה מצרים', ואימתו, 'מחר יעשה ה' הדבר הזה' [שם, ה], היינו לעולם הבא. [עיר גבורים, פרשת וארא]

**וּבְאֲתוֹת – זֶה הַמִּטָּה, כְּמֵה שֶׁנֶּאֱמַר: וְאֵת הַמִּטָּה הַזֶּה תִּקְוּז
בְּיָדְךָ, אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בּוֹ אֵת הָאֲתוֹת.**

**וּבְמוֹפְתֵימָם – זֶה הַדָּם, כְּמֵה שֶׁנֶּאֱמַר: וְנִתַּתִּי מוֹפְתִים בַּשָּׁמַיִם
וּבָאָרֶץ.**

נוהגין להטיף טפה מן הכוס באמירת דם ואש... עשר המכות דצ"ך עד"ש באח"ב, ביחד, ט"ו פעם.

דָּם וְאֵשׁ וְדִמְרוֹת עֶשֶׂן.

**דְּבַר אֲזוּר: בְּיַד זְוֻזְקָה – שְׁתֵּים, וּבְזֶרַע נְטוּיָה – שְׁתֵּים,
וּבְמָרָא גָדֹל – שְׁתֵּים, וּבְאֲתוֹת – שְׁתֵּים, וּבְמוֹפְתֵימָם – שְׁתֵּים.
אֵלוֹ עֶשֶׂר מִכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמְצָרִים
בְּמִצְרַיִם, וְאֵלוֹ הֵן:**

ביאור הכלי יקר

בסוף ההגדה הובאו מספר מאמרים מדברי רבנו זי"ע, הקדמה לעשרת המכות, סיבת עשרת המכות, ומידה כנגד מידה בעשרת המכות. ודבריו נפלאים וארוכים, ומפני אריכותם הובאו בסוף ההגדה. עיין שם.

דָּם, צִפְרָדַיִם, כְּנִיָּם, עָרוֹב, דְּבַר, שְׂזִיזִין, בָּרַד, אֲרָבָה, זֹשֶׁף, מִכַּת בְּכוֹרוֹת.

ביאור הכלי יקר

צפרדעים - המוסר עצמו על קידוש השם - ינצל

'ויסר הערוב' – פירש רש"י ולא מתו כמו שמתו הצפרדעים שאם מתו היה להם הנאה בעורות. ואין להקשות למה מתו הצפרדעים ולא הלכו להם כמו הערוב והארבה, ואין לומר כדי שתבאש הארץ דאם כן למה לא מתו גם הארבה. תשובה לדבר שרצה הקדוש ברוך הוא ללמד שהמוסר עצמו על קידוש השם ינצל, לפיכך מתו כל הצפרדעים שלא עלו בתנורים, ולא נשארו חיים כי אם אותן שעלו בתנורים, כמו שנאמר 'זימותו הצפרדעים מן הבתים מן החצירות ומן השדות', משמע אבל לא אותן שבתנורים לפי שמסרו את עצמם על קידוש השם, ומכאן למדו חנניא מישאל ועזריה למסור נפשם על קידוש השם [פסחים נג:], ולמדנו מכאן שהמוסר עצמו על קידוש השם ינצל, ומי שאינו מוסר עצמו הרבה שלוחים למקום ברוך הוא לסבב לו מיתה ממקום אחר, כמו שמתו אותן הצפרדעים שלא עלו בתנורים, והערוב והארבה הלכו להם שלא יהיה להם הנאה בעורות, ובאותן המלוחים שמלחו מהם [שמות רבה יג, ז]. [שמות ח, כז]

פלא במכת ארבה – קודם בחדרי פרעה ואחר כך בחדרי עבדיו

'ומלאו בתיך ובתי כל עבדיך ובתי כל מצרים' – לכאורה ביתו של פרעה היה חדר בתוך חדר יותר מאשר של עבדיו ובוודאי יותר מאשר של אנשי מצרים, ואם כן היה צריך להיות שהארבה יכנס קודם אל בתי מצרים, לאחר מכן לבתי עבדי פרעה, ורק אז לביתו של פרעה, אבל במכת ארבה אומר משה רבנו לפרעה, דע לך שארבה כזה לא היה עדיין במצרים, שקודם כל הוא יכנס לביתך, לאחר מכן לבתי עבדיך, ורק אז לבתי מצרים, ובדרך נס נעשה הדבר, וסיבת הדבר שהחוטא חוטא קודם, ומכיוון ופרעה התחיל בחטא הרי שנענש ראשון, ורק לאחר מכן עבדיו ואחריהם בתי כל המצרים. וזהו ביאור הפסוק 'לפניו לא היה כן ארבה כמוהו' כלומר שהיה מכת ארבה במצרים, אבל כזה סגנון של ארבה, שיכנס קודם את ביתו פרעה וכו', כזה ארבה לא היה במצרים. [שמות י, ו]

ועיין עוד בדברי רבנו ז"ע לעיל [פסוק א] שביאר נס נוסף שהיה בארבה, שהנה רק במכת ארבה נאמר 'למען תספר באזני בנך ובן בנך' ולכאורה מדוע דווקא במכה זו נאמר 'למען תספר' וביאר רבנו ז"ע דבכל המכות כולם לא נשאר רושם לאחר זמן המכה, ובניהם לא ידעו כלל שהיה מכה כזו במצרים, אבל במכת ארבה נשאר רושם לנצח גם אחרי הסרת המכה, כי לעולם ועד אין הארבה אוכל מיבול מצרים, ואף באם יכנס לשטחה של מצרים לא יאכל מתבואתה. ואז ישאלו הבנים מדוע אין הארבה אוכל במצרים, ויצטרכו לספר להם את כל קורות בארץ מצרים, ועל ידי זה 'תספר באזני בנך וכו' את גבורותיו של הקדוש ברוך הוא.

הארבה לא ראה את אשר אכל – ועל כן אכל יותר

'ולא יוכל לראות את הארץ' – פירש רש"י: 'את מראה הארץ', ולכאורה מקשה רבנו ז"ע דעיקר חסר מן הספר, ועוד יש להקשות דהרי עצם זה שהארבה אינו רואה את הארץ אין בזה נפקותא לענין מכת ארבה, ולפחות היה לפסוק להקדים ולומר 'ואכל את יתר הפליטה', כי זהו עיקר הנוק במכת הארבה, וכן בשימוש המכה נאמר [פסוק טו] 'ותחשך הארץ ויאכל את כל עשב הארץ', ונראה מלשון הפסוק שה'חושך' היה חלק ממכת ארבה, והדבר צריך ביאור.

ומבאר רבנו ז"ע דהנה אמרו חז"ל [יומא עז:] שכל הסומים אוכלים ואינם שבעים, כך הארבה לא ראה את אשר אכל, והרי הוא כסומא האוכל ולא ישבע, ומשם הכי אכל את כל אשר בשדה, ולא הסתפק בזה אלא אכל את אשר בבתים, כי לא שבע מכל תבואת השדה.

ומה שמצינו שבישימוש המכה אכלו רק את אשר בשדה ולא אכלו את אשר בבית, שנאמר [פסוק טו] 'ויאכל את כל עשב הארץ ואת כל פרי העץ', אין זה אלא כי [פסוק טו] 'וימהר פרעה לקרא למשה ולאהרן', למה לא נאמר לשון 'וימהר' בכל המכות כולם חוץ מאשר במכת ארבה, אלא לפי שידע פרעה שאם לא ימצאהו בשדות יאכלו

רבי יהודה הֵיָה נִוְתַן בָּהֶם סַמֵּימִים:

דַּע"ךְ עַד"ש בְּאִזְ"ב.

ביאור הכלי יקר

אף את מה שיש בבתים, על כן 'וימחר פרעה' עוד קודם שיכנס אל ביתו לקרוא למשה ולאהרן, ואמר להם [פסוק יז] 'ועתה שא נא חטאתי', עתה לשון עכשיו, תכף ומיד, שלא יכנס הארבה אל ביתו. [שמות י, ה]

בגאולה העתידית יהיו שוב כל מדוי מצרים לשונאי ישראל

'וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישמם בך' [דברים י, טו], מזה ענין מדוה מצרים לכאן, אלא לפי שפסוק זה מדבר בגאולה שלעתיד, ואמרו במדרש [תנחומא בא, ד] שכל המכות שהיו במצרים, יהיו לעתיד על האומות עובדי אלילים, שנאמר [מזכ"ה, טו] 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות', וזהו שאמר וכל מדוי מצרים אשר ידעת יהיו בכל שונאי ה' לעתיד.

רמז בדע"ך עד"ש באח"ב – פרעה חלק על שלשה דברים

כה אמר ה' בזאת תדע כי אני ה'. לשון זה נאמר במכה ראשונה של סדר דע"ך, וכן במכה ראשונה של סדר עד"ש נאמר למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ וכן במכה ראשונה של סדר באח"ב נאמר בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ, גם מהרי"א נתעורר על זה ופירש שפרעה היה חולק על שלשה דברים. האחד הוא מציאת השם יתברך, כי כחש בה' ויאמר לא הוא [ירמיה ה, יב] ולא ידעתי את ה' [שמות ה, ב] על כן נאמר במכה ראשונה בזאת תדע כי אני ה'. השניה, שהיה חולק לומר אם תמצא לומר שיש אלוה בנמצא מכל מקום אינו משגיח בשפלים, על זה נאמר כי אני ה' בקרב הארץ, השלישית הוא, שהיה חולק על יכולת השם יתברך לומר שאינו יכול לשנות הטבע כלל, על זה אמר כי אין כמוני בכל הארץ, כלומר יכול לפעול כחפצו.

מכות מצרים – לחזק האמונה

דע"ך – לאמת מציאות השם יתברך

ואומר אני להוסיף ביאור על דבריו, להכניס כל שלש מכות תחת סוג אחד, כי שלש מכות ראשונים באו לאמת מציאת השם יתברך, לפי שהמצרים אמרו שהיאור הוא אלהיהם אין עוד מלבדו, על כן עשה ה' שפטים באלהיהם להורות שיש גבוה מעל כל גבוה, וכן מסיק בבראשית רבה [ד, טז] הרשעים מתקיימים על אלהיהם שנאמר 'והנה עומד על היאור', שמע מינה שחשבוהו לאלהות, על כן נאמר במכת היאור בזאת תדע כי אני ה' וגו'. ובענין הצפרדעים ששרץ היאור הורה שגם היאור ישרוץ דברים המאמתים מציאות השם יתברך, כי פרעה היה מחלל השם ואמר לא ידעתי את ה'. על כן הודיע היאור כי ראוי לקדש השם, כי הצפרדעים קדשו השם ברבים כדאיתא [פסחים ג:] שחנניא מישאל ועזריה מסרו נפשם על קידוש השם ולמדו קל וחומר מצפרדעים שעלו בתנורים, ולפיכך לא מתו אותם שבתנורים כדמסיק בילקוט פרשה זו ובכנים נאמר אצבע אלהים הוא. הרי שבמכה זו גם החרטומים הודו והמליכו שמו יתברך, לומר שמכה זו ממנו יתברך והודאת בעל דין כמאה עדים דמי.

עד"ש – לחזק האמונה כי הוא יתברך משגיח בפרוטרוט על האנשים

ובסדר עד"ש נרמז כי הוא יתברך משגיח למטה בכל פרטי האישים, להוציא מלב האומרים שאין הקדוש ברוך הוא משגיח כי אם על כללות המין ולא בפרטות על כל דרכי איש, ולפי דבריהם הכל נכנס בערבוביא כי אין הבדל בין איש לחבירו ובין עובד אלהים לאשר לא עבדו, על כן בא עליהם הערב בערבוביא, וכתוב והפלתו ביום ההוא את ארץ גושן אשר עמי עומד עליה לבלתי היות שם ערוב. וזה מופת חותך שיש הבדל בין צדיק לרשע ושהקדוש ברוך הוא משגיח על כל פרטי האישים, לכך נאמר שם למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ. לומר שהשגחתי הפרטית גם בתחתונים. וכן במכת הדבר כתיב והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים. והיינו מצד השגחתו יתברך הפרטית. וכן בשחין שהיה האבק פורח בכל ארץ מצרים, ואף על פי כן הבדיל בין

רַבִּי יוֹסִי הַגָּלִילִי אוֹמֵר: מִזֵּיִן אַתָּה אוֹמֵר שְׁלָקוּ הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם עֶשֶׂר מִכּוֹת וְעַל הַיָּם לָקוּ זֹמְשִׁים מִכּוֹת? בְּמִצְרַיִם מַה הוּא אוֹמֵר? וַיֹּאמְרוּ הַזֹּרְטָמִים אֵל פְּרַעֲה: אֶצְבַּע אֱלֹהִים הוּא, וְעַל הַיָּם מַה הוּא אוֹמֵר? וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר

ביאור הכלי יקר

ישראל למצרים, לפיכך לא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה, רצה לומר שלא יכלו לעמוד בויכוח שהיה להם עם משה מפני השחין, כי לכל מכה נתנו סבה חוץ לזו שלא יכלו לתת סבה, כי כל המכות באו בפעם אחת על כל מצרים והחרטומים היו בכלל המכה, אבל מכת השחין בא תחילה על החרטומים ואחר כך על כל מצרים, שנאמר כי היה השחין בחרטומים ובכל מצרים. על כן לא יכלו לעמוד בויכוח, כי טען משה עליהם שחטאם גרם להם שלקו תחילה, לפי שעד הנה גרמו החרטומים קישוי לב פרעה בלהטיהם וכזביהם.

באח"ב – לאמת שאין עוד מלבדו יתברך

בסדר באח"ב פירש מהרי"א שבאו לאמת יכולת השם יתברך. ולי נראה שפרעה טען שתי רשויות הם, על כן נאמר במכה ראשונה של סדר באח"ב למען תדע כי אין כמוני בכל הארץ. רוצה לומר אין עוד מלבדו יתברך איזו רשות אחר, מכלל שפרעה טען שיש עוד אלוה אחר ונראין הדברים שטען זה על מזל טלה והשמש, כי מצינו ששלשה מכות היו מונעים אור השמש והמזלות, כי ברדת הברד מסתמא היו השמים מתקדרים בעבים עד שלא יכלו לראות השמש כל זמן ירידת הברד, ובמכת הארבה כתיב ויכס את עין הארץ. היינו השמש כי היא עין הארץ, לפיכך ותחשך הארץ. וכן במכת החושך, וכן מכת בכורות בלילה, וכל זה ראייה שטען פרעה על השמש ומזל טלה שכתם גם כן גדול, על כן נאמר בברד אשר לא היה כמוהו, וכן בארבה נאמר לפניו לא היה ארבה כמוהו, וכל זה מופת למאמר כי אין כמוני בכל הארץ. וכל שכן מכת בכורים שהוא סימן להכנעת מזל טלה בכור לכל המזלות, ודבר זה מחוור יותר מן פ"י מהרי"א, ולשון הכתוב מוכיח האומר כי אין כמוני. [שמות ז, יז]

בכח הבורא ולא בכח המטה

וירא ישראל את היד הגדולה - ואתה הרם את מטך ונטה את ירך על הים. במדרש [שמות רבה כא, ט] אמרו לפי שהיו אומרים המצריים לולא המטה לא היה יכול לעשות את כל הניסים על כן אמר הקדוש ברוך הוא סלק את מטך ונטה את ירך כי הרם לשון סילוק הוא. והנני נותן טעם בדבר למה דווקא בקריעת ים סוף צוה הקדוש ברוך הוא להסיר המטה, וזה לפי שרצה הקדוש ברוך הוא שיעשה משה למטה דוגמא אל כל דבר הנעשה למעלה, והנה כל המכות היו באצבע אלהים על כן נעשו גם למטה על ידי מטה משה כי המטה דומה לאצבע, אבל על הים לקו בכל היד שנאמר וירא ישראל את היד הגדולה וגו', על כן אמר הקדוש ברוך הוא למשה שיעשה גם למטה דוגמא לזה ויסלק את המטה הדומה לאצבע ונטה את ירך כל היד דוגמת יד החזקה העליונה יתברך, לכך נאמר וירא ישראל את היד הגדולה

ואגב זה ראו כי שלא בכח המטה עשה משה כל המעשה הגדול והנורא הזה, שהרי הוצרך לנטות ידו דוגמת היד החזקה שלמעלה על כן ויאמינו בה' ובמשה עבדו, כי חזרו מדבריהם שאמרו לשעבר שבכח המטה פעל כל זאת. [שמות יד, טז]

עֲשֵׂה יי בְּמִצְרַיִם, וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת יי, וַיֵּאֱמִינוּ בַּיי וּבַמִּשָּׁה עֲבָדוּ.
כַּמּוֹה לָקוּ בְּאַצְבָּע? עֲשֵׂר מִכּוֹת. אָמור מֵעַתָּה: בְּמִצְרַיִם לָקוּ
עֲשֵׂר מִכּוֹת וְעַל הַיָּם לָקוּ זְמוּשִׁים מִכּוֹת.

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: מֵנִין שְׁכָל מִכָּה וּמִכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ
בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם הֵיטָה שֶׁל אַרְבַּע מִכּוֹת?
שֶׁנֶּאֱמַר: יִשְׁלַח בָּם זָרוֹן אָפוֹ, עֵבֶרָה וְזַעַם וְצָרָה, מִשְׁלֹזֹת
מִלְּאֲכֵי רָעִים. עֵבֶרָה - אֲזוּת, וְזַעַם - שְׂתִים, וְצָרָה - שְׁלֹשׁ,
מִשְׁלֹזֹת מִלְּאֲכֵי רָעִים - אַרְבַּע. אָמור מֵעַתָּה: בְּמִצְרַיִם לָקוּ
אַרְבָּעִים מִכּוֹת וְעַל הַיָּם לָקוּ מֵאַתִּים מִכּוֹת.

רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: מֵנִין שְׁכָל מִכָּה וּמִכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ
בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם הֵיטָה שֶׁל זְמוּשׁ מִכּוֹת? יִשְׁלַח
בָּם זָרוֹן אָפוֹ, עֵבֶרָה וְזַעַם וְצָרָה, מִשְׁלֹזֹת מִלְּאֲכֵי רָעִים. זָרוֹן
אָפוֹ - אֲזוּת, עֵבֶרָה - שְׂתִים, וְזַעַם - שְׁלֹשׁ, וְצָרָה - אַרְבַּע,

ביאור הכלי יקר

וייראו העם את ה' – אותה ראייה לא היתה בעין השכל, ורמזו להשגה שהשיגו, שהרי בראייה ממש אי אפשר, שכבר נאמר [שמות לג, כ] 'כי לא יראני האדם וחי', אם כן מציינו שהשיגו על הים השגה גדולה. [עיר גבורים, פרשת פנחס]

ויאמינו בה' ובמישה עבדו - והנה מהידוע שלא היו ישראל ראויין לקבל התורה, כי אם אחר שעברו בים סוף ואחר שהלכו במדבר, כי בים סוף באו לידי אמונה שלימה בה' ובנבואת משה עבדו כמו שנאמר ויאמינו בה' ובמישה עבדו, וקודם שבאו לידי אמונה זו, פשיטא שלא היו ראויין לקבל התורה כל זמן שהיו מסופקים בנבואת משה ובאמונה בה', [שמות יג, יז]

מעלת ניסי קריעת ים סוף

בקריעת ים סוף נתאמת כי גדול ה' מכל אלהים, כי כל עבודות אלילים שבעולם היא עשויה בחכמות ומזלות, והמזלות אין בהם כח לפעול דבר והפוכו, כי כוכב מאדים לעזרו אינו יכול, כי הוא ממונה על הרעה וכן כל המזלות. ובקריעת ים סוף היה נפעל דבר והפוכו, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [תנחומא בשלח, י] עשרה ניסים נעשו לאבותינו על הים, ואחד מהם הוא שנעשה הקרקע למצרים לח כטיט, שנאמר [חבקוק ג, טו] 'חמר מים רבים', ולישראל היה הקרקע יבישה, הרי שני הפכים בנושא אחד, וכן שהוציא להם מים מתוקים מתוך מלוחים, שהוא אחד מן הניסים, ושני הפכים לפעול אין כח בשום אלהות כי אם ביוצר הכל, ואף על פי שאף הקדוש ברוך הוא היה קשה לו לשנות הטבע, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [פסחים קיח.] 'קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף', מכלל שקריעת ים סוף קשה היה להקדוש ברוך הוא לשנות הטבע, זולת שהיה מוכרח לעשות כדי לשלם למצרים מדה כנגד מדה.

**בְּמִצְרַיִם לָקוּ חֲמִישִׁים מְכֹת - וְזָמְשׁוּ. אָמֹר מֵעַתָּה: בְּמִצְרַיִם לָקוּ
וְזָמְשִׁים מְכֹת. וְעַל הַיָּם לָקוּ וְזָמְשִׁים וּמֵאֲתֵימ מְכֹת.**

כַּמָּה מַעֲלֹת טוֹבוֹת לַמָּקוֹם עָלֵינוּ!

אֱלוֹ הוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא עָשָׂה בָּהֶם שְׁפָטִים, דְּיִלְיָנוּ.

אֱלוֹ עָשָׂה בָּהֶם שְׁפָטִים, וְלֹא עָשָׂה בְּאֱלֹהֵיהֶם, דְּיִלְיָנוּ.

אֱלוֹ עָשָׂה בְּאֱלֹהֵיהֶם, וְלֹא הָרַג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם, דְּיִלְיָנוּ.

אֱלוֹ הָרַג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת מְמוֹנָם, דְּיִלְיָנוּ.

אֱלוֹ נָתַן לָנוּ אֶת מְמוֹנָם וְלֹא קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם, דְּיִלְיָנוּ.

אֱלוֹ קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם וְלֹא הֶעֱבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בְּזֹרְכָה, דְּיִלְיָנוּ.

ביאור הכלי יקר

במצרים לקו חמישים מכות - רבותינו ז"ל [תנחומא ריש פרשת בשלח] משלחו מושל בזה הענין של פרעה, לאחד ששלח עבדו אחר דגים, הלך וקנה דג מבאיש, אמר לו שלש אני מטיל עליך, או אכול הדג, או נתן מאה מנה, או תלקה מאה מלקות, התחיל לאכול הדג לא הספיק לאכול עד שאמר אני לוקה, לא הספיק ללקות חמישים מכות, אמר אני אשלם מאה מנה, נמצא אכל הדג ולקה חמישים מכות ושילם מאה מנה. עד כאן לשון המדרש.

משל זה בשגם הוא כפשוטו, מרמוז על פרעה שלקה, ואחר כך שילח העם, מכל מקום נראה להרחיב בו ביאור, במה שזכר דג מבאיש דווקא, או למה אמר דווקא חמישים מכות שלקה, אלא כדי שיבא פתרון המשל מכוון על פרעה, כי הדג מבאיש שאכל רמז למכה ראשונה שאכל דג מבאיש, שנאמר [שמות ז, יח] 'והדגה אשר ביאור מתה ובאש היאור', והמאה מנה ששילם רמז למכה אחרונה ששם נתנו לישראל את כל ממונם, וחמישים שלקה רמז בכלל על כל המכות, כמו שאמרו רבותינו ז"ל שכל מכה הייתה של חמש מכות, שנאמר 'שלח בם חרון אפו וגו', נמצא שלקה חמישים. והכל מידה כנגד מידה, הדג המבאיש כנגד מה שרצה לבטל מהם ברכת [בראשית כח, טז] 'וידגו לרוב בקרב הארץ', והחמישים מכות כנגד מה שרצו לאבד את ישראל, שנאמר בהם [שמות יג, יח] 'וחמישים עלו בני ישראל מארץ מצרים', וכנגד חמישים שערי בינה שנעלו מהם מקוצר רוח ומעבודה קשה, והממון היינו בשכר השעבוד, או בעבור שרצה לבטל מהם התורה שנאמר בה [משלי ח, יח] 'עושר וכבוד אתי'.

בביאור חמש עשרה מעלות אלו שנאמרו כאן, עיין בסוף ההגדה מאמר נפלא מרבנו ז"ע.

אילו עשה בהם שפטים ולא עשה באלהיהם - ה' ימלוך לעולם ועד. כי בא סוס פרעה. יש לפרש מלת כי, לפי שפרעה היה חולק על מלכות שדי ואמר מי ה', ואילו לא היה הקדוש ברוך הוא עושה שפטים בפרעה אם כן יש לחוש שגם לדורות יקומו בני סוררים ויכחישו מלכותו יתברך, אבל מעתה שנעשה בפרעה משפט כתוב, שוב לא יהיה שום חולק ומערער על מלכות שדי יתברך וה' ימלוך לעולם ועד, כי יראו כל העולם כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וגו'. ומאז מורא יעלה על ראשם להטיח דברים כלפי מעלה. [שמות טו, יח-יט]

אלו העבירנו בתוכו בַּזָּרְבָה וְלֹא שָׁקַע צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ, דְּיִלְיָנוּ.

אלו שָׁקַע צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ וְלֹא סָפַק צָרְכֵנוּ בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה, דְּיִלְיָנוּ.

אלו סָפַק צָרְכֵנוּ בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה וְלֹא הֶאֱכִילָנוּ אֶת הַמָּן, דְּיִלְיָנוּ.

אלו הֶאֱכִילָנוּ אֶת הַמָּן וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת הַשַּׁבָּת, דְּיִלְיָנוּ.

אלו נָתַן לָנוּ אֶת הַשַּׁבָּת, וְלֹא קָרְבָנוּ לְפָנֵי הַר סִינַי, דְּיִלְיָנוּ.

אלו קָרְבָנוּ לְפָנֵי הַר סִינַי, וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה, דְּיִלְיָנוּ.

אלו נָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה וְלֹא הִכְנִיסָנוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, דְּיִלְיָנוּ.

אלו הִכְנִיסָנוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְלֹא בָנָה לָנוּ אֶת בַּיִת הַבְּזוּיָרָה דְּיִלְיָנוּ.

עַל אֵזוֹת כַּמָּה וְכַמָּה טוֹבָה כְּפוּלָה וּמְכֻפָּלָה לְמִקּוּם עָלֵינוּ.
שֶׁהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם. וְעָשָׂה בָּהֶם שְׁפָטִים. וְעָשָׂה בְּאֱלֹהֵיהֶם.
וְהָרַג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם. וְנָתַן לָנוּ אֶת מִמּוֹנָם. וְקָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם.
וְהֶעֱבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בַּזָּרְבָה. וְשָׁקַע צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ. וְסָפַק צָרְכֵנוּ
בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה. וְהֶאֱכִילָנוּ אֶת הַמָּן. וְנָתַן לָנוּ אֶת הַשַּׁבָּת.
וְקָרְבָנוּ לְפָנֵי הַר סִינַי. וְנָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה. וְהִכְנִיסָנוּ לְאֶרֶץ
יִשְׂרָאֵל. וּבָנָה לָנוּ אֶת בַּיִת הַבְּזוּיָרָה לְכֹפֶר עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵינוּ:

ביאור הכלי יקר

אילו האכילנו את המן - מיד בצאתם ממצרים הולכים דרך המדבר, כדי להאכילם את המן דבר יום ביומו, כדי שבכל יום ויום יהיו עיניהם נשואות אל ה' ויבטחו בו, ולהודיעם כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, כי אם כל מוצא פי ה' יחיה האדם [דברים ה, ג], ומטעם זה נתנה להם התורה בהר סיני שבמדבר דווקא, ולא באיזו הר שבישוב, והיינו לפי שאז היו שלימים עם ה' במדת הבטחון, והיו ראויין לקבלת התורה, כי מצד זה יכירו וידעו שאין ענינם תלוי בישוב הארץ, כי אם בחסדי ה' אשר בידו לכלכלם אפילו במקום אין זרע. [שפתי דעת בהר, מאמר רט].

רַבֵּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר: כָּל שֶׁלֹּא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְבָרִים אֵלּוּ בַּפֶּסַח, לֹא יֵצֵא יְדֵי זְוָבְתוֹ, וְאֵלּוּ הֵן:

פֶּסַח, מִצָּה וּמְרוֹר.

מראה ביד על הזרוע ויזהר שלא להגביה אותה.

פֶּסַח שֶׁהָיוּ אֲבוֹתֵינוּ אוֹכְלִים בְּזֶמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קַיָּם, עַל שׁוּם מָה? עַל שׁוּם שֶׁפֶּסַח הִקְדוּשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל בֵּיתִי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר: וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסַח הוּא לַיהוָה, אֲשֶׁר פֶּסַח עַל בֵּיתִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם, וְאֶת בֵּיתֵנוּ הֲצִיל. וַיִּקְדַּ הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ.

מראה את המצות למסבים ואומר

מִצָּה זוֹ שֶׁאָנוּ אוֹכְלִים, עַל שׁוּם מָה? עַל שׁוּם שֶׁלֹּא הִסְפִּיק בְּצִעְקָם שֶׁל אֲבוֹתֵינוּ לְהַזְמִיץ עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, הִקְדוּשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְנֶאֱמַר, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיֹּאפֹּן אֶת הַבָּצֵק

ביאור הכלי יקר

כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח – ואמרתם זבח פסח הוא לה'. מלתא באפי נפשיה הוא לפי שאמר רבן שמעון בן גמליאל כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור, ומנא ליה לרבן שמעון בן גמליאל לומר כן שנוסף על עשיית המצות בפועל חייב הוא לומר ולספר בפה מענינם, ודאי למד זה מן פסוק ואמרתם זבח פסח הוא וגו', שהוא צווי על האמירה בפה נוסף על העשייה, ועדיין לא הוזכר שיהיה חוב לספר בפה ענין מצה ומרור כי בפסוק זה לא נזכר כי אם זבח פסח,

על כן נאמר אחר כך והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים ודרש בעל ההגדה בעבור זה, לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, וקשה על זה למה לא הזכיר גם הפסח ולומר בשעה שיש פסח מצה ומרור מונחים לפניך, אלא ודאי לפי שכבר הזכיר חוב האמירה בפה מענין הפסח בפסוק ואמרתם זבח פסח היא, אבל מענין מצה ומרור לא הזכיר עדיין שחייב לספר בפה אף אם לא ישאל שום אדם עליהם, ואם כן פסוק והגדת לבנך מדבר במצה ומרור לחוד שחייב לספרם בפה בפני בני ביתו אף אם לא ישאלוהו כלום. [שמות יב, כו]

בסוד וכוונת המצות מצה ומצוות מרור – עיין בסוף ההגדה מאמר רבנו ז"ע והוא נפלא.

**אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֲגֹת מִצּוֹת כִּי לֹא זָמִין כִּי גִרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם
וְלֹא יִכְלוּ לְהַתְמַהֵמָה וְגַם צִדָּה לֹא עָשׂוּ לָהֶם.**

מראה את המרור למסבים ואומר

מְרֹר זֶה שְׁאֵנוּ אוֹכְלִים, עַל שׁוֹם מָה? עַל שׁוֹם שְׁמִרְרוּ
הַמִּצְרַיִם אֶת זֵי אֲבוֹתֵינוּ בַּמִּצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיִּמְרְרוּ אֶת זֵייהֶם
בְּעַבְדָּה קָשָׁה בְּזִמְרוּ וּבְלִבְנִים וּבְכָל עַבְדָּה בַּשָּׂדֶה אֶת כָּל
עַבְדֹתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרָה.

בְּכָל דוֹר וְדוֹר זָיִב אָדָם לְרֵאוֹת אֶת עֲצֵמוֹ כְּאִלּוּ הוּא יֵצֵא
מִמִּצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר: וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בְּעִבּוֹר זֶה
עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם. לֹא אֶת אֲבוֹתֵינוּ גָּאֵל בְּלִבְד
הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, אֲלֵא אֵף אוֹתָנוּ גָּאֵל עִמָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: וְאוֹתָנוּ

ביאור הכלי יקר

לא את אבותינו בלבד גאל הקדוש ברוך הוא –

חלום שר המשקים – כנגד ארבע כוסות של פסח

ז'כוס פרעה בידו'. בבראשית רבה [פח,ה] אמרו מכאן תקנו חכמים ארבע כוסות בפסח כנגד ארבע פעמים כוס שנזכרו כאן, ויש לתמוה מה הראה הקדוש ברוך הוא לשר המשקים בזה, ומה ענין ארבע כוסות של פסח לחלומו של שר המשקים, ונראה לומר כי ידוע ששתיית הכוס מורה על התשועה מאיזו צרה, כמו שנאמר [תהלים קטו,ג] כוס ישועות אשא, וארבע כוסות של פסח יוכיחו, וכל שבוי סבבוהו ארבע משפחות הרעות שנזכרו בספר ירמיה [ירמיה טו,ב] כה אמר ה' אשר לחרב לחרב ואשר למות למות ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי ובבבא בתרא [ת:ח] א"ר יוחנן כל המאוחר בפסוק קשה משלפניו וכו' עד שבי כולוהו איתנהו ביה, כי בידו של אדונו לייסרו בחרב, ולהמתו, ולהרעיבו, ולענותו בענין בית הסהר, ונמצא שכל שבוי שבבית הבור כשיוצא מבית האסורים דין הוא שישתה ארבע כוסות של ישועה, כי מאחר ששבוי כולוהו איתנהו ביה אם כן ביציאתו משם מבית הסהר הוא ניצול מארבעתן, על כן נזכר בשר המשקים ארבע פעמים לשון כוס, כי הראה לו בחלום שיצא מן בית הבור ויהיה ניצול מארבע רעות אלו, ויהיה ראוי לשתות ארבע כוסות של ישועה, ואם כן למדו רבותינו ז"ל מכאן שבפסח חייב כל אדם לשתות ארבע כוסות, כי ישראל היו גם כן שבויים במצרים והשבוי כולוהו איתנהו ביה, על כן דין הוא שישתה ארבע כוסות של ישועה כנגד ההצלה מארבעתן, כי לא את אבותינו בלבד גאל הקדוש ברוך הוא ממצרים כי אף אותנו גאל עמהם וזה פירוש יקר. ומכאן שפט יוסף בשכלו ששר המשקים יצא מבית הסהר וישב על כנו, אבל שר האופים לא ראה בו דבר המורה על גאולתו ועל פדות נפשו.

ואולי זהו כוונת רבותינו ז"ל, במה שדרשו [חולין צב.] ובגפן שלשה שריגים שלשה שרי גוים וכו', או אברהם יצחק ויעקב וכו', ונדרשו בכמה פנים שונים על הצלחתן של ישראל, ומה הראו לשר המשקה בזה, אלא שכל אלו סיבת גאולתן של ישראל מבית השבי, וגאולה ראשונה של יוסף היתה על ידי שר המשקים, ועל ידו זכה יוסף לכל היעודים ההם וקל להבין. [בראשית מ,יא]

הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הִבִּיא אֶתְנוּ לְתַת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע
לְאַבְתֵּינוּ.

מגביהים את הכוס עד הללויה.

**לְפִיכָךְ אֲנֻזְנוּ זֵיבִים לְהוֹדוֹת, לְהַלֵּל, לְשַׁבֵּחַ, לְפָאֵר, לְרֹאֵם,
לְהַדַּר, לְבָרֵךְ, לְעַלָּה וּלְקַלֵּס לְבִי שְׁעֵשֶׂה לְאַבְתֵּינוּ וּלָנוּ אֶת כָּל
הַנְּסִים הָאֵלֹהִים: הוֹצִיאָנוּ מֵעֲבָדוֹת לְזֹרוֹת מִיִּגְוֹן לְשִׁמּוֹזָה, וּמֵאֶבֶל
לְיוֹם טוֹב, וּמֵאֶפְלָה לְאוֹר גָּדוֹל, וּמִשְׁעַבֹּד לְגֵאֲלָה. וְנֹאמַר לְפָנָיו
שִׁירָה זֹדְשָׁה: הַלְלוּיָהּ.**

**הַלְלוּיָהּ הַלְלוּ עַבְדֵי יְהוָה, הַלְלוּ אֶת שֵׁם יְהוָה. יְהִי שֵׁם יְהוָה
מְבָרָךְ בְּמַעֲתָה וְעַד עוֹלָם. בְּמִזְרָח שָׁמֶשׁ עַד מְבֹאוֹ מְהַלֵּל שֵׁם
יְהוָה. רָם עַל כָּל גּוֹיִם יְהוָה, עַל הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ. מִי כִּי־יְהוָה
אֶלְהֵינוּ הַמְּגַבִּיֵה לְשַׁבֵּת, הַמְּשַׁפִּילֵי לְרֵאוֹת בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ,**

ביאור הכלי יקר

ונאמר לפניו שירה חדשה –

שירות העולם הזה בלשון נקבה

אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. אמרו רבותינו ז"ל במדרש [מנחות כט:]: בה"א בראם שעולם הזה נברא
בה"א והעולם הבא ביו"ד, ונראה שדעת בעל מדרש זה הוא לפי שכל שירות העולם הזה נאמרו בלשון נקבה,
שירה חדשה בתוספת ה"א, כי כל ה"א מורה על נקבה כהוראת הה"א שבשם אשה, ולפי שכל שמחת העולם
הזה מעורבים בצער ויגון כנקבה שיש לה צער לידה כך כל עניני העולם הזה הם בדרך תולדה, אבל העולם הבא
נברא ביו"ד המשותפת לזכר שאין לו צער לידה, כך יהיו לעולם הבא כזכרים לא יולדים ושם השמחה שלמה
על כן נשתתף שם י"ה בין איש לאשה ובכל מקום שמוש היו"ד לזכר ושמוש הה"א לנקבה. [בראשית ב, ד]

המגביהי לשבת –

חמש תיבות עם אות יו"ד מיותרת

בהלל מצינו בחמש תיבות יו"ד יתירה בכל תיבה, ואלו הן: להושיבי, מושיבי, מקימי, מגביהי, משפילי, מבאר
רבנו זי"ע א. כנגד קנין התורה נאמר 'להושיבי עם נדיבים', כדאיתא במסכת ברכות פרק שלשה שאכלו [מח.],
בינאי מלכא ומלכתא, שהושיבו את שמעון בן שטח ביניהם, אמר לו חזי כמה יקרא עבדין לך, אמר ליה, לא
את מוקרת לי, אלא אורייתא היא דמוקרת לי, שנאמר [משלי ד, ה] 'סלסלה ותרוממך, ובין נדיבים תושיבך'. ב.
כנגד זכירת האחרית, זמן החזרת הנפש למקום חוצבה כי שם ביתה, ובעולם הזה היא דומה לאשה עקרה
המגורשת מבית בעלה, זהו שאמר 'מושיבי עקרת הבית'. ג. כנגד הרחקת העושר ולקרב האושר האמיתי להיות
שמה בחלקו, זהו שאמר 'מקימי מעפר דל'. ד. כנגד הרחקת הרשעים להשפילם, נאמר 'המשפילי'. ה. כנגד
זכות הרבים נאמר 'המגביהי', כמו שנאמר [תהלים עה, יא] 'וכל קרני רשעים אגדע, תרוממנה קרנות צדיק', וכתב
[ירמיה טו, יט] 'אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה', לכך אמר בדרך שאלה 'מי כה' אלהינו', להיות פיו כפי ה', וזהו
'המגביהי לשבת' המזכה זולתו משאול תחתית. ותוספת יו"ד לכולם יש בה רמז שכולם הם דרך החיים

ביאור הכלי יקר

הנצחיים לעולם הבא, שנברא באות יו"ד. והעולם הזה נברא באות ה"א, שנאמר [בראשית ב, ד] 'בהבראם', בה' בראם, היינו בעבור חמושה אלו.

לפיכך מצינו בעשרת המכות של מצרים, אף כי ידוע שכולם לא משלו בישראל, מכל מקום מצינו שפרט הכתוב בחמושה מכות שלא היו בישראל. א. בדבר כתיב [שמות ט, י] 'וממקנה בני ישראל לא מת אחד'. ב. בברד נאמר [שם, כו] 'רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל לא היה ברד'. ג. בערוב נאמר [שמות ח, יח] 'זהפליתי ביום את ארץ גושן לבלתי היות שם ערוב'. ד. בחושך נאמר [שם, י, כג] 'ולכל בני ישראל היה אור במושבתם'. ה. במכת בכורות כתיב [שם יא, ה] 'ומת כל בכור וגו', למען תדעו אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל.

ונראה שלכך פרט בחמושה מכות אלו ההבדל שבין ישראל לעמים, כנגד חמש מדריגות אלו שבהם נבדלו ישראל מכל האומות אשר מצדם היו המכות האלו ראויים לפול על ראש רשעים.

א. קנין התורה שנמצא בישראל, והאומות לא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו, לכך היה החושך בכל מצרים, ולישראל היה אור.

ב. ריחוק הרשעים, העדר זה כרוך בכל האומות שאצלם הכל בערבוביא, כמו שנאמר לעתיד יכנסו כל האומות בערבוביא וכו' [עבודה זרה ב.], כמו כן בעולם הזה נמצא בהם העירוב טובים ורעים יחדיו, ובהדי הוצא לקי כרבא [בבא קמא צב.], לפיכך ישלח בהם ערוב וישחיתם, כי העירוב גורם השחתת הטובים ורעים, אך הפלה ה' ארץ גושן אשר שם בני ישראל לבלתי היות שם ערוב, היינו 'לסיבת בלתי היות שם ערוב וערבוביא', והטובים מרחיקין עצמם מגבול הרשעים, לפיכך ניצולו מערוב של חיות שהרשעים נמשלו בהם, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [בבא מציעא פג.] 'בו תרמוש כל חיתו יער, אלו הרשעים'.

ג. זכירת האחרית הוא שהאדם מורכב מחומר וצורה, וכוונתו יתברך היתה שיצירת הגוף יחיה נצח מצד הפעולות הרוחניות, ועלה יעלה בעילוי הנפש, לא שהגוף ימית עם הנפש ויורידה למטה עמה, כמו הנושא אשה שהיא תעלה עמו ולא תרד, ככה החומר הנמשל לנקיבה בערך הצורה, היתה תכלית הכוונה בו לעלות הנפש, ובדרך זה אמרו שאפילו בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידם [במדות צט.], שאפילו כח הבהמיות שלהם אין השכל השלם נכשל על ידו, וזהו שאמר 'וממקנה בני ישראל לא מת עד אחד', שאפילו כח הבהמיות אינו מת מיתה ניצחית, וזה רמז לזכירת האחרית והוא מבואר במעט התבוננות.

ד. לזכות הרבים, הנה דבר כזה מסור לככורים היושבים ראשונה במלכות שמים, כי להם נשמעים העם ההולכים בחושך ולא לזולתם, לכך הוכו כל בכורי מצרים ונתקדשו כל בכורי ישראל, אשר לפניהם היתה העבודה בבכורות לכפר בעד העם.

ה. להרחיק העושר הגורם גסות הלב, כמו שנאמר [דברים ה, ג] 'וכסף וזהב ירבה לך וגו', ורם לבבך וגו', כנגד זה נאמר בברד 'והפשטה והשעורה נכתה וגו', כי ידוע שהרך יכול לעמוד בפני הדבר קשה, לפיכך התבואה שהיתה עומדת בקשיה שלה נכו, אך החטה והכוסמת לא נכו לפי שהיו רכות עדין, והרך יכול לעמוד בפני הקשה, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל [תענית ב.] 'לעולם יהא אדם רך כקנה וכו'',

ומכה זו ראויה לייחס לבעלי העושר אשר ערפם קשה, ותדבר מרים וערפם הקשה בה' ובתורתו, כמו שנאמר [משלי יח, כג] 'ועשיר יענה עזות', לפיכך 'זה' נתן קולות ותהלך אש ארצה', כי הזוים נקראו דינרים, אותיות 'די' – נור', שהם דומים לאור זה שאין העולם להתקיים זולתו, אך כל הקרב אליו יותר מדאי הוא נכווה בגחלתו, כך הוא הממון שבלי ספק יש לעולם צורך בו, אך המתקרב אליו יותר מדאי הוא נכווה, ויאבד על ידו שני עולמות כנוודע, לכך נאמר 'זה' נתן קולות' למשמיעים קולם בראש כל חוצות כאמור, 'ותהלך אש ארצה' כויה תחת כויה כאמור, והוכו הקשים אשר לא ידעו להכניע בבוא הרעה, ככה המה העשירים, לגודל קושי ערפם לא יכנעו לעולם, כפרעה שנאמר בו [שמות י, ג] 'עד מתי מאנת לענות מפני', ובבחינה זו אמרו רבותינו ז"ל [הגיגה טו] 'שחזור הקדוש ברוך הוא על כל המדות ולא מצא מדה טובה לישראל כי אם העניות וכו', לפי שהוא סיבת ההכנעה, לפיכך הם עומדים בעת צרה ולא נכו כי אפילות הנה', דוגמת משל הקנה והארז שהביאו רבותינו ז"ל, והמשכילים יבינו. ב'עוללות אפרים' [חלק ב, מאמר עח. ועיין שם מה שביאר מספר כפילויות בתנ"ך]

מִקִּיבֵי מִעֶפֶר דָּל, מֵאֲשֵׁפֹת יָרִים אָבִיוֹן, לְהוֹשִׁיבֵי עִם נְדִיבִים,
עִם נְדִיבֵי עַמּוֹ. מוֹשִׁיבֵי עֵקֶרֶת הַבַּיִת, אִם הַבָּנִים שְׂמוֹזָה.
הַלְלוּהָ.

**בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בֵּית יַעֲקֹב יַעַם לְעֹז: הֵיטָה יְהוּדָה
לְקִדְשׁוֹ יִשְׂרָאֵל מִמִּשְׁלוֹתָיו: הָיִם רָאָה וַיִּנְס הַיִּרְדֵּן יִסַּב לְאַזְזוֹר:**

ביאור הכלי יקר

סיבת וינס הים

ז'יקח משה את עצמות יוסף עמו' [שמות יג, ט]. לפי שראה משה שעל ידי הסיבוב ההוא יצטרכו לעבור הים, לפיכך השתדל לעשות מצוה שבזכותה יקרע הים לפניו, וכן אמרו רבותינו ז"ל [בראשית רבה פו, ה] 'כתיב הים ראה וינס, מה ראה הים, ראה ארונו של יוסף, שנאמר בו וינס החוצה', ונראה לפרש שהים למד קל וחומר מנהר הנילוס, שהרי אמרו רבותינו ז"ל [תנחומא בשלח, ב] שכתב משה עלי שור עלי שור, מי הציף אותו הנהר למעלה את ארונו של יוסף, והוא בעבור השם שהשליך משה ליאור, וזה ראה הים, לפיכך וינס', שהרי אף המטה שבקע בו הים היה עם שם המפורש חקוק עליו, והוא מבואר למבין. [עיר גבורים, פרשת בא]

מדוע נחלק הנהר לרבי פנחס בן יאיר ומלוויו

איתא בגמרא [חולין ז]. מעשה של רבי פנחס בן יאיר שאמר אל גינאי נהרא, חלוק לי מימך וכו', ומסיק שם שנחלק לו הנהר לפי שהלך לפדיון שבויים, ונחלק גם לההוא דדרי חיטא לפסחא דבמצוה קא עסיק, ונחלק גם לההוא טעיא דלוה בהדיכו. וקשה במה ידע רבי פנחס כי כחו גדול כל כך לגזור על המים שיתחלקו לשלוש כתות אלו,

כל מימות שבעולם יקרעו למען בני ישראל

ונראה שלמד זה מן ויבקעו המים, וכי בחינם בקע ה' כל מימות שבעולם, אלא וודאי לכדי להחזיק את ישראל בכל מימות שבעולם שידם בכל המים והנהרות, ולגזור עליהם אומר ודברים ויקם להם, אך בתנאי זה כשיהיו דוגמת קריעת ים סוף, מה קריעת ים סוף היו הולכים לפדיון שבויים, כי ישראל יצאו השביה לפדות גוי ואלוהיו, וכדי שיהיו השבויים בני חורין על כן נקרע הים, כך לדורות יקרעו כל מימות להולכים לפדיון שבויים. וכמו שהים נקרע בזכות אותו דבמצוה קא עסיק, שנאמר ז'יקח משה את עצמות יוסף וגו', ומנלן דבזכות זה נקרע הים, שנאמר 'הים ראה וינס', מה ראה, ראה ארונו של יוסף וכו', ומה ענין קריעת ים סוף אל ארונו של יוסף, אלא לפי שראה הים את משה דבמצוה קא עסיק, על כן וינס', כי כן משפטו להקרע לעוסק במצוה, ומכאן למד רבי פנחס בן יאיר לומר 'חלוק נמי להאי דדרי חיטא לפסחא דבמצוה קא עסיק, ומה קריעת ים סוף לא לישראל לבד אלא אפילו לערב רב דלוה בהדיהו, שלא יאמרו כך עושין לבני לוי, כך אמר רבי פנחס בן יאיר 'חלוק נמי להאי טעיא דלוה בהדיהו', כי לשלשה כתות אלו כבר ברית כרותה לדורות לכל מימות שבעולם שיקרעו בכל עת הצורך.

התנאי עם הים קיים לדורות

וברבתי מסיק [שמות רבה כא, ו] בפסוק 'קוּוּ הַיָּם', וכן בפרשת בשלח, תנאים התנה הקדוש ברוך הוא עם הים שיהיה נקרע לפני ישראל, הדא הוא דכתיב וישב הים לאיתנו' [שמות יד, כו]. לתנאים שהתנה עמו, וקשה הלא קיום התנאי היה קודם שנקרע, והפסוק וישב הים לאיתנו' נאמר אחר שחזרו המים למקומם, אלא שרצה לומר שכשחזרו המים למקומם, חזרו על תנאים הראשון לחזור ולהקרע לישראל בכל עת הצורך, שלא יאמרו המים כבר קיימנו התנאי שהותנה עימנו בששת ימי בראשית, אלא גם מכאן והלאה חל עליהם התנאי בכל מימות שבעולם. [שפתי דעת בשלח, מאמר קה]

ועוד ביאר רבנו ז"ע ענין זה בעוללות אפרים חלק ב, מאמר פח. ומאמר שסח, עיין שם באריכות הדברים.

הַהָרִים רָקְדוּ כְּאֵילִים גְּבָעוֹת כְּבָנֵי צֶאֱן. מַה לָּךְ הָיִם כִּי תִנּוּס.
הַיַּרְדֵּן תִּסָּב לְאֹזּוֹר: הַהָרִים תִּרְקְדוּ כְּאֵילִים גְּבָעוֹת כְּבָנֵי צֶאֱן:
מִלְפָּנֵי אֲדוֹן זְוֹלֵי אֶרֶץ מִלְפָּנֵי אֱלֹהֵי יַעֲקֹב: הַהֶפְכִי הַצּוֹר אָגַם
בַּיּוֹם זֹכְלֵמִישׁ לְבִמְעִינוּ בַּיּוֹם.

מגביהים את הכוס עד גאל ישראל.

בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מִלְּךָ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר גְּאָלְנוּ וְגָאֵל אֶת
אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, וְהִגִּיעָנוּ הַלִּילָה הַזֶּה לְאֶכָּל בּוֹ מִצֵּה וּמְרוֹר.
כֵּן יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יִגִּיעֵנוּ לְמוֹעֲדִים וְלִרְגָלִים
אֹזְזִים הַבָּאִים לְקַרְאֲתֵנוּ לְשָׁלוֹם, שְׂמֻזִּים בְּבִנְיָן עִירָה, וְשִׁשִּׁים
בְּעִבּוֹדְתָהּ, וְנֹאכָל שָׁם מִן הַזְּבֻזִּים וּמִן הַפְּסוּזִים (בְּמוֹצַ"שׁ
אוֹמְרִים: מִן הַפְּסוּזִים וּמִן הַזְּבֻזִּים) אֲשֶׁר יִגִּיעַ דָּמָם עַל קִיר בְּזִבְזוּךָ
לְרִצּוֹן וְנוֹדָה לָּךְ שִׁיר זֹדֶשׁ עַל גְּאָלְתֵנוּ וְעַל פְּדוּת גּוֹפְשֵׁנוּ:
בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה גְּאֵל יִשְׂרָאֵל:

ביאור הכלי יקר

ההרים רקדו כאלים, גבעות כבני צאן - בכל מקום שהזכיר 'הרים וגבעות' יש מפרשים לזכות אבות ואמהות, ומשום הכי אמר 'כאלים' היינו זכרים, 'כבני צאן' היינו נקבות, וראיה שהאבות נרמזו ב'אילים' ממה שדרש בילקוט [ריש פרשת צו], על הפסוק 'ידמה לה' בבני אילים' [תהלים פט, ז] עיין שם, וצאן היינו נקבות מן מה שדרשו רבותינו ז"ל ברבתי [פרשה יג] על הפסוק 'לבשו כרים הצאן', עיין שם. ואמר אחר כך 'מלפני אדון חולי ארץ', כי בצאתם ממצרים עשה ה' עם ישראל בזכות אבות ואמהות ולמען שמו הגדול, כמו שנאמר [יחזקאל כ, ה] 'ואודע להם בארץ מצרים וגו', 'ואומר לכלותם בתוך ארץ מצרים ואעש למען שמי וגו', על כן הזכיר כאן עוד כוונה שלישית הריקוד ההרים לנענע ארבעת המינים בחג הסוכות, שהם כנגד שמותיו יתברך, לעורר שיעשה הקדוש ברוך הוא למען שמו יתברך כדי שתחיל הארץ למען שמו יתברך, וכן נזכרו לעתיד באומרו [ישעיה נה, יב] 'ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה', להזכיר זכות אבות ואמהות, ואם לא יספיק זכותם או תמה זכות אבות, אז על כל פנים יעשה ה' למען שמו יתברך הרמז בסוכה וארבע מינים כאמור. [שפתי דעת האזינו, מאמר שסד]

מה לך הים כי תנוס - ודרשו רבותינו ז"ל [תנחומא ט] הים ראה וינוס מה ראה, ראה ארונו של יוסף שנאמר בו וינס ויצא החוצה לפי שאמרו רבותינו ז"ל [כתובות ל:] אף על פי שארבע מיתות בית דין בטלו דין ארבע מיתות לא בטלו מי שנתחייב חנק או טובע בנהר או מת בסרונוכי, וידוע שהבא על אשת איש מיתתו בחנק, ומטעם זה היה משפט דור המבול בטביעת המים בעבור הזנות, וכתוב [תהלים לב, ו] על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא אמרו רבותינו ז"ל [ברכות ח.] זו אשה וסמיך ליה רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו, לפיכך יוסף שהיה גדור מעריות שנאמר וינס ויצא החוצה, היה כדאי להציל את ישראל מן שטף מי הים, וזה שאמר הים ראה וינס שראה מנוסתו של יוסף מפני אשת אדוניו, על כן ראוי הוא שלא ישטפו מי הים ארונו של יוסף, ואגבו נצולו כל נושאי ארונו וכל ישראל שהלכו אחר ארונו, ונטבעו המצרים שטופי זימה. [בראשית לט, יב]

ונודה לך שיר חדש - אמרו רבותינו ז"ל [שמות רבה כג, יא] שכל שירות העולם הזה נאמרו בלשון נקיבה לפי שיש אחריהן צער כנקיבות שיש להם צער לידה, ועוד שהנקיבות אינן נוטלות בעולם הזה כי אם עישור נכסים כך

בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הַגָּפֶן.

שותין את הכוס בהסבת שמאל.

רוזצה

נוטלים את הידים ומברכים

**בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו
וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת יָדַיִם.**

מוציא, מצה

יקח המצות בסדר שהניחון, הפרוסה בין שתי השלמות, ויאחז שלשתן בידו ויברך "המוציא" בכונה על העליונה ו"על אכילת מצה" בכונה על הפרוסה. אחר כך יבצע כזית מן העליונה השלמה וכזית שני מן הפרוסה ויטבלם במלח, ויאכל בהסבה שני הזיתים

**בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמוֹצִיא לָנוּם מִן
הָאָרֶץ.**

**בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו
וְצִוָּנוּ עַל אֲכִילַת מִצֵּה.**

ביאור הכלי יקר

הנחיל ה' לישראל שבעה אומות מן שבעים, אבל על העתיד נאמר שירו לה' שיר חדש כי אז יהיו כוכרים לא יולדים ואז ינחלו כל שבעים אומות כזכר שירוש הכל [שמות טו, א]

ביאור הכלי יקר

שלוש מצות בקערה – מדוע?⁸²

מה שנוהגים ליתן בקערה שלש מצות, לפי שאכילת האדם באה בשלושה דרכים, או לצורך גופו או לצורך נשמתו גם כן, או שלא לצורך נשמתו גם כן, או שלא לצורך גופו ולא לצורך הנפש.

כיצד סתם האכילה שהאדם אוכל להוסיף בליחות השרשים תמורת מה שיוסף מהם להעמיד גופו, זהו לצורך גופו לבד, גם אמנם יש עוד אכילת שגם נשמתו אוכלת עמו והוא כשיאכל אכילה של מצות, ואפילו סתם אכילה כשהוא אוכל לשם שמים להיות גופו בריא אולם בעבודת האל יתברך גם היא סעודת מצוה תקרא, אמנם האוכל אכילה גסה יותר מכדי שבעו, היא הסעודה שאין בה צורך לא לגוף ולא לנפש,

לפיכך הושמו לפניו שלש מצות, המצה הראשונה היא שמברכין עליה 'המוציא', כי אין בה אכילת מצוה, והיא ממין הראשון סתם מאכל אשר יאכל לכל נפש לקיום הגוף לבד, אמנם נצטוונו שלא לאכול ממנה עד שיצטרף לכוונה זו כוונה שניה, דהיינו המין השני אכילה של מצוה, וזה שלוקחין הפרוסה ומברכין עליה 'על אכילת מצוה', שיובן מפשוטו אכילה של מצוה, ואז אוכלין שניהם ביהד, כי המשכילים ידעו ובינו לצרף שתי אכילות אלו באופן שהגוף והנפש יאכלו יחדיו, ולפיכך מברכין 'על אכילת מצוה' היינו אכילה של מצוה. ומצה זו נחלקה לשנים, ומשימין חציה תחת הכר, והוא רמז נפלא לכל אכילה של מצוה שהיא חלוקה חציה לה' וחצי לכם, ואכילה זו שמורה וגנוזה לאדם ליום שכולו טוב, כי האוכל על כוונה זו, אכילה של מצוה, הוא הנוחל נחלת שני עולמות, ויזכה לרב טוב הצפון לצדיקים לעולם הבא, כמו שנאמר [תהלים לא, ג] 'מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך', לזה באה מצוה זו לגנוז חציה תחת הכר רמז לאכילה מסעודה שלעתיד הקדוש ברוך הוא יעשה לצדיקים.

ביאור שם אפיקומן

ולזה יורה שם אפיקומן 'אפיקו מן', כמו שאמרו רבותינו ז"ל [חגיגה יב:] שברקיע טוחנין מן לצדיקים, לפי שהאכילה היא נעלמה ממנו כי לא נדע מהותו, על קראו שמו 'מן', כי לא ידעו מה הוא, ושם 'אפיקו' יורה על הלוייתן ושור הכר, כי בלוייתן כתיב [איוב מא, ז] 'אפיקי מגינים וגו'', ובבהמות בהררי אלף כתיב [איוב מ, יח] 'עצמוי אפיקי נחושה', נמצא שם אפיקומן כולו יורה על הסעודה שלעתיד, לפיכך הושם תחת הכר לזכר אומרו 'מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך', והוא נאכל על השובע דוגמת הפסח, לפי ששכר טוב ההוא אינו נאכל כי אם למי ששבע בעולם הזה מלחם התורני, כמו שנאמר [ישעיה טז, ג] 'למה תשקלו כסף בלא מחיר, ויגיעכם בלא לשבעה, שזעו אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן נפשכם' יאמר נא לבית ישראל שסתם אכילה הנקנית בכסף היא שלא לשבעה, כי אוהב כסף לא ישבע, אל אכילת לחם התורני כתיב בה [תהלים כב, ג] 'אכלו ענוים וישבעו'. כי במתגאה אמרו שתורתו מסתלקת ממנו וכו' [פסחים טו:], לפיכך נאכל אפיקומן זה על השובע, לרמוז שאין השכר של העולם הבא נאכל לחסרים שענים לא תשבענה בעולם הזה, הרי לפנינו שני מיני אכילות. האכילה שלגוף לבד, והאכילה שהיא לגוף ולנפש. אמנם המצה השלישית שאין בה שום ברכה לא ברכת המוציא השייך לסתם אכילה, ולא ברכת על אכילת מצוה השייך על אכילה של מצוה כי אם בלא טיבול ולא ברכה, לפי שבא הרמז באכילה זו לאכילה גסה שאינה לא לגוף ולא לנפש, לפיכך הושמה תחתונה כמדריגתה, ואכילתה על מרורים, כי מרה תהיה באחרונה אכילה כזו הן לגוף והן לנפש, על כן קרא שמו 'מרה', כי לא צוה ה' את הברכה.

טעם שני טיבולים בליל הסדר

ומטעם השני טיבולים האחד במי מלח והאחד בחרוסת העשוי מפירות, מכל זה נלמד שהירק הוא ארוחת אדם, ואכילתו היא לחם עצבים, ובעצבון יאכלנה במרירות לב ולא יומתק מרירותו כי אם כשיטבול מאכלו במים התורניים המתוקים מדבש, כמו במרה שהיו המים מרים, וצוה הקדוש ברוך הוא להשליך עץ לתוכם, וימתקו המים, רמז ליעץ החיים התורניים הממתיק מרירות המאכל והמשתה, לכך טובלים במי מלח, שכל השותה מהם יוסיף צמא בנפשו, כך התורה כל עוד שיוסיף להגות בה ולשתות מיינה יוסיף חשק ואהבה להיות צמא אליה, ובעבורה כרת ה' לאדם 'ברית מלח עולם', והיא נמשלה לכל מיני פירות, וכל זה העזרה לאדם, אף על פי שאכילת העולם הזה בעצבון יאכלנה, מכל מקום יש תקנה להמתיק מרירתו בדבש ונופת צופים שהתורה נמשלה בו, וכשיאכל לכוונת שמירת התורה אשר דרכיה דרכי נועם, ראוי לקרות שם האכילה 'נעמי'.

[עוללות אפרים חלק ב, מאמר קב]

מרור

כל אחד מהמסבים לוקח כזית מרור ומטבילו בחרוסת, חוזר ומנער החרוסת, מברך ואוכל בלי הסבה.

בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל אֲכִילַת מָרוֹר.

כורך

כל אחד מהמסבים לוקח כזית מן המצה השלישית עם כזית מרור וכורכם יחד, אוכלים בהסבה ובלי ברכה. לפני אכלו אומר.

זְכוֹר לְמִקְדָּשׁ כְּהִלָּל. כֵּן עָשָׂה הַלֵּל בְּזִמְנֵי שִׁבְיַת הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קָיָם: הָיָה כוֹרֵךְ מִצָּה וּמָרוֹר וְאוֹכֵל בְּיִזוּד, לְקַיֵּם בַּיּוֹם שֶׁנֶּאֱמַר: עַל מִצְוֹת וּמִרְרִים יֵאָכְלֵהוּ.

שכלזון עורך

אוכלים ושותים הסעודה הערוכה ונוהגים לאכל תחלה ביצים מבשלות. ולא יאכל יותר מדי, שלא תהיה עליו אכילת אפיקומן אכילה גסה.

צפון

אחר גמר הסעודה לוקח כל אחד מהמסובים כזית מהמצה שהיתה צפונה לאפיקומן ואוכל ממנה כזית בהסבה. וצריך לאכלה קודם חצות הלילה.

ברך

מוזגין כוס שלישי ומברכין ברכת המזון.

קודם ברכת המזון אומרים:

שיר המעלות בשוב יהוה את שיבת ציון היינו כזולמים: או ימלא שזזוק
פינו ולשוננו רנה או יאמרו בגוים הגדיל יהוה לעשות עם אלה: הגדיל
יהוה לעשות עמנו היינו שמוזים: שובה יהוה את (שבותנו) שביתנו
כאפיקים בנגב: הזרעים בדמעה ברנה יקצרו: הלחם ילך ובכה נשא
משך הזרע בא יבוא ברנה נשא אלבותיו:

מים אחרונים חובה קודם ברכת המזון, ולא להפסיק בין נטילה לברכת המזון אף בדברי תורה. וישים מגבעתו על ראשו כשמברך ברכת המזון משום הכון לקראת אלהיך ישראל. כשנטל כוס לברך ברהמ"ז נוהגין לומר וקודם שיברך יאמר

הנני מוכן ובמזמן לקיים מצות עשה של ברכת המזון שנאמר, ואכלת ושבעת וברכת את יהוה אלהיך, על הארץ הטובה, אשר נתן לך:

שלושה שאכלו כאחד חיבין בזימון, וכך מזמנין:

זוֹרָה כָּךְ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. עַל שֶׁהִנְזַלְתָּ לְאַבוֹתֵינוּ אֶרֶץ זֹמְרָה טוֹבָה וְרוֹזְבָה. וְעַל שֶׁהוֹצַאתָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. וּפְדִיתָנוּ מִבֵּית עֲבָדִים. וְעַל בְּרִיתְךָ שְׁזַתְמַת בְּבִשְׁרֵנוּ. וְעַל תּוֹרַתְךָ שְׁלַמְדָתָנוּ. וְעַל זִקְיֶךָ שֶׁהוֹדַעְתָּנוּ. וְעַל זִימִים זָזָן וְזָסַד שְׁזוֹנְנָתָנוּ. וְעַל אֲכִילַת מִזֵּין שְׁאַתָּה זָן וּמְפָרֵס אוֹתָנוּ תָמִיד. בְּכָל יוֹם וּבְכָל עֵת וּבְכָל שָׁעָה:

וְעַל הַכֹּל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֲנֻזְנוּ מוֹדִים כָּךְ וּמְבָרְכִים אוֹתְךָ. יִתְבָּרַךְ שִׁמְךָ בְּפִי כָל זִי תָמִיד לְעוֹלָם וָעֶד: כְּפָתוּב. וְאֲכַלְתָּ וְשִׁבַעְתָּ וּבִרְכַתְּ אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמִּזְוֵן:

רְזוּזִים נָא יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עַל יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ. וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ. וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ. וְעַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיזָּה. וְעַל הַבַּיִת הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שִׁמְךָ עָלָיו: אֱלֹהֵינוּ. אָבִינוּ. רַעֲנוּ זִנְנוּ בְּרַגְסָנוּ וּכְלַכְלָנוּ וְהִרְוִיזָנוּ. וְהִרְוֹזָנוּ לָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מִהֲרָה מְכַל צְרוּתֵינוּ. וְנָא אֵל תִּצְרִיכֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לֹא לִיְדֵי מִתְנַת בְּשָׂר

ביאור הכלי יקר

ארץ חמדה טובה ורחבה - וטובה זו היא הטובה הרוחנית מצד היותה אורא דמוכחים [בבא בתרא קנח:א] [במדבר יג, ב]

ואכלת ושבעת - ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם וגו' רבותינו ז"ל דרשו [תענית ד]. ארץ אשר אבניה ברזל אל תקרי אבניה אלא בוניה אלו תלמידי חכמים שעוסקין בבנינו של עולם והם מחדדים זה את זה כברזל.

ומה ראו על ככה לדרוש פסוק זה על לומדי תורה במקום שיש לפרשו כפשוטו. ונראה שקשה להם כי פסוק זה מתחיל בעניני אכילת לחם, ואחר כך אמר ואכלת ושבעת, ואיך נתן ריוח בין הדביקים והפסיק כברזל, אלא ודאי שהכל מדבר מהנהגת לומדי תורה כי כך דרכה של תורה פת במלח תאכל [אבות ו, ד]. והביאור הוא שארץ זו לא בעבור מסכנות ודלות תאכל בה לחם כמות שהוא שהרי לא תחסר כל בה, אלא לפי שהיא ארץ אשר אבניה בוניה ברזל מחדדים זה לזה בהלכה וכל כך יהיה להם חשק בתורה עד שלא ידרשו איזו מקומן של זבחים הרוג צאן ושחוט בקר, אלא יסתפקו בלחם לבד. ואל תאמר שבעבור זה יותש כחם אלא על כל פנים יהיו חזקים כברזל כי התורה תוסיף תת כחה להם. [דברים ח, ט]

אשר נתן לך - וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה. רמז לשש פעמים ארץ שהזכיר כי הם מקור הברכות כמו שאמרו רבותינו ז"ל [סוטה לה:א] אין נותנים כוס של ברכה כי אם לטוב עין שנאמר [משלי כב, ט] טוב עין הוא יבורך קרי ביה יברך ותוספת וי"ו רמז למקור הברכות כי הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות וכו' [בבא בתרא טו] [חסרון וי"ו של עפרון שהיה רע עין יוכיח, על כן דווקא טוב עין יברך ויבורך בתוספת וי"ו בששה ברכות הנוכרות בשש פעמים ארץ שהזכיר כאן על כן נאמר וברכת וגו' על הארץ והוא רמז נכון [דברים ח, ט]

וְדָם וְלֹא לִיְדֵי הַלְּוֹאֲתָם. כִּי אִם לִיְדֵי הַמְּלֶאכֶה. הַפְּתוּזָה.
הַקְּדוּשָׁה וְהַרְזוּבָה. שְׁלֹא נִבּוּשׁ וְלֹא נִכְלָם (וְלֹא נִכְשַׁל) לְעוֹלָם וָעֶד:

בשבת מוסיפים:

רְצָה וְהוֹזְלִינֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ וּבְמִצְוֹת יוֹם הַשְּׁבִיעִי הַשְּׁשֶׁת
הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ הַזֶּה. כִּי יוֹם זֶה גָּדוֹל וְקְדוֹשׁ הוּא לְפָנֶיךָ לְשֶׁבֶת בּוֹ וְלַעֲזוּז
בּוֹ בְּאַהֲבָה כְּמִצְוֹת רְצוֹנָה. וּבְרְצוֹנָה הַגִּיזוּ לָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ שְׁלֹא תִהְיֶה
צָרָה וְיָגוֹן וְאֲנָזָה בְּיוֹם מַעֲוֹזֹתֵינוּ. וְהִרְאֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּנִזְבָּחַת צִיּוֹן עִירָךָ
וּבְבִנְיַן יְרוּשָׁלַיִם עִיר קְדֻשָׁתְךָ כִּי אֵתָהּ הוּא בַּעַל הַיְשׁוּעוֹת וּבַעַל הַנְּזוּמוֹת:

אֱלֹהֵינוּ ואלהי אבותינו, יעלה ויבא, ויגיע ויראה וירצה,
וישמע ויפקד ויזכר, וזכרוננו ופקדוננו וזכרון אבותינו, וזכרון
משיוזן בן דוד עבדך, וזכרון ירושלים עיר קדשך, וזכרון כל
עמך בית ישראל לפניך, לפלטה, לטובה, לזון ולנוסד
ולרזומים לזוים טובים ולשלום ביום: **זוג המצות** הנה.
זכרנו יהוה אלהינו בו לטובה, ופקדנו בו לברכה, והושיענו בו
לזוים טובים, ובדבר ישועה ורזומים. זוס וזוננו, ורזום עלינו
והושיענו, כי אליך עינינו, כי אל מלך זונן ורזום אתה:

שכח לומר רצה בשבת או יעלה ויבא ונזכר קודם שאמר השם מברכת בונה ירושלים אומר שם אבל אם
אמר השם אם נזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב אומר:

אומר:

ביו"ט

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל
לששון ולשמחה את יום זוג המצות הנה: ברוך אתה יהוה מקדש ישראל
והזמנים:

בשבת:

כשחל

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם אשר נתן שבתות למנוחה לעמו
ישראל באהבה לאות ולברית ימים טובים לששון ולשמחה את יום זוג
המצות הנה: ברוך אתה יהוה מקדש השבת וישראל והזמנים:

וּבְנֵיהֶם יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ בְּמִהְרָה בְּיָמֵינוּ. בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה.
בּוֹנֵה בְּרוּזָמִיּוֹ יְרוּשָׁלַיִם. אָמֵן:

בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. הָאֵל. אָבִינוּ. מְלַכְנוּ.
אֲדִירֵנוּ. בּוֹרְאֵנוּ. גּוֹאֲלֵנוּ. יוֹצְרֵנוּ. קְדוֹשֵׁנוּ קְדוֹשׁ יַעֲקֹב. רוֹעֵנוּ
רוֹעֵה יִשְׂרָאֵל. הַמֶּלֶךְ הַטּוֹב וְהַמְּטִיב לְכָל. שֶׁבְּכָל יוֹם וַיּוֹם הוּא
הַטֵּיב הוּא מְטִיב הוּא יִטֵּיב לָנוּ. הוּא גְּמָלָנוּ הוּא גּוֹמְלָנוּ הוּא
יְגַמְלָנוּ לְעַד קְלוּזוֹן וְקְלוּסָד וְלְרוּזָמִים וְלְרוּזוֹ. הַצֵּלָה וְהַצִּלּוּת.
בְּרָכָה וַיְשׁוּעָה. נְזוּמָה. פְּרִנְסָה וְכִלְכֵּלָה. וְרוּזָמִים וְזוּזִים וְשָׁלוֹם
וְכָל טוֹב. וּמְכַל טוֹב לְעוֹלָם אֵל יוֹזְסָרְנוּ:

הַרְזוּמָן הוּא יְמַלֵּךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד: הַרְזוּמָן הוּא יִתְבָּרַךְ
בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ: הַרְזוּמָן הוּא יִשְׁתַּבַּח לְדוֹר הַדּוֹרִים. וַיִּתְפָּאֵר בְּנוֹ
לְעַד וּלְנִצְחוֹ נִצְחוֹתָיו. וַיִּתְהַדָּר בְּנוֹ לְעַד וּלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים: הַרְזוּמָן
הוּא יְפָרְסֵנוּ בְּכָבוֹד: הַרְזוּמָן הוּא יִשְׁבֵּר עָלֵנוּ מֵעַל צוּאָרְנוֹ וְהוּא
יּוֹלִיכֵנוּ קוֹמְמִיּוֹת לְאֶרְצֵנוּ: הַרְזוּמָן הוּא יִשְׁלַח לָנוּ בְּרָכָה מְרַבָּה
בְּבֵית הַזֶּה וְעַל שְׁלֹזוֹן זֶה שְׁאֲכַלְנוּ עָלָיו: הַרְזוּמָן הוּא יִשְׁלַח לָנוּ
אֶת אֱלֹהֵינוּ הַנְּכִיָּא זְכוֹר לְטוֹב וַיִּבְשֵׁר לָנוּ בְּשׁוֹרֹת טוֹבוֹת יִשׁוּעוֹת
וְנְזוּמוֹת:

אם הוא אוכל על שלחן אחרים יברך לבעה"ב ואפילו בנים הסמוכים על שלחן אביהם, וגם האב הנסמך על שלחן בניו וגם אשתו תאמר כן:

לזכר:

יְהִי רָצוֹן שְׁלֵא יְבוֹשׁ בְּעַל הַבַּיִת בְּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא יִכְלֹם לְעוֹלָם הַבָּא. וַיִּצְלַח מְאֹד
בְּכָל נְכֻסָיו. וַיְהִי נְכֻסָיו וְנְכֻסֵינוּ מוּצָלָזִים וְקָרוֹבִים לְעִיר. וְאֵל יִשְׁלוּט שְׁטָן לֹא
בְּמַעֲשֵׂה יְדָיו וְלֹא בְּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ. וְאֵל יִזְדַּקֵּק לֹא לְפָנָיו וְלֹא לְפָנֵינוּ שׁוֹם דְּבַר הַרְהוֹר
זוּטָא וְעֵבִירָה וְעוֹן מַעֲתָה וְעַד עוֹלָם:

לנקה:

יְהִי רָצוֹן שְׁלֵא תְבוֹשׁ בְּעַל הַבַּיִת בְּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא תִכְלֹם לְעוֹלָם הַבָּא. וַתִּצְלַח מְאֹד
בְּכָל נְכֻסֶיהָ. וַיְהִי נְכֻסֶיהָ וְנְכֻסֵינוּ מוּצָלָזִים וְקָרוֹבִים לְעִיר. וְאֵל יִשְׁלוּט שְׁטָן לֹא
בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיהָ וְלֹא בְּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ. וְאֵל יִזְדַּקֵּק לֹא לְפָנֶיהָ וְלֹא לְפָנֵינוּ שׁוֹם דְּבַר הַרְהוֹר
זוּטָא וְעֵבִירָה וְעוֹן מַעֲתָה וְעַד עוֹלָם:

הַרְזֹזְמָן הוא יְבָרַךְ אֶת (אָבִי מוֹרִי) בְּעַל הַבַּיִת הַזֶּה וְאֶת (אָבִי מוֹרְתִי) בְּעַלְת הַבַּיִת הַזֶּה. אוֹתֶם וְאֶת בֵּיתֶם וְאֶת זְרַעַם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם. (ואם סמוך על שלחן עצמו יאמר: הַרְזֹזְמָן הוא יְבָרַךְ אוֹתִי וְאֶת אֲשֶׁתִּי וְאֶת זְרַעִי וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לִי), אוֹתָנּוּ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָנוּ. כִּמוֹ שֶׁנֶּתְבָּרְכוּ אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, בְּכָל. מְכָל. כָּל. כֵּן יְבָרַךְ אוֹתָנוּ כְּלָנוּ יַזְדַּר בְּבִרְכָה שְׁלֵמָה. וְנֹאמַר אָמֵן:

בְּמָרוֹם יִלְמְדוּ עֲלֵיהֶם וְעַלֵּינוּ זְכוֹת שֵׁתֵּהָא לְמִשְׁמֶרֶת שָׁלוֹם. וְנִשְׂא בְּרָכָה מֵאֵת יְהוָה. וְצַדִּיקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ. וְנִמְצָא זֶזֶן וְשִׁכְלָ טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם.

בשבת: **הַרְזֹזְמָן** הוא יְנַזְזִילָנוּ יוֹם שְׁכָלוּ שִׁבְתָּ וּבְמַעֲוֹזָה לְזֵמֵי הָעוֹלָמִים:

הַרְזֹזְמָן הוא יְנַזְזִילָנוּ יוֹם שְׁכָלוּ טוֹב: לְיוֹם שְׁכָלוּ אָרוֹךְ לְיוֹם שְׁצַדִּיקִים יוֹשְׁבֵינָ וְעֵטְרוֹתֵיהֶם בְּרָאשֵׁיהֶם וְנִהְיִין מִזֵּי הַשְּׂכִינָה וְיֵהִי זֶזְלָקָנוּ עִבְדָּהֶם:

הַרְזֹזְמָן הוא יְזַכְּנוּ לְיָמוֹת הַמְּשִׁינָ וְלְזֵמֵי הָעוֹלָם הַבָּא: **מְגִדוֹל** יִשְׁוֹעוֹת מְלָכוֹ וְעִשָׂה זֶזְסָד לְמִשְׁיָזוֹ לְדוֹד וְלָרְעוֹ עַד

ביאור הכלי יקר

בעיני אלהים ואדם - פסוק זה קאי על מוה שנאמר [משלי ג, א] 'בני תורתִי על תשכח וגו', והשוכח דבר אחד ממשנתו כאילו מתחייב בנפשו [אבות ג, ח], על כן נחשב כשופך דם, שנאמר בו [בראשית ט, ו] 'כי בצלם אלהים עשה את האדם', על כן נאמר 'ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם', וקאי על מוה שנאמר 'תורתִי על תשכח'. כי אורך ימים ושנות חיים ושלוש יוסיפו לך. [שפתי דעת מטות, מאמר ערה]

מגדול ישועות מלכו - אמרו רבותינו ז"ל במדרש [עין רבנו בחיי ריש פרשת פנחס] בארבעה דברים נמשל הקדוש ברוך הוא, בסלע, במעון, בחדר, במגדל. בסלע שנאמר [שמואל ב, כב, ב] 'ה' סלעי ומצודתי', במעון שנאמר [תהלים צ, א] 'ה' מעון אתה היית לנו', בחדר שנאמר [ישעיה כו, ב] 'לך עמי בא בחדריך', במגדל שנאמר [משלי יח, י] 'מגדל עוז שם ה'.

ארבעה שלבים באמונה

רמוז במדרש זה לארבעה דברים אלו [שכתב רבנו ז"ל לעיל והם, האמונה בהקדוש ברוך הוא, האמונה בדברי הנביאים, האמונה בעולם הבא, והאמונה בביאת הגואל], וכולם נכללו באמונה בהקדוש ברוך הוא שהוא ראש אמנה וכולל כל האמונות, כי האמונה בדברי חכמים ונביאים והם נמשלו למעון שהוא לשון דירה, כי עיקר דירת הקדוש ברוך הוא אצלם, שנאמר [דברים לג, כז] 'מעונה אלהי קדם וגו', והבט וראה שמנו רבותינו ז"ל שבעה רקיעים כסדר הזה, וילון, רקיע, שחקים,

עוֹלָם: עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל
יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ אָמֵן:

יִרְאֵנוּ אֶת יְהוָה קְדוֹשֵׁיו כִּי אֵין מִזֹּסוֹר לִיִּרְאֵיו: כְּפִירִים רָשׁוּ
וְרַעְבוּ, וְדַרְשֵׁי יִי לֹא יִזְזְרוּ כָּל טוֹב. הוֹדוּ לֵי כִי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם

ביאור הכלי יקר

זבול, מכון, מעון, ערבות שבו הקדוש ברוך הוא, שנאמר [תהלים סח, ה] 'סולו לרוכב בערבות', ותחתיו מעון על דרך 'ותחסרהו מעט מאלהים' [תהלים ח, י], והוא רמז למעלת החכמים והמושכיל יבין. במגדל רמז לאמונה בביאת הגואל, שנאמר [תהלים יח, נא] 'מגדול ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו', בחדר רמז לאמונה בעולם הבא, שהוא נעלם ונסתר, כי אין לא ראתה אלהים זולתך, והוא על שם 'הביאני המלך חדריו', ואמרו במדרש [שיר השירים א, ד] 'הראני טכסיסי מרכבה וכו', או על דרך חדר בחדר להחבא, והוא רמז לרוב העלמותו. וייחס כל השלשה דברים אלו להקדוש ברוך הוא, להורות שבו נכללו כל האמונות. [עיר גבורים, חקת]

כפירים רשו ורעבו - היינו הכופרים, על דרך [איוב, י] 'ושיני כפירים נתעו'. [עיר גבורים, ויגש]

זֹסֶדוּ. פּוֹתֵנוּ אֶת יָדְךָ, וּמִשְׁבִּיעַ לְכֹל זֵי רִצּוֹן. בְּרוּךְ הַגִּבֵּר אֲשֶׁר יְבַטֵּן בָּיָי, וְהָיָה יְיָ מְבַטֵּנוּ.

ביאור הכלי יקר

פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון - עץ פרי עושה פרי למינו. כי כל עץ נקרא עץ של פרי וכולם עושים פרי מקצתם למאכל ומקצתם לרפואה, ומה שאמר עושה פרי למינו נראה לפרש כי האדם עץ השדה הוא ודומה לו הן מצד תמונת קומתו הן מצד שיש לו השארות נצחי כמו האדם כמו שנאמר [איוב יד, ז] כי יש לעץ תקוה.

כל מיין מאכל בראו הקב"ה שיהיה נאות למזוגו של אוכלו

וכל הדשאים מתיחסים לשאר הבעלי חיים הן מצד היותם נמוכים בקומה הן מצד שאין להם שורש וענף כי אם כצייץ יצא וימל [שם יד, ב]. והקדוש ברוך הוא ברא כל מיין מאכל שיהיה נאות למזוגו של האוכל וצירף כל מיין למינו כמו שנאמר ומשביע לכל חי רצון, רצה לומר דבר שהוא רצונו מצד היותו קרוב לטבעו ומזוגו לכך נאמר ולכל חית הארץ וגו' את כל ירק עשב לאכלה כי אין העשב יאות אלא דווקא למיין החי הבלתי מדבר החומרי.

אבל אל האדם אמר הנה נתתי לכם את כל עשב וגו' ואת כל העץ וגו', כי מצד חלק החומרי שבאדם יאות לו גם העשב ומצד עירוב הרוחניות שבו יאות לו פרי העץ ואז ילך כל מיין למינו לכך נאמר עושה פרי למינו למי שהוא מינו דהיינו האדם. ועשב מזריע זרע לא הזכיר בו למינו לפי שהוא גם כן לאדם אף על פי שאינו מינו מכל וכל. אבל בעשייה הזכיר למינהו מצד שהוא מצד אחד למינהו דהיינו לחלק החומר שבאדם. [בראשית א, יא]

ברוך הגבר אשר יבטח בה' -

ויהי מקץ שנתים ימים. לפי שלא פורש במקרא מתי התחילו שתי שנים אלו על כן אמרו רבותינו ז"ל [בראשית רבה פט, ב] ששתי שנים אלו הוזקק להיות אסור בבית הסהר יותר מן הנגזר עליו מפני שתלה בטחונו בשר המשקים שנאמר [תהלים מ, ה] אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים אלו המצרים שנקראו רהב. ויש להקשות מה זה שאמר אשר שם ה' מבטחו הוה ליה למימר אשר שם בה' מבטחו, כמו שנאמר [ירמיה ז, יז] ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו, ומלבד הכפל שבפסוק זה צריך הלשון גם כן תיקון במה שאמר והיה ה' מבטחו, ועוד קשה למה קרא למצרים רהבים ולא קראם בשם המפורסם.

הקב"ה יש לו דעה במולם

והקרוב אלי לומר בזה, שבנוהג שבעולם שאדם שיש לו איזו מעלה ביתר שאת על חברו אינו זוכר את חברו הקטן מערכו ובל ישא את שמו על שפתיו מצד רום לבבו, וזו היא טענת הפילוסופים על השם יתברך לאמר שלגודל רוממותו יתברך אינו משגיח בשפלים בכל מה שתחת גלגל הירח, ולבטל דיעה נפסדה זו נאמר [שמואל א ב, ג] אל תרבו תדברו גבוה גבוה יצא עתק מפיהם כי אל דיעות ה' ולו נתכנו עלילות, רצה לומר אל תדברו שמצד שהקדוש ברוך הוא גבוה מעל כל גבוהים אין לו ידיעה בפרטי מעשינו, כי אל דעות ה' שיש לו ידיעה בכלם ולו נתכנו כל עלילות מעשה איש.

רמו לשוכן את דכא ושפל רוח

וכדי לאמת דבר זה שהקדוש ברוך הוא שוכן את דכא ושפל רוח, צירף הקדוש ברוך הוא בשמו הגדול יתברך ארבע אותיות של מספר מועט יותר מכל האותיות שבאלפ"א ביתא, כשתכתוב יו"ד ה"א וי"ו ה"א הסתכל בכל האותיות כשתכתבם במלואם לא תמצא שום אות שיעלה למספר מועט כמו אלו. וכן אמרו רבותינו ז"ל [מגילה יא, א] א"ר יוחנן כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקדוש ברוך הוא שם אתה מוצא ענותנותו וכו' מן הכתובים שנאמר [תהלים סח, ה] סולו לרוכב בערבות ביה שמו, רצה לומר שבחווהו ביה שמו כי עם היותו רוכב בערבות גבוה מכל אף על פי כן יה שמו, שהם האותיות הקטנים במספר והתיבה רק בעלת שני אותיות דהיינו המועט בצירוף האותיות וכל זה מופת על ענותנותו יתברך.

ביאור הכלי יקר

מהות שם ה' – הוא מבטחו

ולפי זה מהות השם הגדול, הוא מופת ובטחון לתחתונים שהקדוש ברוך הוא זוכרם ומשגיח בהם, שלא יהיה פתחון פה אל המערער לומר שלגודל רוממותו יתברך עזב ה' את הארץ, ולא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם שאינו משגיח וזוכר את מי שהוא למטה ממנו במדריגה. על שני הנחות אלו נאמר פסוק זה, על הנחה ראשונה שיבטח בה' אמר אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו, כי מהות השם הגדול וקטנותו הוא מבטחו שהשם יתברך מתחבר לשפלים, לכך לא נאמר בה' כי ה' דהיינו מהות השם הוא מבטחו, ועל זה אמר ברוך הגבר אשר יבטח בה' ובמה יהיה בטוח, על זה אמר והיה ה' מבטחו מהות השם הוא מבטחו.

ועל הנחה שניה שלא לבטוח באדם כי רום לבבו מביאו לידי שכחה על דרך ורם לבבך ושכחת את ה', אמר ולא פנה אל רהבים כי רהב הוא לשון רום לב וגסות רוח, כי אין לפנות פני מבטחו אל בשר ודם כי מצד רהבו וגסות רוחו אינו פונה אל הבוטח אליו, כמו שנאמר ולא זכר שר המשקים את יוסף מצד שנעשה שר המשקים והושב על כנו ונעשה שר וחשוב על כן לא זכר את יוסף, כי היה בעינו נבזה ושפל אנשים על כן קרא למצרים רהבים. ומה שנגזר על יוסף להיות אסור שתי שנים לפי שחטא זה הוא כפול כמו שנאמר [דמיה יז, ה.] ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו ומן ה' יסור לבו. לפיכך נזר שנה אחת כנגד הבטחון באדם כי זמן השכחה שנה כמת המשתכח מלב אחר שנה, ועוד שנה אחת כנגד ומן ה' יסור לבו.

המדרגה הגבוהה בבטחון בהשם

ויתכן לפרש עוד בפסוק והיה ה' מבטחו, לפי שכמה מדריגות יש במדת הבטחון זכרם רבינו בחיי בפרשה זו, ומדריגה אחרונה הוא הבוטח בה' בלא סבה שלא יחשוב לומר הקדוש ברוך הוא יעשה לי דבר זה על ידי סבה זו, לפי שאין האדם יודע איזו סבה לטובתו כי אולי יחשוב אדם שדבר זה סבה למציאת מבוקשו, ויכול להיות שהוא הפך מן כאשר זמם, על כן נאמר [תהלים לו, ה.] ובטח עליו והוא יעשה רצה לומר הקדוש ברוך הוא יעשה הסבות אשר יראו טוב בעיני השם יתברך, ולא אתה תבחר בהם, ואילו נאמר בכל מקום בטח בה' הייתי אומר שיתלה הבטחון באיזו סבה, על כן נאמר והיה ה' מבטחו רצה לומר השם עצמו מבטחו בזולת סבה. ומזה המין היה בטחוננו של יוסף שבלי ספק בטח בה', זולת שתלה הסבה בשר המשקים. על כן הראו לו מן השמים שאין זה סיבת גאולתו מה שחשב הוא כי אם עצת ה' היא תקום. [בראשית מא, א.]

הדרך להגיע לידי בטחון בהשם יתברך

בפרקי אבות אמרו [ג, יז] 'כל שמעשיו מרובים מחכמתו למה הוא דומה לאילן ששורשיו מרובים וענפיו מועטים, שנאמר [תהלים א, ג] 'זהיה כעץ שתול על פלגי מים וגו', וכל שחכמתו מרובה ממועשיו דומה לאילן שענפיו מרובים ושורשיו מועטים, שנאמר [דמיה יז, ה.] 'זהיה כערער בערבה וגו'. וכפי הנראה שמאמר זה סותר פשוטו של מקרא המדבר בעניני בטחון, ומה ענין ריבוי מעשיו לחכמתו או ריבוי חכמתו למעשיו לכאן,

על כן נראה שהכל ענין אחד, כי מי שמעשיו מרובים היינו 'הבוטח בה', כי אם יקח לולב ושאר מינים או יעשה איזו מצוה, לא בעבור זה יהיה הגשם על הארץ בדרך הטבע, כי אם בהשגחת השם יתברך לשומרי מצותיו, אבל מי שחכמתו מרובה הוא הסומך על חכמתו, וחושב שתחבולותיו וחכמותיו יעשה חיל, והם כמו ענפים המסתעפים מן השורש, כי אף אם לפעמים על ידי חכמה וחריצות ישיג איזו דבר, מכל מקום אי אפשר לו להשיגו כי אם ברצון האל יתברך, כי הוא השורש לכל דבר המתהווה בעולם, כי כולם אינן כי אם ענפים שיניקתה מן השורש,

עיקר הבטחון בה' ומעט בהשתדלות – יגיע לידי בטחון בהשם בשלמות

ובזה יתחלפו כתות האנשים כי יש מי מהם אשר משיימים עיקר בטחונם בה' דהיינו השורש והמקור, אך שמחברין אל הבטחון גם איזו תחבולה אנושית, לומר שעל ידי מעשה זה יגמור ה' על ידו ויסייע לו לדבר זה, וזה הנקרא 'שורשיו מרובין וענפיו מועטים', שעיקר בטחוננו בשורש, אבל בענפים המסתעפים מן השורש יש לו גם כן קצת בטחון אמנם הוא טפל,

עיקר הבטחון בהשתדלות ומעט בה' – יגיע לידי בטחון בהשתדלות בשלמות

ביאור הכלי יקר

ויש שהם בהפך זה, שעיקר בטחונם בחכמתם, שעל ידי החריצות ותחבולתם יעשה חיל, ואגב זה הוא תולה קצת בה, אמנם הוא טפל אצלו, והענפים עיקר, ולמד לומר כן ממה שנאמר [ירמיה ז, ה] 'ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרעו', אם כן מהו שחזר ואמר 'זמה' יסור ליבו', פשיטא שאם כבר 'שם בשר זרעו', שימה' יסור ליבו', וכן בפסוק השני [שם, ז] 'ברוך הגבר אשר יבטח בה', אם כן למה חזר ואמר 'זהיה ה' מבטחו', אלא ודאי שפסוק ראשון אינו מדבר במי שכל מבטחו באדם, אלא במי שרוב בטחונו באדם, ויובן זה מן 'בי"ת' של באדם, רצה לומר יבטח בה' ושם הבטחון בה' טפל באדם בדבר הנטפל מבחוץ אל העיקר, ואם כן האדם אצלו עיקר, על כן אמר שסופו 'מן ה' יסור ליבו' לגמרי, כי כל דבר שהוא טפל, סופו ליבטל לגמרי. וכן בהפך, 'ברוך הגבר אשר יבטח בה', 'בי"ת' של בה', רצה לומר שהוא בוטח קצת גם באדם, אך שעושה אותם טפל אל ה', על כן סופו 'זהיה ה' מבטחו' לגמרי, לכך לא נאמר 'זהיה בה' מבטחו', כי בה' בבי"ת מורה על שנטפל אל הבטחון בה' מבחוץ גם קצת בטחון באדם, והפסוק אומר לך שסופו שיהיה ה' לבדו מבטחו, על כן קם זה בברוך על שם סופו, וזה קם בארור על שם סופו. ומכאן יצא הלימוד לפרש הפסוקים במי שענפיו מרובים או שרשיו מרובים, לכך נאמר 'ארור הגבר אשר יבטח באדם', והוא מי שענפיו מרובים ושרשיו מועטים, כי עיקר בטחונו באדם והבטחון בה' טפל, על כן אמר 'זהיה כערער בערבה' ערער יחידי מן זה האדם אשר הוא בוטח בו, והמשילו לאילן בערבה אף על פי שאינו מקום טוב ליניקת האילן, מכל מקום יש בערבה קצת לחות, ויש לשרשי האילן קצת יניקה מן ארץ לחה, ואחר שענפיו מרובים הרוח שולטת בו ביותר, ואחר כך כשיוסיף סרה ומן ה' יסור לבו לגמרי, אז 'ושכן חרירים במדבר', מקום גרוע מערבה שאין לשרשיו כל יניקה, כי שם ארץ מלחה ולא תשב כך אין לו קיום כלל, ואחרי אמר 'ברוך הגבר אשר יבטח בה', 'זהיה כעץ שתול על פלגי מים ועל יובל ישלח שרשיו', כי אז שורשיו מרובים, ואחר כך 'זהיה ה' מבטחו' לגמרי, אז 'זהיה עלהו רענן ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי' [שפתי דעת בהר, מאמר רטז]

נַעַר הַיִּיְתִי גַם זָקְנָתִי, וְלֹא רֵאִיתִי צְדִיק נְעֻז, וְזָרְעוּ מִבְּקֵשׁ לָזֶם. יִי עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן, יִי יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם.

ביאור הכלי יקר

נַעַר הַיִּיְתִי גַם זָקְנָתִי - 'אוכלי לחם העצבים' הוא מי שאין לו בטחון בה' שיוכל להפיק רצונו ולהזמין לו די מחסורו, ואיך ישמע הקדוש ברוך הוא תפלתו אחרי שאין לו בטחון בו יתברך, והראיה בזה שהוא מחוסר בטחון, מה שהוא אוכל לחמו בדאגה ובעצבון יאכלנה, כי אינו בטוח על יום המחרת, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [סוטה מח:]: 'מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר, הרי זה מקטני אמנה', רצה לומר שהוא מזרע 'קטני אמנה', שאם היו אבותיו בעלי אמנה אז לא היה צריך לדאוג על יום המחרת, כי כבר נאמר 'נַעַר הַיִּיְתִי גַם זָקְנָתִי וְלֹא רֵאִיתִי צְדִיק נְעֻז וְזָרְעוּ מִבְּקֵשׁ לָזֶם', וכתוב [תהלים לו, כו]: 'כל היום חונן ומלוה וזרעו לברכה'. [עוללות אפרים חלק ד, מאמר תקד]

וְלֹא רֵאִיתִי צְדִיק נְעֻז - כי בגלל הדבר הזה יברך ה': רבותינו ז"ל [שבת קנא:]: למדו מן לשון בגלל שגלגל הוא שחוזר בעולם. ורבים תמהו על הלשון, כי בגלל אינו לשון גלגל שהרי גימ"ל אחת חסירה. ואומר אני שכוונתם ז"ל לפרש בגלל מלשון וגללו את האבן [בראשית כט, ג] ורצה לומר כשיתגולל העוני בין האנשים מזה לזה כמנהגו, אז יברך ה' ויגרום שלא יתגולל ולא יתנפל עליך בנפול על אנשים, וממילא שמעינן שהדבר מתגלגל בעולם כגלגל שכל נותן סופו להיות מקבל, כי כך המדה בכל הנמצאים שבכל השלש עולמות שכל נותן ישוב להיות מקבל כדרך שבארנו למעלה [פרשת בראשית בפסוק יום השישי]. שבכל הנמצאים הולך הדבר בסיבות כגלגל שכל אחד מהם נותן ומקבל בלתי ה' לבדו הוא הנותן ובלתי מקבל.

וטעמו של דבר נראה, שלא רצה ה' שיהיה האדם מתחזק בארץ הוא וזרעו עד עולם על דרך שנאמר [ויקרא כה, כג] וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַר לְצִמְיֹתוֹת כִּי לִי הָאָרֶץ. ואילו לא היה האדם בא לכלל מדה זו לעולם לא הוא ולא זרעו היה מחזיק בארץ לצמיתות וישכח כי לה' הארץ, על כן הקדוש ברוך הוא מסבב שכל אדם בא לידי מדה זו או הוא או זרעו לידע ולהודיע כי כולם כגרים על הארץ ולה' תבל ומלוואה, וזהו שאמרו אחר פסוק כי בגלל ליתן טעם למה הוא מתגולל על אנשים כי לא יחדל אביון מקרב הארץ כי קרב הארץ מחייב ענין זה כאמור, על כן אנכי מצוך לאמר פתוח תפתח את ירך לענייך כדי שיתנו גם לך או לזרעך אבל לא לשניהם כמו שנאמר [תהלים לו, כה] וְלֹא רֵאִיתִי צְדִיק נְעֻז וְזָרְעוּ מִבְּקֵשׁ לָזֶם. רצה לומר הוא וזרעו אלא או הוא או זרעו, ובהו אין פסוק זה סותר מאמרו רבותינו ז"ל [שבת קנא:]: או הוא או זרעו באים לכלל מדה זו. ויש אומרים חסרון גימ"ל במלת בגלל לומר שזה נמשך מעון מניעת גמילות חסד כי גימל דלת דרשו רבותינו ז"ל [שם קד:]: גמול דלים. וחסרון הגימ"ל לדלים מסבב הגלגל. [דברים טו, י.]

ה' עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן - אמרו רבותינו ז"ל [במדבר רבה א, ז]: בשלשה דברים ניתנה התורה, באש ובמים ובמדבר ואמרו רבותינו ז"ל [זבחים קטו:]: שכאשר נתן הקדוש ברוך הוא תורה לישראל באש ובמים, באו אצל בלעם כל האומות ואמרו שמא למימיו חוזר העולם כמו בדור המבול, והשיב להם 'ה' עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן ה' יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם', רצו בזה שהאומות סברו שמאחר שראו האש והמים והמדבר, שמא כוונתו לעשות כל העולם תהו כמדבר הזה, ולדון אותם 'באש ובמים' כדרך שנידונו במבול ברותחין, והשיב להם בלעם שלכך נתן התורה במדבר ובמים ובאש, לפי שמצד שלשתן 'ה' עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן וְאֵין עֹז אֵלָּא מַלְכוּת, שנאמר [תהלים כא, ב]: 'ה' בַּעֲזָךְ יִשְׁמַח מֶלֶךְ', ורמז שמצד שלשתן יזכו למלכות בית דוד, שאז יקבלו שכרם באש ובמים ובמדבר כנזכר, וזהו שמסיים 'ה' יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם', שמצד התורה שכל נתיבותיה שלום, יזכו למשיח הנקרא [ישעיה ט, ה]: 'אבי עד שר שלום'.

ונראה עוד לפרש, שהשיב להם 'ה' עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן', רצה לומר שלכך נתן להם התורה באש ובמים ובמדבר, כדי שילמדו מזה דרך העונה, כי אין התורה מתקיימת אלא בענוים, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [פסחים סו:]: כל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת, לכך נתן התורה בשלשה אלו, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [תענית ז:]: 'מה המים מניחין הגבוה ויורדין למקום נמוך כך התורה וכו', ולאש - כמו שאמרו רבותינו ז"ל [שם]: 'מה העץ הזה הקטון מדליק הגדול, כמו כן התורה הגדול לומד מקטון. ולמדבר - שאם הוא עושה כמדבר הזה שהכל דשין עליו, אז התורה נתנה לו במתנה, שנאמר [במדבר כא, יח]: 'ומדבר מתנה', וזהו שאמר 'ה' עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן, ומילת 'נתנה' הוא לשון מתנה, ורצה בזה שלכך נתן להם התורה בשלשה אלו, כמו ששלשה אלו חנם לעולם ומתנה, אף התורה נתנה להם במתנה, והוא בזמן שאוחזין בדרך המדבר והאש והמים, שהוא רמז לעונה. [עיר גבורים, פרשת במדבר]

הנני מוכן ומזמן לקים מצות כוס שלישי שהוא כנגד בשורת הישועה, שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים.

בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן.

שותין בהסבת שמאל.

מוזגים כוס רביעית וכן כוס חמישית כוסו של אליהו הנביא ופותחין הדלת ואומרים

שִׁפְךָ זִמְתָּךְ אֶל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּךָ וְעַל מַמְלְכוֹת אֲשֶׁר בְּשִׁמְךָ לֹא קָרְאוּ. כִּי אָכַל אֶת יַעֲקֹב וְאֶת נְוֵהוּ הַשָּׁמוּי. שִׁפְךָ עֲלֵיהֶם זַעֲמָךְ וְזִירוֹן אַפְּךָ יִשְׁיֵגָם. תִּרְדֹּף בְּאֵף וְתִשְׁמִידֵם בְּמִתְנַזֵּת שְׁמִי יְהוָה.

הלל

לֹא לָנוּ יְהוָה לֹא לָנוּ כִּי לְשִׁמְךָ יֵתֵן כְּבוֹד עַל זִסְדֶּךָ עַל אֲמֹתֶךָ: לְמַה יֵּאמְרוּ הַגּוֹיִם אֵיזָה נָא אֱלֹהֵיהֶם: וְאֵלֵהֵינוּ בְּשִׁמִּים כֹּל אֲשֶׁר זֹפֵץ עָשָׂה: עֲצִבֵיהֶם כֶּסֶף וְזָהָב מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם: פֶּה לָהֶם וְלֹא

ביאור הכלי יקר

כל אשר חפץ עשה - אמרו רבותינו ז"ל במדרש [תנחומא בשלח, טו] מאי דכתיב 'כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ', משל למלך שגזר על בני מלכותו, בני רומא לא ירדו לסורא ובני סורא לא יעלו לרומא, לימים בקש המלך לישא אשה מסורא, עמד וביטל הגזירה ואמר מכאן ואילך ירדו בני רומא לסוריה ויעלו בני סוריה לרומי, ואני אתחיל. כך כשברא הקדוש ברוך הוא עולמו מתחילה אמר [תהלים קטו, טז] 'השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם' וכשבקש ליתן תורה לעמו ישראל, אמר מכאן ואילך יעלו תחתונים למעלה וירדו עליונים למטה, ואני ארד תחילה, שנאמר [שמות יט, כ] 'ירד ה' על הר סיני', ואחר כך [שם כד, א] 'ואל משה אמר על אל ה' וגו', הוי אומר כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ'. ושואלים על מדרש זה, ממאמר רבותינו ז"ל [סוכה ה.] 'מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה ולא עלו משה ואליהו למרום וכו', ואיך יאמר במדרש זה שביום מתן תורה עלו תחתונים למעלה וירדו עליונים למטה.

על כן נראה לומר, שבוודאי לא הייתה עליה וירידה ממש, כי אם עליה וירידה במדרגה ובמעלה, על דרך גדולים צדיקים ממלאכי השרת' [סנהדרין צג.], כי עליות התחתונים זהו בעצם ירידת העליונים, כי ירידה זה להם שיהיו התחתונים שוים להם במדרגה. וזהו שאמר 'מאי דכתיב כל אשר חפץ ה' עשה וגו', ובוזה נרמז הבחירה האנושית אשר מצדה עלו התחתונים בדרך שנתבאר 'משל למלך שגזר על בני רומי וכו' כי באמת העליונים יושבים ברומי של עולם, ובני האדם אשר מעפר יסודם יושבים 'בסורא' כי העולם האפל הזה הוא מקום גולה

יְדַבְּרוּ עֵינַיִם לָהֶם וְלֹא יֵרְאוּ: אֲזַנַּיִם לָהֶם וְלֹא יִשְׁמְעוּ אֶף לָהֶם
וְלֹא יִרְיוּזוּן: יְדֵיָהֶם וְלֹא יִמְיִשּׁוּן רַגְלֵיהֶם וְלֹא יִהְלְכוּ לֹא יִהְגּוּ
בְּגֵרוֹנָם: כְּמוֹתָם יִהְיוּ עֹשֵׂיהֶם, כֹּל אֲשֶׁר בְּטוֹז בָּהֶם: יִשְׂרָאֵל
בְּטוֹז בְּיְהוָה עֲזָרָם וּמִגָּנָם הוּא: בֵּית אֱהָרֹן בְּטוֹזוֹ בְּיְהוָה עֲזָרָם
וּמִגָּנָם הוּא: יֵרְאִי יְהוָה בְּטוֹזוֹ בְּיְהוָה עֲזָרָם וּמִגָּנָם הוּא:

יְהוָה זְכָרְנוּ יְבָרַךְ יְבָרַךְ אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל יְבָרַךְ אֶת בֵּית אֱהָרֹן:
יְבָרַךְ יֵרְאִי יְהוָה הַקְּטָנִים עִם הַגְּדֹלִים: יִסַּף יְהוָה עֲלֵיכֶם עֲלֵיכֶם
וְעַל בְּנֵיכֶם: בְּרוּכִים אַתֶּם לְיְהוָה עֹשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ: הַשָּׁמַיִם
שָׁמַיִם לְיְהוָה וְהָאָרֶץ נָתַן לַבְּנֵי אָדָם: לֹא הִמְתִּים יְהְלְכוּ יְהוָה וְלֹא
כָּל יִרְדֵי דוֹמָה: וְאַנְזוֹנוּ נְבָרַךְ יְהוָה יַעֲתֶתָהּ וְעַד עוֹלָם הִלְלוּהָ:

ביאור הכלי יקר

וסורה, וכל הדבק בו יהיה סרוח, ותרגום של 'ויבאש' [שמות, כא] וסרח, וכמו שנאמר [קהלת, ד, יד] 'כי מבית הסורים יצא למלוד'.

והנה קודם מתן תורה נגזרה גזרה שהעליונים לא ירדו לסורא פן ילמדו ממעשה האדם, כמו שנאמר [בראשית, ו, יז] 'וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ', נחמה היתה לפניו שעשאו בתחתונים, שאלו היה מן העליונים היה ממרידן. וכן בני סורא לא יעלו לרומא, שלא היה מצד האפשר שיעלה האדם משפל מצבו להיות האחת מצבא מרום. 'לימים בקש המלך לישא אשה' – היינו להשיא בתו התוריית לכנסת ישראל, כי בנשואין אלו הדביק את ישראל אליו כדביקות האשה לאיש. 'עמד וביטל הגזירה' שמצד נישואין אלו נעשו ישראל חתנים להקדוש ברוך הוא עובדים את השם יתברך מאהבה, ונעשו בעלי בחירה, ובסיבה זו עלו התחתונים ראש הגבעה להיות כאחד מצבא מרום, ועלייה זו ירידה היא לעליונים, שהתחתונים יהיו שווים להם, כי ביום מתן תורה הותחל השיתוף שבין העליונים לתחתונים.

'ואמר הקדוש ברוך הוא אני ארד תחילה', כי הקדוש ברוך הוא בעצמו ויתר על כבודו לשתף אליו הצדיקים, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [שבת, י] 'כל דיין דין אמת לאמתו, כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית', כי המקיים את הבנין חשוב כמו הבונה, כי הקדוש ברוך הוא הבונה, אך אמנם הדיינים הם קיום העולם, מטעם זה נקראו 'שותפים למקום ברוך הוא'. [עוללות אפרים חלק ב מאמר קי – קיד]

כמוהם יהיו עושיהם – מה שנאמר 'הילוך רגלים ושמיעה', אין הדבר כפשוטו, שהרי אף הבהמה יש לה הילוך ושמיעה וראייה, אלא שהוא רמז לנו שכל השתדלות נפש השכלית היא בעשיית רצון בוראה, וזהו ראייה ושמיעה ודיבור, על דרך שנאמר ברשעים [תהלים קטו, ה] 'ענים להם ולא יראו, רגליהם ולא יהלכו, ולא יתנו בגרונם', וכתוב 'כמוהם יהיו עושיהם', כלומר אלמים חרשים וחיגרין וכו', אבל לא כן היא השתדלות של הנפש השכלית, רק שישתמש האדם בכל איברים אלו בתורה ומצוה. [עיר גבורים, פתיחה ראשונה]

לא המתים יהללו י"ה – לפי שבשם י"ה נברא העולם הזה והעולם הבא, והמתים לא יהללו בשם של י"ה. כי אין בהם ה"א שהרי אין בעולם הבא, ולא כל יורדי דומה לגיהנם כי אין לעולם הבא שנברא ביו"ד, 'ואנחנו נברך י'ה' – כי יהיה חלקנו בעולם הזה ובעולם הבא מן העולם ועד העולם [שפתי דעת, קדושים מאמר רח]

**אָהֲבֹתַי כִּי יִשְׁמַע יְהוָה אֶת קוֹלֵי תַזְזוּנֵי: כִּי הִטָּה אָזְנוֹ לִי
וּבִימֵי אֶקְרָא: אֶפְפוּנֵי זֹזְכְּלֵי מוֹת וּמִצָּרֵי שְׂאוּל מִצְּאוּנֵי, צָרָה וַיְגוֹן
אֲמִצָּא. וּבִשְׁם יי אֶקְרָא, אָנָּה יְהוָה מִקְטָה נְפֹשֵׁי: זִזְנוֹן יְהוָה
וְצָדִיק וְאֵלֵהֵינוּ מְרוֹזִים: שְׂמֵר פְּתָאִים יְהוָה דְּלוֹתֵי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ:
שׁוּבֵי נְפֹשֵׁי לְמַנּוּזֵיכִי כִּי יְהוָה זָמַל עָלַיכִי: כִּי זִזְכְּתָה נְפֹשֵׁי מִמוֹת
אֶת עֵינֵי מִן דְּמַעָה אֶת רַגְלֵי מִדְּזוּי: אֶתְהַלֵּךְ לִפְנֵי יְהוָה בְּאַרְצוֹת
הַזֹּזִים: הָאֲמַנְתִּי כִּי אֲדַבֵּר אָנִי עֲנִיתִי מְאֹד: אָנִי אֲמַרְתִּי בְּזִפְוִי
כָּל הָאָדָם כֹּזֵב:**

**מָה אָשִׁיב לַיהוָה כָּל תַּגְּמוּלוֹהֵי עָלַי: כּוֹס יִשׁוּעוֹת אֶשָּׂא וּבִשְׁם
יי אֶקְרָא. נְדָרֵי לִי אֲשַׁלֵּם נְגִדָה נָא לְכָל עַמּוֹ. יִקָּר בְּעֵינֵי יי
הַמּוֹתָה לְזוֹסִידֵיו: אָנָּה יְהוָה כִּי אָנִי עַבְדְּךָ אָנִי עַבְדְּךָ בֶּן אֲמֹתְךָ**

ביאור הכלי יקר

אפפוני חבלי מות - אין חבלים אלא עוונות, שנאמר [ישעיה ה, יח] 'הוי מושכי העון בחבלי השוא'. [עיר גבורים שער התשובה, פרק ד]

צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא - רצה לומר אין חילוק אצלי בין צרה ויגון לכוס ישועות כי בשניהם שם ה' אקרא לברכו על שניהם בשוה, כך אמר אם זה אלי ומתנהג עמי במדת הרחמים אז ואנוהו, ואם הוא אלהי אבי ומתנהג עמי במדת הדין כהוראת שם אלהים אז וארוממנהו, כי הכל שוה אצלי בין דין ובין רחמים על כן הקדוש ברוך הוא מודד לי במדה זו להפוך לי דין לרחמים [שמות טו, ב]

כוס ישועות אשא - דרשו רבותינו ז"ל [תנחומא יתרו, טז] על שכר בעולם הזה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [ברכות לג] 'חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, שנאמר [תהלים קטז, ג] 'צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא', וכתוב 'כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא' [שם, יג], וזה דווקא בעולם הזה שהרי אמרו רבותינו ז"ל [פסחים ג] לא כעולם הזה העולם הבא, בעולם הזה על בשורות רעות אומר 'ברוך דיין האמת', ועל בשורות טובות אומר 'ברוך הטוב והמטיב', אבל בעולם הבא כולם יאמרו הטוב והמטיב, הרי בבירור שדרשו רבותינו ז"ל מקרא זה על העולם הזה, וכן מוכח מפשוטו שאמר מיד 'נדרי לה' אשלם', וכבר ידעת כי היום לעשותם ולא למחר לעשותם. [עוללות אפרים חלק ב, מאמר קא]

יקר בעיני ה' המותה לחסידיו - בשעת פטירת הצדיקים הם באים למדרגה עליונה שאין למעלה ממנה, ולכך נאמר 'יקר בעיני ה' המותה לחסידיו', שהוא דבר יקר הערך בעיני ה' להעולתם במדרגה עליונה. [עוללות אפרים חלק ד, תקמט]

סיבות המחייבות מיתתם של צדיקים

יקר בעיני ה' המותה לחסידיו - כאלו היה הדבר קשה בעיני השם יתברך, ואם כן מי מכריחו, על כן אנו צריכים לחקור אחר הסיבות המחייבות מיתתם של צדיקים.

הסיבה הראשונה היא בזמן שמעשים של אנשי הדור מקולקלים, והם רעים וחטאים לה' מאוד, וראויים לעונשים גדולים, אך שהצדיק מגן עליה בעודו בחיים, והרי הוא להם כצל מגן, והקדוש ברוך הוא סר צילם מעליהם כדי שלא יגין עליהם הצדיק, ומיד המכות ממשמשות ובאות על שונאי ישראל, וזהו שאמר [ישעיה נו, א] 'הצדיק אבד ואין איש שם על לב, ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק', רצה לומר שכך היא המידה אצל השם יתברך, שמתחילה הוא מסיר צילם מעליהם ואין מי שיגין עליהם, ויקחו מוסר וישובו

פְּתִיחוּת לְמוֹסְרֵי: כִּי אֶזְבְּזוּ וְזָבְזוּ תְּנֻדָּה וּבְשֵׁם יְהוָה אֶקְרָא: נְדָרֵי
לַיהוָה אֲשֶׁלֶם נִגְדָה נָא לְכָל עַמּוֹ: בְּזוֹצְרוֹת בַּיִת יְהוָה בְּתוֹכְכִי
יְרוּשָׁלַם הִלְלוּהָ:

**הִלְלוּ אֶת יי כָּל גּוֹיִם, שִׁבְחוּהוּ כָּל הָאֲמִיּוֹם. כִּי גָבַר עָלֵינוּ
זַסְדּוֹ, וְאַמַּת יי לְעוֹלָם, הִלְלוּהָ:**

ראש המסובים אומר:

הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב – כִּי לְעוֹלָם זַסְדּוֹ:

והקהל אומרים:

הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב – כִּי לְעוֹלָם זַסְדּוֹ:

יֹאמַר נָא יִשְׂרָאֵל – כִּי לְעוֹלָם זַסְדּוֹ:

ראש המסובים אומר:

יֹאמַר נָא יִשְׂרָאֵל – כִּי לְעוֹלָם זַסְדּוֹ:

והקהל אומרים:

הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב – כִּי לְעוֹלָם זַסְדּוֹ:

ביאור הכלי יקר

מדרכם הרע, אם עושים תשובה מוטב, ואם לאו אזי הקדוש ברוך הוא מוסיף עוד להכותם מכה רבה גדולה מזו, ולוקח מהם החסידים שהם גדולים מן הצדיקים, לומר שאם באלה לא יוסרו ולא יקחו מוסר אזי הדין נותן להסיר צילם מכל וכל כדי שלא יגינו עליהם הצדיקים והחסידים,

לכך נאמר 'הצדיק אבד ואין איש שם על לב', ולפי שלא שמו אל לבם על כן גם 'אנשי חסד נאספים' דהיינו החסידים, ולמה נאספים, 'באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק', רצה לומר שלא לפי שלא הבינו מתחילה ולא נתנו אל לבם שמפני הרעה נאסף הצדיק, היינו מפני הרעות הראויות לבוא עליהם. [ועיין שם מה שהרחיב בענין זה]

הסיבה השניה בזמן שבדור ההוא נמצאים הרבה חכמים גבורים בתורה בחכמה כשירצו, אך שהם מתעצלים מצד שיש להם על מה שיסמוכו, כי יאמר שהם בטוחים וסמוכים על כחו של זקן זה כי הוא יגין בעדם על כל צרה שלא תבא על הציבור, לפיכך הקדוש ברוך הוא מסיר צל זה מעליהם, כדי שיפחדו ויראו כי אפס עצור ועזוב בישראל, וישתדל כל אחד בהצלתו לעשות צל לעצמו. [עוללות אפרים חלק ד, מאמר תקלא]

הללו את ה' כל גוים - ברוך תהיה מכל העמים. ברבתי דרש [דברים רבה ג, ו עיין שם] כי כל העמים יברכוך וכו' על דרך מלאך רע יענה אמן. והקשה מהרי"א על זה ואמר מה יתרון לישראל בזה, ואומר אני לפי שארץ ישראל עיני ה' דורש אותה תחילה ועל ידי אותה דרישה הוא דורש כל שאר ארצות כי כל הארצות מתמצית ארץ ישראל שותים, על כן בהכרח יברכו כל העמים את ישראל כי בשלומם יהיה שלום גם להם, וכמו שנאמר [תהלים קיז, א-ב] הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים, כי גבר עלינו חסדו [דברים ז, יב]

כי גבר עלינו חסדו - חסד השם כל היום גובר על כל המעשים הטובים של האדם, עד אשר לעולם שטרו של הקדוש ברוך הוא קודם. [עוללות אפרים מילה, מאמר תמד]

יֹאמְרוּ נָא בַּיּוֹם הַזֶּה – כִּי לָעוֹלָם זִוְסָדוּ:
ראש המסובים אומר:

יֹאמְרוּ נָא בַּיּוֹם הַזֶּה – כִּי לָעוֹלָם זִוְסָדוּ:
והקהל אומרים:

הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב – כִּי לָעוֹלָם זִוְסָדוּ:

יֹאמְרוּ נָא יְרַאֲי יְהוָה – כִּי לָעוֹלָם זִוְסָדוּ:
ראש המסובים אומר:

יֹאמְרוּ נָא יְרַאֲי יְהוָה – כִּי לָעוֹלָם זִוְסָדוּ:
והקהל אומרים:

הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב – כִּי לָעוֹלָם זִוְסָדוּ:

**מִן הַמִּצַּר קָרָאתִי יְהוָה עֲנֵנִי בַּמִּרְזָח יְהוָה. יי לִי לֹא אִירָא, מַה
יַעֲשֶׂה לִּי אֲדָם. יי לִי בַּעֲזָרִי וְאֲנִי אֲרָאָה בְּשִׁנְאִי. טוֹב לְזִוְסוֹת בֵּינִי
מִבְּטוֹן בְּאֲדָם. טוֹב לְזִוְסוֹת בֵּינִי מִבְּטוֹן בְּנִדְיָבִים. כָּל גּוֹיִם
סָבְבוּנִי, בְּשֵׁם יי כִּי אֲמִילָם. סָבְבוּנִי גַם סָבְבוּנִי, בְּשֵׁם יי כִּי
אֲמִילָם. סָבְבוּנִי כְּדַבְרֵי אֲדָם, דִּעְכוּ כֹּאֵשׁ קוֹצִים, בְּשֵׁם יי כִּי אֲמִילָם.
דְּזוּזָה דְּזוּזִיתִנִּי לְנַפְל, וַיִּי עֲזָרְנִי. עֲזִי זִוְמַרְתָּ יְהוָה וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה. קוֹל
רָנָה וַיִּשְׁוַעָה בְּאֶהְלִי צַדִּיקִים, יְבוּזִין יי עֲשֶׂה זִוְיָל. יְבוּזִין יי רֹוּבְמָה,**

ביאור הכלי יקר

'מן המצר קראתי יהוה' – יי'ה' שם יי'ה כפשוטו, אבל כשענני ענני במרחב יי'ה', להרחיב שם יי'ה, דהיינו לכותבו במילואו יו"ד ה"א, ואז יעלה למספר כ"ו כמספר כל שם של ארבע שהוא שם של רחמים. [שפתי דעת פרשת נצבים, מאמר שלו]

אראה בשנאי – היינו ביצר הרע, אני בעצמי אראה ואבחין את תחבולותיו. [עוללות אפרים חלק ג, מאמר שסח] ומוסיף רבנו זי"ע ב'שפתי דעת' [פרשת וישלח, מאמר מט] כי מן המראה עצמו נראה היצר הרע כאח ועוזר, ותוכו מלא מרמה ועל כן קשה להשמר ממנו.

עזי זומרת יי'ה ויהי לי לישועה – כוונת הפסוק – 'עזי זומרת יהוה' – תוקפו של מדת הדין פגעה בהם בשעבוד מצרים, כדי להיטיב אחריתם, כמו שנאמר 'ויהי לי לישועה' [שפתי דעת בשלח, מאמר קג]

יְמִין יִי עֲשֶׂה זִוְיָל. לֹא אָמוֹת כִּי אֲזוּיָה, וְאֶסְפֵּר מֵעֲשֵׂי יָהּ. יִסֵּר
יִסְרְנֵי יָהּ, וְלַפְּוֹת לֹא נִתְנַנְּנִי. פְּתוּזוּ לִי שַׁעְרֵי צְדָקָה, אָבֹא בָּם,
אוֹדֶה יָהּ. זֶה הַשַּׁעַר לִי, צְדִיקִים יָבֹאוּ בּוֹ.

אוֹדֶה כִּי עֲנִיתָנִי וַתְּהִי לִי לִישׁוּעָה:
אוֹדֶה כִּי עֲנִיתָנִי וַתְּהִי לִי לִישׁוּעָה:

אָבֵן מֵאֶסוּ הַבּוֹנִים הָיְתָה לְרֹאשׁ פִּנֵּה:

ביאור הכלי יקר

ימין ה' עושה חיל - בהיות ידוע ששני כחותיו של אדם הגופני והגשמי מתיחסין לימין ולשמאל, כי הכח המתאווה משכנו בכבוד המונח בצד ימין, והכח השכלי משכנו בלב המונח בצד שמאל, ואף על פי שנאמר [משלי ג, טו] 'אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד', וזה נראה הפך הנחה זו, נראה לי לבאר על פי הפסוק [תהלים טו, ח-ט] 'שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט לכן שמח לבי וגו', כי מתחלת הרעיון היה הלב נעצב מצד היותו מונח בצד שמאל, כאילו היתה כוונתו יתברך ביצירה שהחומר יש לו יתר שאת ועוז על הצורה כיתרון הימין על שמאל, ואחר כך ראה בשכלו שכל אדם צריך בכל פעולה לפנות פני מגמתו מול פני אור השכינה הנותנת עוז ותעצמות לשני כחות אלו, ואז ימין האדם כנגד שמאל השכינה, ושמאל האדם כנגד ימין השכינה, וזהו שאמר 'שויתי ה' לנגדי תמיד', ואז 'מימיני בל אמוט', שלא יהיה עלי תפארת התאוה שבימין לאמר ידי רמה עד אשר כמעט נטוי רגלי על ידה, ומעתה 'לא אמוט' וגו', 'ימין ה' רוממה' לחזק הכח השכלי שאצלי המונח בשמאל. וזהו שמסיום המזמור [שם שם, יא] ואמר: 'נעימות בימינך נצח', שעיקר הנעימות יהיה לי מימין ה' ולא מימיני, וקל להבין. [אורח לחיים דרוש לפסח, קיט]

ואספר מעשי י"ה - מצינו בחזקיה, שנענש מתחלה על שלא עסק בפריה ורביה [ברכות י]. ואמר לו הנביא צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה [ישעיה לח, א] ודרשו רבותינו ז"ל שם כי מת אתה בעולם הזה ולא תחיה לעולם הבא ומה חרי האף הגדול הזה שבעון ביטול פריה ורביה יהיה נענש בזה ובבא, אלא לפי שנאמר [שם כו, ד] כי ביה ה' צור עולמים ומה למד שהעולם הזה נברא בה"א והעולם הבא ביו"ד ועל ידי שלא עסק בפריה ורביה גרם לשם של י"ה שישתלק מן איש ואשה והוי כאילו החריב כל שני עולמות אשר מציאתם תלוי בשם של י"ה כי יסתלק השם מכל הנבראים ויעלה לו השמימה על כן דינו להיות נטרד מן שני עולמות. וכן דור המבול לפי שחללו שם של י"ה היה גם כן דינם חרוץ ליטרד מן העולם הזה והעולם הבא כדאיתא בפרק חלק [סנהדרין קז:א] שדור המבול אין להם חלק לעולם הבא וכו'. לכך נאמר בהפכו [תהלים קיח, טו] לא אמות כי אחיה, לא אמות בעולם הזה כי אחיה גם לעולם הבא, ואספר מעשה י"ה כי ביה ה' צור עולמים כי שני העולמות הם מעשה י"ה. לפיכך כשחזר חזקיה בתשובה וקבל עליו לעסוק בפריה ורביה והחזיר שם של י"ה למקומו על כן נאמר לו [ישעיה לח, ה] הנני יוסיף על ימך ט"ו שנה כנגד שם של י"ה, ונאמר הנני יוסיף מלה זרה בדקדוק כי הוה ליה למימר הנני מוסיף אלא לפי שהנני יוסיף ר"ת יה להורות שבזכות שם של י"ה זכה להוספה זו [בראשית ו, טו]

יִסֵּר יִסְרְנֵי יָהּ, וְלַמּוֹת לֹא נִתְנַנְּנִי - היינו שבזכות היסורין יחיה האדם. [עיר גבורים שער התשובה, סימן ב] ועיין מה שהבאנו בשם רבנו ז"ע על הפסוק 'עזי וזמרת יי, ויהי לי לישועה', ואולי גם שם זו כוונת הפסוק, שבזכות 'עזי וזמרת יי' על ידי זה 'ויהי לי לישועה'.

היתה לראש פינה - בכל מקום שהשוה הקדוש ברוך הוא כבוד החכמים לכבודו, על דרך שאמרו רבותינו ז"ל [עין זוהר בהקדמה, ה] שהצדיקים דומין כאילו הם שותפים למקום ברוך הוא, וצוה על מוראם כמו על מוראו, כמו שנאמר [דברים ו, ג] 'את ה' אלהיך תירא' ואמרו רבותינו ז"ל [פסחים כג:] 'לרבות תלמידי חכמים', ושמעתי אומרים שלזה נאמר 'אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה, מאת ה' הייתה זאת וגו', וזה אמר דוד על עצמו, שהיה כאבן אשר מאסו הבונים לשומו לאבן הראשה, ולסוף זכה למעלה רמה שנעשה 'ראש לפינה' אשר משם רועה אבן ישראל.

אָבן בַּמָּסוּ הַבּוֹנִים הַיְתֵתָה לְרֹאשׁ פְּנֵה:

מֵאֵת יְהוָה הַיְתֵתָה זֹאת הִיא נִפְלְאֵת בְּעֵינֵינוּ:

מֵאֵת יְהוָה הַיְתֵתָה זֹאת הִיא נִפְלְאֵת בְּעֵינֵינוּ:

זֶה הַיּוֹם עָשָׂה יְהוָה נִגְלָה וְנִשְׁמְזָה בּוֹ:

זֶה הַיּוֹם עָשָׂה יְהוָה נִגְלָה וְנִשְׁמְזָה בּוֹ:

אֲנִי יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָא:

אֲנִי יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָא:

אֲנִי יְהוָה הַצְּלִיזָה נָא:

אֲנִי יְהוָה הַצְּלִיזָה נָא:

בָּרוּךְ הוּא בִּשְׁם יְהוָה בְּרִכְנוֹכֶם מִבֵּית יְהוָה:

בָּרוּךְ הוּא בִּשְׁם יְהוָה בְּרִכְנוֹכֶם מִבֵּית יְהוָה:

אֵל יְהוָה וַיָּאֵר לָנוּ אֶסְרוּ זֹג בְּעַבְתִּים עַד קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּיחַ:

אֵל יְהוָה וַיָּאֵר לָנוּ אֶסְרוּ זֹג בְּעַבְתִּים עַד קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּיחַ:

ביאור הכלי יקר

או יאמר 'מאסו הבונים' על המלאכים הבונים בשמים מעלותה, והם אמרו במתן תורה 'מה אנוש כי תזכרנו וגו', ומאין זכה לכל הכבוד הזה 'מאת ה' הייתה זאת' היינו מן אות ה' הנאמר בפסוק 'את ה' אלהיך תירא', הרי שהשווה הקדוש ברוך הוא מוראם למוראו, ובאמת 'שהיא נפלאות בעינינו' שישווה כבוד עבד לרבו. [עוללות אפרים חלק ב, קכ]

אֱלֹהֵי אֲתָהּ וְאוֹדֶךָ אֱלֹהֵי אֲרוֹמְמוֹךָ:
אֱלֹהֵי אֲתָהּ וְאוֹדֶךָ אֱלֹהֵי אֲרוֹמְמוֹךָ:

הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:
הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:

יִהְיֶה לְלוֹחֵי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ כָּל מַעֲשֵׂיהָ, וְזִסְדִּיהָ צְדִיקִים עוֹשֵׂי רְצוֹנָהּ, וְכָל עַמָּה בַּיִת יִשְׂרָאֵל בְּרָנָה יוֹדוּ וַיְבָרְכוּ, וַיִּשְׂבְּחוּ וַיִּפְאֲרוּ, וַיְרוֹמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ, וַיִּקְדִּישׁוּ וַיְמַלִּיכוּ אֶת שְׁמֶךָ, מִלְּכָנוּ. כִּי לָךְ טוֹב לְהוֹדוֹת וּלְשַׁמֵּךְ נָאֵה לְזִמְרָה, כִּי מֵעוֹלָם וְעַד עוֹלָם אֲתָהּ אֵל.

כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	הוֹדוּ לַיהוָה כִּי-טוֹב.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	הוֹדוּ לַאֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	הוֹדוּ לְאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	לַעֲשֵׂה נִפְלְאוֹת גְּדֹלוֹת לְבָדוּ.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	לַעֲשֵׂה הַשְּׂבִימִים בְּתַבּוּנָה.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	לְרוֹקַע הָאָרֶץ עַל-הַמַּיִם.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	לַעֲשֵׂה אוֹרִים גְּדֹלִים.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	אֶת הַשְּׂמֵשׁ לְמִמְשַׁלֵּת בַּיּוֹם.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	אֶת הַיָּרֵחַ וְכוֹכָבִים לְמִמְשַׁלֵּת בַּלַּיְלָה.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	לְמַכָּה מִצְרַיִם בְּבַכּוֹרֵיהֶם.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	וַיּוֹצֵא יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	בְּיַד זִזְקָה וּבְזִרוּעַ נְטוּיָה.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	לְגִזֹּר יָם-סוּף לְגִזְרִים.
כִּי לְעוֹלָם זִסְדָּהוּ:	וְהָעֵבִיר יִשְׂרָאֵל בְּתוֹכוֹ.

כי לעולם זוסדו:	ונער פֿרעה וזיילו בים סוף.
כי לעולם זוסדו:	למוֹלֵךְ עֲמוּ בַמִּדְבָּר.
כי לעולם זוסדו:	לַמִּכָּה מְלָכִים גְּדֹלִים.
כי לעולם זוסדו:	וַיִּהְיֶה מְלָכִים אֲדִירִים.
כי לעולם זוסדו:	לְסִיזוֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי.
כי לעולם זוסדו:	וּלְעוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן.
כי לעולם זוסדו:	וַנִּתֵּן אֶרֶץ לְנֹזְלָה.
כי לעולם זוסדו:	נֹזְלָה לְיִשְׂרָאֵל עֲבָדוּ.
כי לעולם זוסדו:	שִׁבְשִׁבְנוּ זָכַר לָנוּ.
כי לעולם זוסדו:	וַיִּפְרְקֵנוּ בַּמִּצְרִינֵנוּ.
כי לעולם זוסדו:	נֹתֵן לָנוּם לְכֹל בְּשָׂר.
כי לעולם זוסדו:	הוֹדוּ לְאֵל הַשָּׁמַיִם.

נְשַׁבַּת כָּל זֵי תִבְרַךְ אֶת שְׁמֶךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. וְרוּחוֹ כָּל בְּשָׂר תִּפְאֵר וְתִרְוַמֵם וְזָכַרְךָ מְלַכְנוּ תִּבְמִיד: מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם אֶתְּהָ אֵל. וּמִבְּלַעֲדֶיךָ אֵין לָנוּ מֶלֶךְ גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ. פּוֹדֶה וּמַצִּיל וּמִפְרִינֵס וְעוֹנֶה וּמִרְוֹם בְּכָל עֵת צָרָה וְצוּקָה. אֵין לָנוּ מֶלֶךְ עוֹזֵר וְסוֹמֵךְ אֶלָּא אַתָּה: אֱלֹהֵי הָרַאשׁוֹנִים וְהָאַזְוָרוֹנִים. אֶלֹהֵי כָּל בְּרִיּוֹת. אֲדוֹן כָּל תּוֹלְדוֹת. הַמְהַלֵּל בְּכָל (בְּרוּב) הַתְּשַׁבּוּזוֹת. הַמְנַהֵג עוֹלָמוֹ בְּזוֹסֵד וּבְרִיּוֹתָיו בְּרוֹזְמִים: וַיְהוֹה עַר. הֵנָּה לֹא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן. הַמְעוֹרֵר יִשְׁנִים. וְהַמְקַיֵּץ נְרָדִמִים. (מְזוּזָה בִּתְיָם וְרוֹפֵא זוֹלִים פּוֹקֵז עוֹרִים וְזוֹקֵף כְּפוּפִים) וְהַמְשִׁיז אֲלָמִים. וְהַמְתִּיר אֲסוּרִים. וְהַסּוֹמֵךְ נוֹפְלִים. וְהַזּוֹקֵף כְּפוּפִים. וְהַמְפַּעֵז נוֹפְלִים. וְכָל לְבַדְךָ אֲנוֹזְנוּ מוֹדִים:

וְאָלוּ פִּיעוּ מְלֵא שִׁירָה כְּפִים. וְלִשׁוֹנֵנוּ רִנָּה כְּהַמּוֹן גְּלִיו. וְשִׁפְתוֹתֵינוּ שְׂבֹז כְּמִרְוֵבֵי רְקִיעַ. וְעֵינֵינוּ מְאִירוֹת כְּשֶׁמֶשׁ וְכִמְרוֹז.

וַיְדִינוּ פְּרוּשׁוֹת כְּנִשְׂרֵי שָׁמַיִם. וְרָגְלֵינוּ קָלוֹת כְּאֵילוֹת. אִין אֲנַזְנוּ
 מִסְפִּיקִים לְהוֹדוֹת לָךְ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ. וּלְבָרַךְ אֶת
 שְׁמֹךְ מַלְכֵנוּ. עַל אֲזוֹת מֵאֶלֶף אֶלֶף אֲלָפֵי אֲלָפִים וְרַבֵּי רַבּוֹת
 פְּעָמִים הַטּוֹבוֹת נְסִים וְנִפְלְאוֹת שְׁעָשִׂיתָ עִם אֲבוֹתֵינוּ וְעִמָּנוּ:
 מַלְכָּנִים מְבַצְרִים גְּאֻלְתָּנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. וּבַיְמֵי עַבְדִּים פָּדִיתָנוּ.
 בְּרַעַב וְנִתְּנוּ. וּבְשִׁבְעַת כֹּלִכֶּלְתָּנוּ. מִזֶּזְרֵב הַצִּלְתָּנוּ. וּבְמִדְבָר
 מַלְטָתָנוּ. וּמִזֹּזְלִים רָעִים וְרַבִּים וְנֶאֱמָנִים דְּלִיתָנוּ: עַד הִנֵּה עֲזַרְנוּ
 רוּזְמִיָּה. וְלֹא עֲזַבְנוּ זֹסְדִיָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. וְאֵל תִּטְשֵׁנוּ יְהוָה
 אֱלֹהֵינוּ לְנִצּוֹז: עַל כֵּן אֲבָרִים שְׁפַלְגַת בָּנוּ. וְרוּז וְנִשְׁמָה שְׁנַפְזוֹת
 בְּאִפֵּינוּ. וְלִשׁוֹן אֲשֶׁר שְׁמַת בְּפִינוּ. הֵן הֵם. יוֹדוּ וַיְבָרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ
 וַיִּפְאָרוּ וַיִּשְׁוֹרְרוּ וַיְרוּמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדִּישׁוּ וַיְמַלִּיכוּ אֶת שְׁמֹךְ
 מַלְכֵנוּ תְּמִיד: כִּי כָל פֶּה לָךְ יוֹדֶה. וְכָל לִשׁוֹן לָךְ תִּשְׁבַּע. וְכָל
 עֵין לָךְ תִּצְפֶּה. וְכָל בֶּרֶךְ לָךְ תִּכְרַע. וְכָל קוֹבָה לְפָנֶיךָ תִּשְׁתַּוְּוֶה.
 וְכָל הַלְּבָבוֹת יִירְאוּךָ. וְכָל קָרֵב וְכִלְיוֹת יִזְמְרוּ לְשִׁמְךָ. כְּדָבָר
 שְׁפָתוֹב. כָּל עֲצָמוֹתַי תִּאֲמַרְנָה יְהוָה מִי כָמוֹךָ. מֵצִיל עָנִי מִזֹּזוֹק
 מִפְּנֵנוּ. וְעָנִי וְאֲבִיּוֹן מִזֹּזְלוּ. שׁוֹעֵת עֲנִיִּים אֶתָּה תִּשְׁבַּע. צַעֲקַת הַדָּל
 תִּקְשִׁיב וְתוֹשִׁיעַ: מִי יִדְמָה לָךְ. וּמִי יִשְׁוֶה לָךְ. וּמִי יַעֲרַךְ לָךְ. הָאֵל
 הַגָּדוֹל הַגְּבוּר וְהַנּוֹרָא אֵל עֲלִיּוֹן. קוֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ: גְּהַלְלֶךָ
 וְנִשְׁבְּחֶךָ וְנִפְאָרְךָ וְנִבְרַךְ אֶת שֵׁם קְדוֹשְׁךָ. כְּאֲמוּר. לְדוֹד. בְּרַכִּי
 נִפְשֵׁי אֶת יְהוָה. וְכָל קָרְבֵי אֶת שֵׁם קְדוֹשׁ:

הָאֵל בְּתַעֲצָמוֹת עֲוָה. הַגָּדוֹל בְּכִבוֹד שְׁמֹךְ. הַגְּבוּר לְנִצּוֹז
 וְהַנּוֹרָא בְּנוֹרְאוֹתֶיךָ: **הַמְּלֶכֶךְ** הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא רָם וְנִשְׂא:

שׁוֹכֵן עַד מְרוֹם וְקְדוֹשׁ שְׁמוֹ. וְכַתוּב רָנְנוּ צְדִיקִים בַּיהוָה.
 לַיִּשְׂרָאֵלִים נְאֻה תְּהַלֵּה.

בְּפִי יִשְׂרָאֵל תִּתְרוֹמֵם.
וּבְשִׁפְתַי צְדִיקִים תִּתְבָּרַךְ.
וּבְלִשׁוֹן זֹסִידִים תִּתְקַדֵּשׁ.
וּבְקֶרֶב קְדוּשִׁים תִּתְהַלַּל:

וּבַמִּקְהָלוֹת רַבְבוֹת עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל. בְּרָנָה יִתְפָּאֵר שְׁמֶךָ
מִלְכָּנוּ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר. שְׁכֵן זֹוֹבֵת כָּל הַיְצוּרִים. לְפָנֶיךָ יְהוָה
אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ. לְהוֹדוֹת לְהַלְלֵךְ לְשַׁבּוֹחַ לְפָאֵר לְרוֹמֵם
לְהַדָּר וּלְנַצֵּחַ לְבָרֵךְ לְעַלֵּה וּלְקַלֵּס. עַל כָּל דְּבָרֵי שִׁירוֹת
וְתַשְׁבּוּחוֹת דָּוִד בֶּן יִשִׁי עִבְדֶּךָ מְשִׁינֹוֹךְ:

יִשְׁתַּבַּח שְׁמֶךָ לְעַד מִלְכָּנוּ. הָאֵל הַמְּכֹרֵךְ הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ
בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ. כִּי לָךְ נָאָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ: שִׁיר
וְשִׁבּוּחַ. הַלֵּל וְזִמְרָה. עוֹז וּמְמוֹשְׁלָה. נְצוּז גְּדֻלָּה וּגְבוּרָה. תִּתְהַלַּח
וְתִתְפָּאֵר. קְדֻשָּׁה וּמְלֻכוֹת: בְּרָכוֹת וְהוֹדָאוֹת לְשְׁמֶךָ הַגָּדוֹל
וְהַקְּדוֹשׁ. וּמַעֲוֹלָם וְעַד עוֹלָם אֵתָהּ אֵל: בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. אֵל
מְכֹרֵךְ גָּדוֹל וּמְהַלְלֵךְ בְּתַשְׁבּוּחוֹת. אֵל הַהוֹדָאוֹת. אֲדוֹן הַנִּפְלְאוֹת.
בוֹרֵא כָּל הַנְּשֻׁמוֹת. רַבּוֹן כָּל הַמַּעֲשִׂים. הַבּוֹזֵר בְּשִׁירֵי זִמְרָה.
מְכֹרֵךְ יְזוּיֵד אֵל זְוֵי הָעוֹלָמִים:

הנני מוכן ומזמן לקים מצוות כוס רביעי שהוא כנגד בשורת הישועה, שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים.

בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מְכֹרֵךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְרֵי הַגֶּפֶן.

ושותה בהסיבת שמאל

בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מְכֹרֵךְ הָעוֹלָם, עַל הַגֶּפֶן וְעַל פְּרֵי
הַגֶּפֶן, עַל תְּנוּבַת הַשְּׂדֵה וְעַל אֶרֶץ זֹוֹמְדָה טוֹבָה וְרוֹזְבָה שְׂרָצִית
וְהַנְּזוּלָת לְאֲבוֹתֵינוּ לְאֹכַל מִפְרִיָהּ וּלְשִׁבְעַ מִטוֹבָה רַוּוֹם נָא יְהוָה

אֱלֹהֵינוּ עַל יִשְׂרָאֵל עַמָּךְ וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירָךְ וְעַל צִיּוֹן מְשֻׁכָּן
כְּבוֹדָךְ וְעַל מוֹבְזוֹתָ וְעַל הַיְכָלְךָ וּבְנֵי יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ
בְּמִהְרָה בְּיָמֵינוּ וְהַעֲלֵנוּ לְתוֹכָהּ וְשִׁמּוּזְנוּ בְּבִנְיָנָהּ וְנֹאכַל מִפְּרִיָּהּ
וְנִשְׂבַּע מִטוֹבָהּ וְנִבְרַךְ עָלֶיךָ עֲלִיָּהּ בְּקִדְשָׁהּ וּבְטָהָרָהּ (בשבת: וּרְצָה
וְהִחְלִיצֵנוּ בְּיוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה) וְשִׁמּוּזְנוּ בְּיוֹם זֶה הַמְּצוֹת הַזֶּה, כִּי אַתָּה יְהוָה
טוֹב וַיְמַטִּיב לְכָל וְנִזְדָּה לָךְ עַל הָאָרֶץ וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן. בָּרוּךְ
אַתָּה יְהוָה עַל הַגֶּפֶן וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן.

נרצה

זֶזְסֵל סְדוּר פְּסוּז פְּהַלְכָתוּ, כְּכֹל מִשְׁפָּטוֹ וּזְזָקָתוֹ.
כְּאִשֶׁר זָכִינוּ לְסִדֵּר אוֹתוֹ פֶּן נִזְכָּה לַעֲשׂוֹתוֹ.
זָךְ שׁוֹכֵן בְּעוֹנָהּ, קוֹמֵם קָהֵל עֲדַת מִי בְּנֵה.
בְּקָרוֹב נִהַל נְטָעֵי כְּנֵה פְדוּיִם לְצִיּוֹן בְּרָנָה.

לְשַׁנָּה הַבָּאָה בְּירוּשָׁלַיִם.

בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים:

לְשַׁנָּה הַבָּאָה בְּירוּשָׁלַיִם הַבְּנוּיָה.

כליל ראשון אומרים

וּבְכֵן וַיְהִי בַּזֹּצֵי הַלֵּילָה

אָז רוֹב נְסִים הִפְלֹאת בַּלֵּילָה,

בְּרֵאשׁ אֲשֶׁמוֹרת זֶה הַלֵּילָה,

גַּר צָדֵק נִצְוֹתוֹ כַּנְּזֹלֵק לֹא לֵילָה,

וַיְהִי בַּזֹּצֵי הַלֵּילָה.

הַנֶּת מֶלֶךְ גָּר בַּזֹּלֹם הַלֵּילָה,

הַפּוֹדֵת אַרְבֵּי בְּאֶמֶשׁ לֵילָה,

וַיִּשֶׁר יִשְׂרָאֵל לְמִלְאָךְ וַיִּוְכַל לֹא לֵילָה,

וַיְהִי בַּזֹּצֵי הַלֵּילָה.

זֶרַע בְּכוֹרֵי פְתָרוֹס מְזֻזָּת בַּזֹּצֵי הַלֵּילָה,

זֵוִלָם לֹא מִצָּאוּ בְּקוֹמָם בַּלֵּילָה,

טִיסַת נְגִיד זֹרֶשֶׁת סְלִית בְּכוֹכְבֵי לֵילָה,

וַיְהִי בַּזֹּצֵי הַלֵּילָה.

יַעֲז מְזוֹרֵף לְזוֹפָף אֹוִי, הוֹבֶשֶׁת פְּגָרִיו בַּלֵּילָה,

פָּרַע בַּל וּמִצְבוּ בְּאִישׁוֹן לֵילָה,

לְאִישׁ זִמְרוּדוֹת נִגְלָה רַז זְזוּת לִלְכָה,

וַיְהִי בַּזְּצִי הַלִּלְכָה.

מִשְׁתַּכַּר בְּכָלִי קֶדֶשׁ נִהְרַג בּוּ בַּלִּלְכָה,
נוֹשֵׁעַ מִבּוֹר אֲרִיּוֹת פּוֹתֵר בְּעַתּוֹתַי לִלְכָה,
שִׁנְאָה נָטַר אֲנִי וְכַתֵּב סְפָרִים בַּלִּלְכָה,

וַיְהִי בַּזְּצִי הַלִּלְכָה.

עוֹרֶרֶת נִצְוֶה עָלָיו בְּנֶדֶד שְׁנַת לִלְכָה,
פּוֹרָה תִּדְרֹף לְשׁוֹמֵר מִה בּוֹלִלְכָה,
צָרוֹ כְּשׁוֹמֵר וְשׁוֹן אֶתָּא בְּקָר וְגַם לִלְכָה,

וַיְהִי בַּזְּצִי הַלִּלְכָה.

קָרַב יוֹם אֲשֶׁר הוּא לֹא יוֹם וְלֹא לִלְכָה,
רַם הוֹדַע כִּי לָךְ הַיּוֹם אַף לָךְ הַלִּלְכָה,
שׁוֹמְרִים הַפְּקֵד לְעִירָךְ כָּל הַיּוֹם וְכָל הַלִּלְכָה,
תֵּאִיר כְּאוֹר יוֹם זֹשְׁכַת לִלְכָה,

וַיְהִי בַּזְּצִי הַלִּלְכָה.

כליל שני אומרים

וּבְכֵן וְאָמַרְתֶּם זְבוּז פֶּסֶסוּז:
אֲמִין גְּבוּרוֹתֶיךָ הַפְּלֵאָתָה בְּפֶסֶסוּז,
בְּרֹאשׁ כָּל מוֹעֲדוֹת נְשִׂאתָ פֶסֶסוּז,
גְּלִיתָ לְאֹרְזוֹי וְזָצוֹת לֵיל פֶּסֶסוּז,
וְאָמַרְתֶּם זְבוּז פֶּסֶסוּז.
דְּלִתְיוּ דְּפִקְתָּ כְּזוּם הַיּוֹם בְּפֶסֶסוּז,
הַסְּעִיד נּוֹצְצִים עֲגוֹת מִצּוֹת בְּפֶסֶסוּז,
וְאֵל הַבְּקָר רָץ וְכָר לְשׁוֹר עֵרָף פֶּסֶסוּז,
וְאָמַרְתֶּם זְבוּז פֶּסֶסוּז.
זוּעְמוּ סְדוּמִים וְלוֹהֲטוּ בְּאֵשׁ בְּפֶסֶסוּז,
זוֹלֵץ לוֹט מֵהֶם וּמִצּוֹת אָפָה בְּקֶץ פֶּסֶסוּז,
טֹאטֵאת אֲדָמַת מֶחָ וְנָף בְּעֵבֶרָף בְּפֶסֶסוּז,
וְאָמַרְתֶּם זְבוּז פֶּסֶסוּז.
יְהִי רֹאשׁ כָּל אֹן מוֹזָצָת בְּלֵיל שְׁמוֹר פֶּסֶסוּז,
כְּבִיר, עַל בֵּן בְּכוֹר פֶּסֶסוּז בְּדָם פֶּסֶסוּז,
לְבִלְתִּי תֵת מִשְׁזוּזִית לְבֵא בְּפֶתְזוֹי בְּפֶסֶסוּז,
וְאָמַרְתֶּם זְבוּז פֶּסֶסוּז.
מִסְּגָרַת סְגָרָה בְּעִתּוֹתֵי פֶסֶסוּז,
נְשִׁמְדָה מִדִּין בְּצִלִּיל שְׁעוּרֵי עֵמָר פֶּסֶסוּז,
שׁוֹרְפוֹ מִשְׁבַּעֵי פּוֹל וְלוֹד בִּיקָד יְקוֹד פֶּסֶסוּז,
וְאָמַרְתֶּם זְבוּז פֶּסֶסוּז.
עוֹד הַיּוֹם בְּנֵב לְעִמוֹד עַד גְּעָה עוֹנַת פֶּסֶסוּז,
פֶּס יָד כְּתָבָה לְקַעֲקַע צוֹל בְּפֶסֶסוּז,
צָפָה הַצְּפִית עֵרוֹף הַשְּׁלֹזֹן בְּפֶסֶסוּז,
וְאָמַרְתֶּם זְבוּז פֶּסֶסוּז.
קָהַל כְּנֶסֶה הַדְּסָה לְשִׁלֵּשׁ צוּם בְּפֶסֶסוּז,
רֹאשׁ מִבֵּית רִשְׁעֵי מוֹזָצָת בְּעֵץ זֹמִשִּׁים בְּפֶסֶסוּז,
שְׁתֵּי אֵלֶה רָגַע תְּבִיא לְעוֹצִית בְּפֶסֶסוּז,
תַּעֲזוּ יָדָךְ וְתִרְוֹם יְמִינְךָ כְּלֵיל הַתְּקַדֵּשׁ זֹג פֶּסֶסוּז,
וְאָמַרְתֶּם זְבוּז פֶּסֶסוּז.

כִּי לֹא נֶאֱמַר כִּי לֹא יֵאָדָה, אֲדִיר בְּמִלּוּכָה, בְּזוּר כְּהִלְכָה, גְּדוּדָיו יֹאמְרוּ לוֹ:
לָהּ וּלְהָ, לָהּ כִּי לָהּ, לָהּ אֵף לָהּ, לָהּ יְהוָה הַמְּמַלְכָה, כִּי לֹא נֶאֱמַר, כִּי לֹא יֵאָדָה.

דְּגוּל בְּמִלּוּכָה, הָדוּר כְּהִלְכָה, וְהִיקוּ יֹאמְרוּ לוֹ:
לָהּ וּלְהָ, לָהּ כִּי לָהּ, לָהּ אֵף לָהּ, לָהּ יְהוָה הַמְּמַלְכָה, כִּי לֹא נֶאֱמַר, כִּי לֹא יֵאָדָה.

זַכָּאי בְּמִלּוּכָה, זֹסִין כְּהִלְכָה טַפְסָרִיו יֹאמְרוּ לוֹ:
לָהּ וּלְהָ, לָהּ כִּי לָהּ, לָהּ אֵף לָהּ, לָהּ יְהוָה הַמְּמַלְכָה, כִּי לֹא נֶאֱמַר, כִּי לֹא יֵאָדָה.

יִזְוִיד בְּמִלּוּכָה, כְּפִיר כְּהִלְכָה לְמוּדָיו יֹאמְרוּ לוֹ:
לָהּ וּלְהָ, לָהּ כִּי לָהּ, לָהּ אֵף לָהּ, לָהּ יְהוָה הַמְּמַלְכָה, כִּי לֹא נֶאֱמַר, כִּי לֹא יֵאָדָה.

מוֹשֵׁל בְּמִלּוּכָה, נוֹרָא כְּהִלְכָה סְבִיבֵיו יֹאמְרוּ לוֹ:
לָהּ וּלְהָ, לָהּ כִּי לָהּ, לָהּ אֵף לָהּ, לָהּ יְהוָה הַמְּמַלְכָה, כִּי לֹא נֶאֱמַר, כִּי לֹא יֵאָדָה.

עֲנִיו בְּמִלּוּכָה, פּוֹדֶה כְּהִלְכָה, צְדִיקָיו יֹאמְרוּ לוֹ:
לָהּ וּלְהָ, לָהּ כִּי לָהּ, לָהּ אֵף לָהּ, לָהּ יְהוָה הַמְּמַלְכָה, כִּי לֹא נֶאֱמַר, כִּי לֹא יֵאָדָה.

קָדוֹשׁ בְּמִלּוּכָה, רְזוּם כְּהִלְכָה שְׁנֵאֲנֵיו יֹאמְרוּ לוֹ:
לָהּ וּלְהָ, לָהּ כִּי לָהּ, לָהּ אֵף לָהּ, לָהּ יְהוָה הַמְּמַלְכָה, כִּי לֹא נֶאֱמַר, כִּי לֹא יֵאָדָה.

תַּקִּיף בְּמִלּוּכָה, תּוֹמֵךְ כְּהִלְכָה תְּמִימָיו יֹאמְרוּ לוֹ:
לָהּ וּלְהָ, לָהּ כִּי לָהּ, לָהּ אֵף לָהּ, לָהּ יְהוָה הַמְּמַלְכָה, כִּי לֹא נֶאֱמַר, כִּי לֹא יֵאָדָה.

אֲדִיר הוּא יְבִנֵּה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב.

בְּמַהֲרָה, בְּמַהֲרָה, בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב.

אֵל בְּנֵה, אֵל בְּנֵה, בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב.

בְּזוֹר הוּא, גָּדוֹל הוּא, דָּגוּל הוּא יְבִנֵּה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב.

בְּמַהֲרָה, בְּמַהֲרָה, בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב.

אֵל בְּנֵה, אֵל בְּנֵה, בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב.

הַדּוֹר הוּא, וְתִיק הוּא, וְפֹאֵי הוּא יְבִנֵּה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב.

בְּמַהֲרָה, בְּמַהֲרָה, בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב.

אֵל בְּנֵה, אֵל בְּנֵה, בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב.

זֶזְסִיד הוּא, טָהוֹר הוּא, יְזוּיד הוּא יְבִנֵּה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב.

בְּמַהֲרָה, בְּמַהֲרָה, בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב.

אֵל בְּנֵה, אֵל בְּנֵה, בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב.

כְּבִיר הוּא, לְמוֹד הוּא, מְלַךְ הוּא יְבִנֵּה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב.

בְּמַהֲרָה, בְּמַהֲרָה, בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב.

אֵל בְּנֵה, אֵל בְּנֵה, בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב.

נֹרָא הוּא, שְׂעִיב הוּא, עֲזוּז הוּא יְבִנֵּה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב.

בְּמַהֲרָה, בְּמַהֲרָה, בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב.

אֵל בְּנֵה, אֵל בְּנֵה, בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב.

פּוֹדֵה הוּא, צְדִיק הוּא, קְדוֹשׁ הוּא יְבִנֵּה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב.

בְּמַהֲרָה, בְּמַהֲרָה, בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב.

אֵל בְּנֵה, אֵל בְּנֵה, בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב.

רְזוּזִים הוּא, שְׂדֵי הוּא, תַּקִּיף הוּא יְבִנֵּה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב.

בְּמַהֲרָה, בְּמַהֲרָה, בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב.

אֵל בְּנֵה, אֵל בְּנֵה, בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב.

אָזוד מי יודע?

אָזוד אָני יודע: אָזוד אַלֵּהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים וּבְאָרֶץ.

שְׁנַיִם מי יודע?

שְׁנַיִם אָני יודע: שְׁנַיִם לְזוּזוֹת הַבְּרִית. אָזוד אַלֵּהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים וּבְאָרֶץ.

שְׁלֹשָׁה מי יודע?

שְׁלֹשָׁה אָני יודע: שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנַיִם לְזוּזוֹת הַבְּרִית, אָזוד אַלֵּהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים וּבְאָרֶץ.

אַרְבַּע מי יודע?

אַרְבַּע אָני יודע: אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנַיִם לְזוּזוֹת הַבְּרִית, אָזוד אַלֵּהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים וּבְאָרֶץ.

זֹמַמְשָׁה מי יודע?

זֹמַמְשָׁה אָני יודע: זֹמַמְשָׁה זֹוּמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנַיִם לְזוּזוֹת הַבְּרִית, אָזוד אַלֵּהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים וּבְאָרֶץ.

שֵׁשָׁה מי יודע?

שֵׁשָׁה אָני יודע: שֵׁשָׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה, זֹמַמְשָׁה זֹוּמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנַיִם לְזוּזוֹת הַבְּרִית, אָזוד אַלֵּהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים וּבְאָרֶץ.

שִׁבְעָה מי יודע?

שִׁבְעָה אָני יודע: שִׁבְעָה יָמֵי שִׁבְתָּא, שֵׁשָׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה, זֹמַמְשָׁה זֹוּמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנַיִם לְזוּזוֹת הַבְּרִית, אָזוד אַלֵּהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים וּבְאָרֶץ.

שְׁמוֹנָה מי יודע?

שְׁמוֹנָה אָני יודע: שְׁמוֹנָה יָמֵי מִיִּלָּה, שִׁבְעָה יָמֵי שִׁבְתָּא, שֵׁשָׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה, זֹמַמְשָׁה זֹוּמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנַיִם לְזוּזוֹת הַבְּרִית, אָזוד אַלֵּהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים וּבְאָרֶץ.

תשעה מי יודע?

תשעה אני יודע: תשעה ירוזי לדה, שמונה ימי מילה, שבעה ימי שבתא, ששה סדרי משנה, זמשה זומשי תורה, ארבע אמהות, שלשה אבות, שני לזות הברית, אוד אלהינו שבשמים ובארץ.

עשרה מי יודע?

עשרה אני יודע: עשרה דבריא, תשעה ירוזי לדה, שמונה ימי מילה, שבעה ימי שבתא, ששה סדרי משנה, זמשה זומשי תורה, ארבע אמהות, שלשה אבות, שני לזות הברית, אוד אלהינו שבשמים ובארץ.

אוד עשר מי יודע?

אוד עשר אני יודע: אוד עשר כוכביא, עשרה דבריא, תשעה ירוזי לדה, שמונה ימי מילה, שבעה ימי שבתא, ששה סדרי משנה, זמשה זומשי תורה, ארבע אמהות, שלשה אבות, שני לזות הברית, אוד אלהינו שבשמים ובארץ.

שנים עשר מי יודע?

שנים עשר אני יודע: שנים עשר שבטיא, אוד עשר כוכביא, עשרה דבריא, תשעה ירוזי לדה, שמונה ימי מילה, שבעה ימי שבתא, ששה סדרי משנה, זמשה זומשי תורה, ארבע אמהות, שלשה אבות, שני לזות הברית, אוד אלהינו שבשמים ובארץ.

שלשה עשר מי יודע?

שלשה עשר אני יודע: שלשה עשר מדיא. שנים עשר שבטיא, אוד עשר כוכביא, עשרה דבריא, תשעה ירוזי לדה, שמונה ימי מילה, שבעה ימי שבתא, ששה סדרי משנה, זמשה זומשי תורה, ארבע אמהות, שלשה אבות, שני לזות הברית, אוד אלהינו שבשמים ובארץ.

זֹרֵד גְּדִיָּא, זֹרֵד גְּדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָי, זֹרֵד גְּדִיָּא, זֹרֵד גְּדִיָּא.

וְאַתָּא שׁוֹנְרָא וְאַכְלָה לְגְּדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָי, זֹרֵד גְּדִיָּא, זֹרֵד גְּדִיָּא.

וְאַתָּא כִּלְבָּא וְנִשְׁף לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְּדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָי, זֹרֵד גְּדִיָּא, זֹרֵד גְּדִיָּא.

וְאַתָּא זַוּוּטְרָא וְהִכָּה לְכִלְבָּא, דְּנִשְׁף לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְּדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָי, זֹרֵד גְּדִיָּא, זֹרֵד גְּדִיָּא.

וְאַתָּא נִוְרָא וְשָׂרְף לְזַוּוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכִלְבָּא, דְּנִשְׁף לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְּדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָי, זֹרֵד גְּדִיָּא, זֹרֵד גְּדִיָּא.

וְאַתָּא מִנְיָא וְכִבָּה לְנִוְרָא, דְּשָׂרְף לְזַוּוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכִלְבָּא, דְּנִשְׁף לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְּדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָי, זֹרֵד גְּדִיָּא, זֹרֵד גְּדִיָּא.

וְאַתָּא תַּוְרָא וְשִׁתָּה לְמִנְיָא, דְּכִבָּה לְנִוְרָא, דְּשָׂרְף לְזַוּוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכִלְבָּא, דְּנִשְׁף לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְּדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָי, זֹרֵד גְּדִיָּא, זֹרֵד גְּדִיָּא.

וְאַתָּא הַשׁוּזְזוּט וְשׁוּזוּט לְתַוְרָא, דְּשִׁתָּה לְמִנְיָא, דְּכִבָּה לְנִוְרָא, דְּשָׂרְף לְזַוּוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכִלְבָּא, דְּנִשְׁף לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְּדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָי, זֹרֵד גְּדִיָּא, זֹרֵד גְּדִיָּא.

וְאַתָּא מִלְאָף הַמְּנוֹת וְשׁוּזוּט לְשׁוּזְזוּט, דְּשׁוּזוּט לְתַוְרָא, דְּשִׁתָּה לְמִנְיָא, דְּכִבָּה לְנִוְרָא, דְּשָׂרְף לְזַוּוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכִלְבָּא, דְּנִשְׁף לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְּדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָי, זֹרֵד גְּדִיָּא, זֹרֵד גְּדִיָּא.

וְאַתָּא הַקָּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא וְשׁוּזוּט לְמִלְאָף הַמְּנוֹת, דְּשׁוּזוּט לְשׁוּזְזוּט, דְּשׁוּזוּט לְתַוְרָא, דְּשִׁתָּה לְמִנְיָא, דְּכִבָּה לְנִוְרָא, דְּשָׂרְף לְזַוּוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכִלְבָּא, דְּנִשְׁף לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְּדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָי, זֹרֵד גְּדִיָּא, זֹרֵד גְּדִיָּא.

וראוי להדר ולספר בניסי יציאת מצרים עד שתזוטפנו שינה

ביעור זמין – והשאור עבלב

תניא רבי יהודה אומר אין ביעור חמץ אלא שריפה וכו', וסוף המסקנא בגמרא שרבי יהודה יליף דין חמץ מנותר שגם הוא בשריפה.

אם האיש חיל רב פעלים יהיו עיניו פקוחות על כל דרכיו להשתמש בצרכים ההכרחיים והמותר יחרים, אזי תגלה ותראה הדימיון והיחס שבין חמץ לשאור, עד שראוי להשוותם.

ביעור היצר הרע – באש

הקדמת ענין זה מבואר שרוב בני תמותה ההולכים בחושך לאסוף ולכנוס, לפרוץ הגדר המוגבל ברצון אלהי, ולהשתמש במוותרות הוא העצה היעוצה מפאת יצרם הרע המלפף אורחות כל בוצע דרך נחש עקלתון הנחש הקדמוני, והוא השאור שבעיסה, [כמבואר בנדה שלום מאמר יא פרק ב] על מה שאמרו רבותינו ז"ל 'זמי מעכב שאיר שבעיסה מעכב', כי השאור עשוי מרתיחת החום והלחות, וגורם העפוש. כך היצר הרע נולד גם הוא מרתיחת הדמים, וגורם התאוה וההפסד, ועליו נאמר בהושע [ח.ד.] 'כלם מנאפים כמו תנור בוערה ישבות מעיר מלוש בצק עד חמצתו', ופירש רש"י, שהוא היצר הרע אף על פי שכפי הנראה מסברא בעלמא המשילו רבותינו ז"ל היצר הרע לשאור שבעיסה, איבעית אימא קרא ואי בעית אימא סברא, כי בפסוק זה פירש רש"י להדיא וזה לשונו: 'בוערה מאופה שהוסק מיד הנחתום, כן יצרם הרע בוער בקרבם ישבות מעיר מלוש בצק' פירוש ישבות יצרם הרע שהוא מעירים כמו האופה השוכת מלוש בצק עד שיחמיץ, כמו כן יצרם הרע שובת עד שיחמיץ העיסה' עד כאן לשונו. הרי בהדיא שנמשל לשאור הגורם החימום, ונמשל לתנור בוערה, והרי הוא דבר הבא באש לפיכך אין לו תקנה כי אם באש, כמו שנאמר [במדבר לא. כג.] 'כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש', ודינו כדין הנותר, כי המותרות שהיצר הרע מבקש ורודף אחריהם קצם בשטף ואש הגיהנם שורפם, ומכלה כל המותרות ההם, כך ביעור היצר הרע ובטולו באש דווקא.

ארבעה מיני ביעור

והנה עינינו הרואות שבכלל ופרט זכרו רבותינו ז"ל ארבע מיני ביעור, והם: ביטול בלב או זרה לרוח או מפרר לים או שריפה. ולפי הנחתנו נרמז בארבע דרכים אלו ביטול שאור פנימי זה, דהיינו היצר הרע, כי מטעם זה נסמך פסוק [שמות לד, יח.] 'את חג המצות תשמור' לפסוק [פסוק יז.] 'אלהי מסכה לא תעשה לך', לומר שהאוכל חמץ בפסח כאילו עובד עבודה זרה, וכל משכיל ישתומם על המראתה, מה מנין העבודה זרה לחמץ זה.

והנכון אצלי שלא דיבר בזה אלא כנגד היצר הרע שהוא השאור הפנימי, ונמשל לעבודה זרה, כמו שנאמר [תהלים פא, י.] 'לא יהיה בך אל זר' ואמרו רבותינו ז"ל [שבת קה.] 'איזה הוא אל זר שהוא בגופו של האדם ממש, הוי אומר זה היצר הרע וכו', נמצא שיפה נרמז שהאוכל חמץ דומה לעובד עבודה זרה.

גם ביצר הרע בביטול בלב סגי מדאורייתא

וכמו שמצינו בסתם חמץ שמדאורייתא בביטול בלב סגי, אלא לפי שהאדם מורגל בו כל השנה חששו רבותינו ז"ל פן ישכח ויבוא לאכול, על כן הצריכו שלשה מיני ביעור זולת הביטול, כמו כן בשאור פנימי זה דהיינו היצר הרע מדאורייתא בביטול בלב סגי, לאמור ליבטל ולהוי כעפרא דארעא, והביטול בלב הוא בהמולו ערלת לבבו, לב טהור ברא לו אלהים, כמו שנאמר [משלי ד, כג.] 'מכל משמר נצור לבך', ואמרו רבותינו ז"ל [ברכות נד.] 'בכל לבבך בשני יצריך וכו', כי הלב חורש מחשבות עמל ואון, והוא צריך תיקון בהכנעה ושברון לב, לאמור 'נפשי כעפר לכל תהיה', כאברהם שאמר [בראשית יח, כז.] 'ואנכי עפר ואפר', וכמו שאנו אומרים בתפלת שמונה עשרה 'נפשי כעפר לכל תהיה', דוגמת הביטול שאומרים 'ליבטל ולהוי כעפרא דארעא', וזה סגי מדאורייתא שנאמר [תהלים נא, טז.] 'לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה', שהקדוש ברוך הוא מקבל אפילו תשובה כזו, ונקראת 'תשובת הבאה', היינו שיבא דבר זה לידו ולא ישוב עוד לכסלה, ובזה סגי מן התורה,

חז"ל חששו מביטול היצר הרע בלב

אך שחכמינו ז"ל חששו, אחר שהאדם מורגל בעודו עם יצרו הרע יש לחוש פן יבוא לאכול מלחם כזביו ופיתיו, כמו שנאמר [משלי כג, א.] 'כי תשב ללחום את מושל בין תבין וגו', אל תתאו למטעמותיו והוא לחם כזבים, וכל זה מדבר בפיתוי היצר הרע המושל בעיר קטנה זו שהאדם נמשל בה, ואמרו רבותינו ז"ל [פסחים כא.] 'שלא סגי בהכי לבטלו בלבו לבד ולגמור בדעתו ולשוב אל ה', כי אם צריך האדם שיעשה עוד תחבולות מבית ומחוץ לבערו מכל וכל, על דרך שהחמירו בחמץ בפסח להיות במשהו, כי כך הוא היצר הרע דומה מתחילה לחוט השערה

הגדה של פסח עם ביאור רבנו בעל ה'כלי יקר' ז"ע

ואחר כך מבצבץ ועלה, אם כן אפילו המשהו צריך ביעור, והוסיפו עוד ביעור לים או לרוח או לאש, כדי שיהיה מבוער מכל ארבע יסודות שהבית האנושי מורכב מהם.

ארבע ביעורים כנגד ארבע יסודות

א. הביטול הלב – לאמר 'ליבטל ולהוי כערפא דארעא', זהו כנגד יסוד העפר. ב. ולים – כנגד יסוד המים. ג. ולרוח – כנגד יסוד האויר. ד. ולאש – כנגד יסוד האש.

ולפי שיסוד העפר 'אשר מעפר יסודו' הוא ראש לכל הפרצות, על כן ביקש עליו דוד, דאמרו [תהלים קיט, כה] 'דבקה לעפר נפשי, חייני כדברך', כי בביטול יסוד החומר העפרורי, כולם בטלים ומבוטלין, לפיכך מדאורייתא סגי בהכי.

ובמסכת ברכות אמרו רבותינו ז"ל [ברכות ה.] 'לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע, אי אזיל מוטב ואי לא יעסק בתורה שנאמר [תהלים ד, ה.] אמרו בלבבכם, אי אזיל מוטב ואי לא יזכור לו יום המיתה שנאמר ודומו סלה'. ונראה שהרגיזה היא כזורה לרוח, שיעשה עמו מלחמה עד אשר יהיה כמוץ אשר תדפנו רוח, והוא שהחלק הרוחני שבו ינצח ויהדפנו ממצבו. ו'מפרר לים' רמז לתורה וחכמה שנמשלה ל'כמים לים מכסים' [ישעיה יא, ט], ו'שריפה באש' רמז שיזכור לו יום המיתה שיהיה לעפר ואפר, כדבר הקלוי באש, ויזכור לו אש הגיהנם, ואז בוודאי אזיל.

לעת מוצא – ביטול היצר

דוגמא לזה אמרו במסכת ברכות [ברכות ה.] פליגי בה חמשה אמוראי, חד אמר 'לעת מוצא' [תהלים לב, ו] זו אשה, וחד אמר זו תורה, וחד אמר זו מיתה, וחד אמר זו קבורה, וחד אמר זו בית הכסא, וכולהו ילפינן מקראי, עיין שם. וכפי הנראה שכולם מדברים בביעור השאור שבעיסה הנמשל ל'שטף מים רבים' ושוטף את הכל, וסיפא דקרא יוכיח שאמר 'יתפלל כל חסיד אליך לעת מוצא רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו, אתה סתר לי מצר תצרני' היינו מהאויב פנימי זה.

ואופני הביעור הוא או כשנושא אשה שהוא סיבה גדולה לביטול היצר הרע, עד דרך שאמר רב חסדא [קידושין כט:] 'ואי נסיבנא בארביסר הוה אמינא גירא בעינא דשטנא'. ומאן דאמר 'זו תורה', על דרך [סוכה נב:] אם פגע בך מנוול זה משכחו לבית המדרש, כי בוודאי מה שהוא נפגע ממנו לילך אחר עצתו היינו לפי שלא שקד על דלתי החכמה והתורה, ולא קרא בתורה כל עיקר, לפיכך הלך כל ימיו חשכים, ולא ידע במה ישל, כמו שנאמר שם 'הרואה יסורין באין עליו יפשפש במעשיו, פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה, רצה לומר מה שלא מצא עונו היינו לפי שלא עסק בתורה כראוי, לפיכך לא ידע במה נכשל, אבל על כל פנים החטא גורם ואין זולתו.

ככה זה האיש שנפגע מיצרו, עיקר תקנתו שילך לבית המדרש ויראה בתורת ה' שהיצר הרע שקר מבטיח, לאמר שאין חשבון בשאול, ויתמיד בה עד אשר יראה בצריו. ומאן דאמר 'זו מיתה' היינו שיזכור לו יום המיתה, ואז ודאי אזיל. ומאן דאמר 'זו קבורה' היינו שיזכור לו כי ערום יצא מבטן אמו, וערום ישוב שמה, ואם כן למה זה הבל יגע. ומאן דאמר 'זו בית הכסא' היינו שיראה בהעדר הכרוך גם ביתר מאכליו ופת בגיו, כי המה לחם כזבים וסופם לבית הכסא, ובזה בוודאי ילך היצר הרע ולא ישוב עוד לכסלה.

וכל מיני ביעורים אלו נמשלו לשריפה, לרמז שסופו לאבדון וקיצו בשטף, והוא מה שנאמר [במדבר כא, ח] 'עשה לך שרף ושים אותו על נס', והוא שיהיה נגד עיניו תמיד השריפה אשר שרף ה' באש הגיהנם הערוך מאתמול לצרף ולזקק חלודת הנפש אחרי אשר הוטמאה, וצוה להשים השרף על נס להיות לנגד עיניהם לזכרון תמיד עד אשר כל הנשוק מעצת הנחש הקדמוני שהוא היצר הרע והביט לשרף זה וחי, רצה לומר יזכור לו יום המיתה, ועוד שיביט אל נחש הנחוששת רצה לומר מה שקרה לנחש על אשר היה מצחו נחושה, ונתקלקל 'בעפר תאכל', ככה אויבי ה' עפר ילחכו כמו שנאמר לעתיד, [מלאכי ג, כא] 'ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת רגליכם', וזה הוא החכם הרואה 'מאין הוא בא ולאן הוא הולך, ולפני מי הוא עתיד ליתן דין. או אז יכנע לבבו הערל ולא יוסיף עוד לבא בו ערל וטמא.

בשעת ביעורו השבתו בכל דבר

וזה דוקא שלא בשעת ביעורו, אבל בשעת ביעורו העלו בגמרא שלכולי עלמא השבתו בכל דבר, ככה הוא בשאור פנימי שלא בזמן ביעורו היינו בימי הבחורות צריך האדם לתחבולות כי הוא בכח וכל מעשה תקפו, אבל לעת זקנתו שכבר תש כחו, אז בכל שהוא יכניעו, והשבתו בכל דבר, כן הוא זמן הביעור הטבעי כנודע, ונראה שמטעם זה אמרה התורה [ויקרא ב, יא] 'כל שאור וכל דבש לא תקטירו וגו'', בהיות שהאדם יש לו מונעים המעכבים על ידו מלילך בדרך הישר.

האחד המה החמדות הגופניות שנמשלו לדבש זה, כי ככה המה החמדות הגויות נראין מתוקים לשעה, ואחריתם מרה, כמו שנאמר [משלי כה, טז] 'דבש מצאת אכל דרך וגו'. השני הוא היצר הרע הנמשל בשאור זה, והוא כח נוסף על כח התאוה, כי היצר הרע מסייתו לעבור עבירות שאין לאדם שום הנאה כאור זה שאין בו טעם, והאדם המקריב קרבנו לה' בהמה או עוף הנה המה הבאים לכפרה תחת נפש הבהמית שבו, והבהמה תמורתו ממש, כי להשחית הגוף מכל וכל אי אפשר, כי אז ימות ולא יהיה ויתבטל מציאותו לגמרי, ובודאי לא יחפוץ ה' במות המת כי אם בשובו, ומקבל הקרבן לכפר על נפש החיונית שבו.

כל שאור וכל דבש לא תקטירו

אמנם על היצר הרע הנמשל בשאור והחמדות שנמשל בדבש אין הקדוש ברוך הוא חפץ להביא כפרתם שום תמורה, כי אפשר לבטל עצמותם מכל וכל, ועל כן נאמר 'לא תקטירו מהם אשה לה', כי היה נראה כאילו היה הקדוש ברוך הוא רוצה בכפרתם תמורתם והם ישארו במציאותם, אלא האדם מחוייב לבטל מציאות עצמותו, כמו שנאמר [תהלים נ, כג] 'זובח תודה יכבדנני' וזהו [סנהדרין מג, ג] 'הזובח יצרו ומתודה עליו', אם כן צריך הוא לזבוח היצר הרע בעצמו, וכן למעט התאות מכל וכל,

נידונו בארבעה מיני ביעור

ולפי שלא שמעו ישראל בקול ה' וימאנו להקשיב בביעור יצרם הרע עוד טומאתם בם, על כן נידונו בגלות החל הבא להתם חטאת ולכפר עון כנבואת דניאל, ונידונו בארבעה מיני ביעור אלו.

ביטול בלב – שנאמר [ירמיה טו, א] 'אם יעמוד משה ושמואל לפני אין נפשי אל העם הזה', הפך ממה שנאמר בשעת רצון [מלכים א ט, ג] 'זהו עיני וליבי שם כל הימים'. זורה לרוח – כדבר אומרו [ויקרא כו, לג] 'זאתכם אזרה בגוים', והמלכויות נמשלו לרוח, כמו שנאמר בחזיון דניאל על ארבע מלכויות [דניאל ז, כג] 'זארו ארבע רוחי שמיא מגיחן לימא רבא'. וזורה לים – כדרך אומרו [ישעיה יז, יב] 'הוי המון עמים כהמות ימים יהמיון'. ושריפה באש – שנאמר [איכה ב, ג] 'זיבער ביעקב באש'. ולומר 'הרי הוא כעפרא דארעא' כמו שנאמר [תהלים ז, ו] 'זכודי לעפר ישכון סלה', וכן [ישעיה כו, ה] 'יגיענה עד עפר', ולעתידי בשוב ה' שבות עמו יתנחמו בכולם בלב שנאמר [ישעיה סג, ד] 'כי יום נקם בלבי'. ברוח, שנאמר [ישעיה סג, יד] 'רוח ה' תניחנו'. במים – [זכריה יד, ח] ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים. באש – [זכריה ב, ט] 'ואני אהיה לה חומת אש', כי לעתידי יעברו גילולי היצר הרע מן הארץ, אין שטן ואין פגע רע.

בגאולה השלמה – ביעור בחורין וסדקים

ומטעם זה נאמר [שמות יב, טו] 'אך ביום הראשון תשביתו' והוא ראשון שקודם שבעת הימים, דהיינו ביום ארבעה עשר, לרמז על העתיד שלא יהיה השאור שבעיסה מבוער מכל וכל עד שיבוא משיח בן דוד, שהיה דוד דור ארבעה עשר לאברהם כמבואר. ועל הדור ההוא נאמר [ויאל ב, כ] 'זאת הצפוני ארחיק מעליכם', וכתוב [חזקאל יא, יט] 'זהסרתי את לב האבן מבשרכם'.

אור לארבעה עשר – רמז לגאולה

ואחר הצעה זו יתבאר לנו משנת רבותינו ז"ל [פסחים ב, ג] 'אור לארבעה עשר בודקין את החמץ וכו', פירש בעקידה [פרשת שמות] שיש רמז בזה על שנת שלושה עשר שבאדם נולד בו היצר הטוב, עד בואו בשנת ארבעה עשר אז נדבק השאור שבעיסה, [יבוקש בספר].

ואומר אני לפי דרכנו אענה גם אני חלקי, ואומר מי הכניסם לדקדוק זה, לאומר 'אור לארבעה עשר' מאי אור – אורתא, הרי תנא זה שם אור לחושך ללא צורך. על כן ליבי אומר, שרמז בזה לזמן הגאולה שנאמר בה [זכריה יד, ז] 'והיה לעת ערב יהיה אור' לכך אמרו 'אור לארבעה עשר' שכאשר יחל רוח ה' לפעמו ברוח אפינו משיח ה', שיבוא מדוד העולה למספר ארבעה עשר, אז יהיה נבדק החמץ מכל וכל, כי בזמן ההוא 'יהיה ה' אחד ושמו אחד' ואחד עולה למספר שלשה עשר, וזה רמז שבזמן שיאמינו כל יושבי תבל באחדות השם יתברך, אז יהיה היצר הרע מבוער מן העולם, לפיכך בא מצות הביעור ביום ארבעה עשר שאחר יום שלשה עשר, דהיינו אחר אמונת האחדות יתבטל היצר הרע.

וזהו שלמדו בגמרא [פסחים ז, ג] חיפוש מחיפוש, שנאמר [צפניה א, יב] 'אחפש ירושלים בנרות', ומינה למד מה להלן בגאולה ידבר אף כאן בגאולה, ופשוטו של מקרא מדבר שהקדוש ברוך הוא בעצמו ובכבודו יחפש בנרות כל חדרי בטן, ויבער השאור שבעיסה מכל החורין ומכל הסדקין אשר נתחבא שם.

הגדה של פסח עם ביאור רבנו בעל ה'כלי יקר' ז"ע

ואמרו [פסחים ז:]: 'אין בודקין לאור החמה ולבנה ואבוקה, כי אם לאור הנר. דומה ממש למאמר הנביא [ישעיה ס, יט]: 'לא יהיה לך השמש לאור יומם וירח לאור לילה, והיה ה' לך לאור עולם', וכן [ישעיה כד, כג]: 'וחפרה הלבנה ובושה החמה, כי מלך ה' צבאות'. כי כבר ידעת במי שנזרק בו רוח מינות בהכחשת אלוה ממעל לומר שהעולם קדמון ומתנהג על פי סידור המערכה, דעה זו מוכחשת משלשה צדדים.

שלשה הכחשות לכפירה בבריאת העולם

א. מצד אור התורה המאירה לנו דרך האמת, כי האל יתברך הוא הבורא וכו'. ב. מצד הלוך גלגל היומי הכיר אברהם שיש לעולם מנהיג, כמו שנאמר [דברים ד, לט]: 'וידעת היום והשבות אל לבבך וגו', כי בידיעת גלגל היומי יזכר להשיב אל לבבו כי ה' הוא האלהים. וכן פירש בעקידה [פרשת בראשית] על מה שאמרו רבותינו ז"ל [יזמא כ:]: 'אלמלא קול גלגל חמה, ושמעתי כי לזה נאמר 'טובה חכמה עם נחלה ויתר לרואי שמש' [קהלת ז, יא], שטוב לאדם בהיות בידו אמנות מציאות השם יתברך בקבלה ונחלת אבות שקבלו זה מזה עד אדם הראשון שראה העולם חרב ובנוי, והוא העיד שיש לעולם מחדש, אמנם יותר טוב אמונה זו ל'רואי השמש' הוא המשתדל בשכלו והקירתו לידע ידיעה זו מתוך ראיית השמש כאמור,

מעלת החקירה לידע אמונה בעצמו

ומטעם זה אנו אומרים בתפילה ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך וכו', הזכיר תחילה ההווה ואחר כך העבר ואחר כך העתיד, ובדין היה לנו להקדים העבר, אך זה הוראה שהחקירה שהיא בהווה תהיה הוראה גם על העבר, אמנם מי שאין בידו כי אם הקבלה הרי העבר מופת על ההווה, ויותר טוב החקירה שהיא בהווה מתוך השמש כאמור.

ומתוך ההווה שהוא משיג מציאותו יתברך, יבא להשיג גם העבר והעתיד, ומתוך ראיית הירח גם כן יש בה כדי הראויה להסיר דיעה נפסדה זו, כי גם היא מפרסמת כח אלוהתו יתברך, כמו שהאריך בעקידה בזה [פרשת בא] עיין שם.

לעתיד יסלק הקב"ה היצר הרע

ג. וזולת זה יש ללמוד מחמה ולבנה מה שאמרו רבותינו ז"ל [האזינו לב, תקמב] 'העידותי בכם שמים וארץ וגו', הסתכלו בחמה ולבנה שבראתי לשמשכם שמה שיינו מדתם אף על פי שאינן מקבלין שכר אתם לא כל שכן. ומכל הבחינות הללו יובדק השאור שבעיסה ויגרשהו וילך, אך לא מכל וכל כי ישארו הרהורים רעין בחורין ובסדקים וחדרי בטנו ובכל מעשה רע האדם מורה היתר לעצמו ומטהר אפילו השרץ בארבעים ותשעה פנים טהור, עד שבעיניו יהיה הכל הותר רצועה, ולדעתו יסכים הקדוש ברוך הוא על ידו, ואם כן מבוער מכל וכל, אמנם לעתיד לא יובדק עוד לאור החמה ולאור הלבנה לאור האבוקה התוריי, כי אם לאור הנר היינו הקדוש ברוך הוא בעצמו ובכבודו יבערו, והוא יודע יצר מחשבות האדם ובוחן את כל אשר עם לבבו, והוא יסלקנו מכל חורין וסדקין, וזהו שאמרו 'לאור הנר' כדרך אומרו [תהלים יח, כט]: 'כי אתה תאיר נרי ה' אלהי יגיה חשכי, וזהו [ישעיה ס, כ] 'כי ה' יהיה לך לאור עולם' וזהו יהיה בזמן המשיח שיבוא מדוד העולה למספר ארבעה עשר, כמו שנאמר [תהלים קלב, יז]: 'אצמיח קרן לדוד ערכתני נר למשיחי'. לכך אמרו 'אור לארבעה עשר בודקין וכו'.

או יאמר שלעתיד כאשר יוסר השאור שבעיסה מן העולם, אזי כולם יטו שכס אחד לעבוד ולמשא דבר ה' ולא ילכו אחרי ההבל לבדוק אחר הצלחות הזמניות כמאכל ומשתה, ודוגמתם כמו שנאמר [עמוס ה, יא]: 'זה שלחתי רעב בארץ, לא רעב ללחם וגו', כי אם לשמוע דבר ה', רצה לומר שלא יהיו רעבים ותאיבים לתאות וחמדות הגוף, כי אם רעבים לשמוע דבר ה', ונפשם חשקה בתורה, ורוב הצרכים הזמניים הבאים משמש וירח, כמו שנאמר [דברים לג, יד]: 'ומגד תבואות שמש ומגד גרש ירחים', אם כן רוב בני תמותה בודקין תמיד אחר אור החמה והלבנה, גם לאור האבוקה שבו משתמשין בתיקון כל המאכל, כמו שאמרו [ערכין טו:]: 'היכא איכא נורא פי פלניא דשכיחי בשרא וכוור', אמנם לעתיד לא יבדק עוד לאור החמה ולבנה ואור האבוקה, כי אם לאור הנר מצוה ותורה אור, ולהשיג מציאות השם יתברך, כמו שנאמר [תהלים יח, כט]: 'כי אתה תאיר נרי', וכמו שנאמר [ישעיה ב, ה]: 'בית יעקב לכו ונלכה באור ה'. אמן. [עוללות אפרים חלק ב עמוד ט, מאמרים פט – צד]

סיבות ארבע כוסות של פסח

והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי [שמות ו, ו]

אמרו רבותינו ז"ל [שמות רבה ו, ד] ארבע לשונות של גאולה כתובים בפרשה, והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי. וכנגדם מצינו ארבע לשונות של גאולה לעתיד, שנאמר [יהוה אלהים לד, ד] 'והוצאתים מן העמים, וקבצתים מן הארצות, והביאותים אל אדמתם, ורעיתים אל הרי ישראל', וכנגד ארבע לשונות אלו ארבע כוסות בפסח שהיא רמז לשכר, על דרך [תהלים כג, ה] 'כוס רוייה', וכנגד ארבע כוסות של פורעניות שעתידי הקדוש ברוך הוא להשקות הרשעים, שנאמר [ירמיה כה, טו] 'קח את כוס היין החמה וגו'. עד כאן לשון המדרש.

מבאר רבנו ז"ע ב'עיר גבורים', לפי שבזמן שישראל בגלות שרוין בצרה, או מצינו ארבעה דברים השרויים יחד בצרה. א. ישראל. ב. הקדוש ברוך הוא, שאף הוא עמהם בצרה, כמו שלמדו רבותינו ז"ל [תענית טז]. ממה שנאמר [תהלים צא, טו] 'עמו אנכי בצרה', [ועיין שם מה שביאר רבנו ז"ע על פי זה דברי הקדוש ברוך הוא למשה] ג. התורה השרויה עמהם בגלות, כי בזמן שהבנים גולים אז מקומות החכמה סתומים, והתורה מונחת בקרן זוית אין דורשה ואין מבקשה מקוצר רוח ומעבודה קשה, וכתוב [ירמיה מט, ז] 'אבדה עצה מבנים נסרחה חכמתם', ד. המלאכים השרוין בצרה בזמן שישראל בגלות, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [חגיגה יג] שבזמן החורבן נתמעטו המלאכים.

וארבעה אלו שרוין יחד בגלות עם ישראל, כדי שיהיו עם ישראל מובטחין שיהיו נגאלים מן הגלות.

וכנגד ארבעה אלו שרוין בגלות, לפיכך הוא מזכיר בזמן הגאולה ארבע לשונות של גאולה, א. 'והוצאתי אתכם', רמז לגלות המלאכים, כענין שנאמר [שמות ז, ד] 'והוצאתי את צבאותי', ופירש רבנו בחיי שהוא רמז לצבא של מעלה דהיינו המלאכים, ופירש שם עוד שאם השכינה בגלות קו וחומר המלאכים. ב. 'והצלתי אתכם מעבודתם', היינו שהעדר קנין החכמה קרא 'עבדות', ובזמן שהיא נקנית לאדם אז הוא בן חורין, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [עירובין נד] 'אל תקחי חרות אלא חירות וכו', ג. 'וגאלתי אתכם בזרוע נטויה', היינו עם השכינה שהיא הזרוע הנטויה והיד החזקה, והזכיר לשון גאולה על דרך שנאמר [ישעיה סג, ד] 'ושנת גאולי באה', ואמרו רבותינו ז"ל [עין רש"י דברים ל, ג] שהכתוב גאולה לעצמו, לפי שהוא רמז לשכינה הנגאלה. ד. 'ולקחתי אתכם לי לעם', היינו ישראל שיהיו נקראים 'עמו' בזמן שהם נגאלים.

וכן לעתיד הזכיר ארבע לשונות של גאולה, א. 'והוצאתים מן העמים', רמז למלאכים על דרך שנאמר [שמות ז, ד] 'והוצאתי את צבאותי'. ב. 'וקבצתים מן הארצות' היינו ישראל המפוזרים בין האומות. ג. 'והביאותים אל אדמתם', רמז לתורה ולחכמה המושגת על אדמת ישראל, באוירא דמחכים, ד. 'ורעיתים אל הרי ישראל' היינו השכינה הרועה הצאן שה פזורה ישראל בין האומות, ולעתיד תרעה אותם בהרי ישראל לא בין האומות.

וכנגד ארבעה אלו הנגאלין תקנו ארבע כוסות בפסח, ועיקר המצוה ביין כנגד אלו הנמשלו לכוס וליין, א. הקדוש ברוך הוא, שנאמר [תהלים טו, ה] 'ה' מנת חלקי וכוסי', ב. התורה נמשלה ליין, שנאמר [משלי ט, ב] 'מסכה יינה וגו', ג. וישראל אף הם נמשלו ליין שנאמר [תהלים פ, ט] 'גפן ממצרים תסיע'. ד. המלאכים שהם שלוחיו של מקום, ועל ידם הוא שולח כוס של ברכה אל מי שירצה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [בבא מציעא פז] 'אצל שרה ששאלו המלאכים 'איה שרה אשתך', ופירשו רבותינו ז"ל כדי לשגר לה כוס של ברכה, והוא רמז לשכר טוב הנקרא 'כוס', כל דרך [תהלים כג, ה] 'כוס רוייה', והוא מבואר למבין.

וכנגד ארבעה כוסות אלו המרמזים לארבע אלו שהיו יחד בצרה בין האומות, על כן נעשים הרשעים בארבע כוסות של פורענות. א. שנאמר [ירמיה כה, טו] 'קח את כוס היין החמה', ב. שנאמר [ירמיה נא, ז] 'כוס זהב בבל ביד ה'. ג. שנאמר [תהלים יא, ו] 'ורוח זלעפות מנת כוס', ד. שנאמר [תהלים עה, ט] 'כי כוס ביד ה' ויין חמר'. והוא כנגד שהיו משעבדים בארבעה אלו הנמשלו לכוס וליין. ודם ארבע כוסות להשקות הרשעים ששעבדו את ישראל. [עיר גבורים פרשת וארא]

טעם נוסף מבאר רבנו ז"ע ב'שפתי דעת':

אמרו רבותינו ז"ל במדרש [בראשית רבה פח, ה] 'וכוס פרעה ביד, מוכאן קבעו חכמים ארבע כוסות של פסח, דבר אחר כנגד ארבע לשונות של גאולה, דבר אחר כנגד ארבע כוסות שזכרו בשר המשקים, דבר אחר כנגד ארבע כוסות של תרעלה של אומות וכו' וכנגדן הקדוש ברוך הוא מושקה לישראל ארבע כוסות של ישועה, שנאמר [תהלים טו, ה] 'ה' מנת חלקי וכוסי', ב, 'כוס רוייה', ג – ד, 'כוס ישועות אשא', ישועות שתיים במשמע.

וגם לפי מדרש זה בין כוס שלישי לרביעי לא ישתה, כי הפסוק לא הפסיק ביניהם וכללן בדיבור אחד, 'ישועות' שתיים במשמע, גם לדברי האומר כנגד ארבע לשונות של גאולה שהם כנגד ארבעה דברים, 'כי גר יהיה זרעך' [בראשית טו, יג], ומן הגירות שבארץ לא להם נמשך ריחוק השכינה, כי כל הדר בחוץ לארץ וכו' [פתובות קי:], הרי כאן ארבע, גירות, ריחוק שכינה – ב, ועבדום – ג, וענו אותם – ד. וכשנגאלו נגאלו מן הקשה שבהם תחילה והיינו העיניו, שעליו נאמר [שמות ו, ו] 'והוצאתי אתכם ממצרים', ואין סבלות אלא עינו, שנאמר [שמות א, יא] 'למען ענותו בסבלותם'. ואחר כך מן העבודה שאינה קשה כעינוי ממוש, על כן אמר אחר זה 'והצלת אתכם מתחת מעבודתם', ואחר כך מן הגירות הקל שבהם, 'וגאלתי אתכם', על דרך [בבא קמא טז:] 'וכי יש בישראל אחד שאין לו גואלים, הוי אומר זה הגר', שמע מינה ש'וגאלתי' היינו מן הגירות, ואחר כך 'ולקחתי אתכם' ליקוחין גמורין זיווג השכינה, אחרי שכבר נרמז הריחוק באומרו 'בארץ לא להם', ומה שאמר שם 'בארץ לא להם' בשניה, מיד אחרי הגירות, וכאן אמר 'ולקחתי אתכם' באחרונה, לפי שזה תלוי בגרות ונמשך מן הגרות ריחוק השכינה כשיהיו בארץ לא להם. ואחר שאמר 'וגאלתי' מן הגרות, אז ממילא נמשך אחריו דיבוק השכינה, לכך בין כוס שלישי לרביעי לא ישתה, כי הם דבוקים זה בזה.

ולמאן דאמר כנגד ארבע מלכויות, ידוע שכל המלכויות היו להם קצבה ידוע, חוץ מן מלכות רביעית שהקץ תלוי בתשובה, ואילו היו חוזרין בתשובה אפילו סמוך אחר המלכות השלישית היו נגאלין מן מלכות רביעית, לפיכך בין שלישי לרביעי לא ישתה.

ולמאן דאמר כנגד ארבע כוסות שזכרו אצל פרעה, בארתי בספר 'כלי יקר' שהם כנגד מאמר רבותינו ז"ל 'שבי כולוהו איתנהו ביה וכו', ונמצא שהנגאל מן השביה נגאל ממות חרב ורעב וגו', ואם כן שבי היינו הרביעי דבוק עם כולם, על כן בין שלישי לרביעי לא ישתה. [שפתי דעת פרשת צו, קעח]

ואלו הם דברי רבנו ז"ע על הפסוק וכוס פרעה בידו [בראשית מ, יא]. בבראשית רבה [פח, ה] אמרו מכאן תקנו חכמים ארבע כוסות בפסח כנגד ארבע פעמים כוס שזכרו כאן, ויש לתמוה מה הראה הקדוש ברוך הוא לשר המשקים בזה, ומה ענין ארבע כוסות של פסח לחלומו של שר המשקים, ונראה לומר כי ידוע ששתיית הכוס מורה על התשועה מאיזו צרה, כמו שנאמר [תהלים קטז, יג] 'כוס ישועות אשא', וארבע כוסות של פסח יוכיחו, וכל שבוי סבבוהו ארבע משפחות הרעות שזכרו בספר ירמיה [ירמיה טו, ב] 'כה אמר ה' אשר לחרב לחרב ואשר למות למות ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי ובבא בתרא [ח:] אמר רבי יוחנן כל המאוחר בפסוק קשה משלפניו וכו' עד שבי כולוהו איתנהו ביה, כי בידו של אדונו לייסרו בחרב, ולהמיתו, ולהרעיבו, ולענותו בענין בית הסהר, ונמצא שכל שבוי שבבית הבור כשיוצא מבית האסורים דין הוא שישתה ארבע כוסות של ישועה, כי מאחר ששבי כולוהו איתנהו ביה אם כן ביציאתו משם מבית הסהר הוא ניצול מארבעתן, על כן נזכר בשר המשקים ארבע פעמים לשון 'כוס', כי הראה לו בחלום שיצא מן בית הבור ויהיה נצול מארבע רעות אלו, ויהיה ראוי לשותת ארבע כוסות של ישועה.

ואם כן למדו רבותינו ז"ל מכאן שבפסח חייב כל אדם לשתות ארבע כוסות, כי ישראל היו גם כן שבויים במצרים והשבוי כולוהו איתנהו ביה, על כן דין הוא שישתו ארבע כוסות של ישועה כנגד ההצלה מארבעתן, כי לא את אבותינו בלבד גאל הקדוש ברוך הוא ממצרים כי אף אותנו גאל עמהם וזה פירוש יקר.

ומכאן שפט יוסף בשכלו ששר המשקים יצא מבית הסהר וישב על כנו, אבל שר האופים לא ראה בו דבר המורה על גאולתו ועל פדותו נפשו.

ואולי זהו כוונת רבותינו ז"ל, במה שדרשו [חולין צב:] 'ובגפן שלשה שריגים, שלשה שרי גוים וכו', או אברהם יצחק ויעקב וכו', ונדרשו בכמה פנים שונים על הצלחתן של ישראל, ומה הראו לשר המשקה בזה, אלא שכל אלו סיבת גאולתן של ישראל מבית השבי, וגאולה ראשונה של יוסף היתה על ידי שר המשקים, ועל ידו זכה יוסף לכל היעודים ההם וקל להבין.

רבנו בעוללות אפרים' מבאר מהלך נוסף בענין ארבע כוסות של פסח:

כך שנו חכמים בירושלמי [מגילה ג, ה] רבה בין פרשיות הללו יכול להפסיק אך בין פרה להחודש לא יפסיק, וסימנך בין שלשה כוסות הראשונים יכול להפסיק חוץ בין שלישי לרביעי לא יפסיק.

אם השכר האלהי מוגבל בארבעה זמנים ליתן שכר טוב ליראיו, לאיש ואיש כפועלו לפיהו ושיב שכרו, הנה בזה נודע לנו היחס והדמיון שבין ארבע פרשיות אלו לארבע כוסות הללו.

הקדמת ענין זה מבואר שהשכר האלהי בא בארבעה זמנים מוגבלים, כמו שאנו אומרים בתפלת יוצר דשבת 'אין כערכך ה' אלהינו בעולם הזה ואין זולתך מלכנו לחיי העולם הבא, אפס בלתיך גואלנו לימות המשיח ואין

דומה לך מושיענו לתחית המתים'. ומצינו בדברי הרמב"ן שכתב בשער הגמול [פרק יז] שבני התחיה יאכילו וישתו, ואחר התחיה יבואו לחיי העולם הבא, וכן כתב הרמב"ם [הלכות תשובה פרק ה, ח] וכן מצינו ברבנו בחיי פרשת בראשית ופרשת אחרי מות ובפרשת נצבים, ולפי שמדרך הכתובים לכנות השכר טוב ב'כוס ישועות' על מצינו בכל המקרא בארבע מקומות זכרון כוס לטובה. א. שנאמר [תהלים טז, ה] 'ה' מנת חלקי וכוסי'. ב. [תהלים כג, ה] 'כוסי רוייה'. ג. [תהלים קטז, יג] 'כוס ישועות אשא'. ד. שנאמר [תהלים עה, ט] 'כי כוס ביד ה', ויין חמר מלא מסך, ויגר מזה אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ, ואני אגיד לעולם אזמרה לאלהי יעקב, וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק'. ומדקאמר 'אך שמירה ימצו וגו', ואך אך ורקין מיטעין הן, לומר רק השמרים לבד ישתו כל רשעי ארץ, אמנם היין הטוב ישתו הצדיקים, לכך אמר מיד 'וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק', כי מדרך השמרים לרדת למטה, והיין למעלה, לכך אמר 'תרוממנה קרנות צדיק'.

ולפום ריהטא יראה שארבע כוסות אלו שזכרו בארבעת הפסוקים הללו, מרמזים על ארבע זמנים אלו.

א. כוס ישועות אשא – דרשו רבותינו ז"ל [תנחומא יתרו, טז] על שכר העולם הזה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [ברכות לג:] 'חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, שנאמר [תהלים קטז, ג] 'צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא', וכתוב 'כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא' [שם, יג], וזה דווקא בעולם הזה שהרי אמרו רבותינו ז"ל [פסחים ג] לא כעולם הזה העולם הבא, בעולם הזה על בשורות רעות אומר 'ברוך דיין האמת', ועל בשורות טובות אומר 'ברוך הטוב והמטיב', אבל בעולם הבא כולם יאמרו הטוב והמטיב, הרי בבירור שדרשו רבותינו ז"ל מקרא זה על העולם הזה, וכן מוכח מפשוטו שאמר מיד 'נדרי לה' אשלים', וכבר ידעת כי היום לעשותם ולא למחר לעשותם.

ב. ופסוק 'כי כוס חמר וגו' – ידבר לימות המשיח, כי בזמן ההוא ישתו האומות השמרים, כמו שנאמר [ישעיה כה, ו] 'ועשה ה' בהר הזה לכל העמים משתה שמנים משתה שמרים וגו', ולישראל יתן כוס של תנחומין לאבילי ציון, לכך אמר 'וכל קרני רשעים אגדע, תרוממנה קרנות צדיק'. כי בזמן ההוא יגדע קרן העובדי כוכבים ומזלות, וירם קרן משיחו.

ג. ופסוק 'כוסי רוייה' – מדבר בזמן התחייה, וכן מצינו בבירור שדרשו רבותינו ז"ל מפסוק זה [יומא עו.] שכוס של דוד לעלמא דאתי רכ"א לוגין מחזיק, שנאמר 'כוסי רוייה' – רוייה במנין רכא. וכן יורה פשוטו של המזמור המתחיל ב'ה' רועי לא אחסר', יראה שבסעודה של צדיקים לזמן התחייה ידבר. ואמר 'בנאות דשא ירביצני בזכות דין שלום ואמת' שעשה בעולם הזה נוטריקין דשא, וכמו שנאמר [זכריה ח, טז] 'אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם'. 'על מי מנוחות ינהלני', כמו שנאמר [ישעיה נב, ב] 'בוא שלום ינוחו על משכבותם', 'נפשי ישוב' למקור חוצבה, כמו שנאמר [תהלים יט, ח] 'תורת ה' תמימה משיבת נפש' היינו למקור חוצבה. 'נחני במעגלי צדק' כמו שנאמר [ישעיה נח, ח] 'והלך לפניך צדקך'. גם כי אלך בגיא צלמות' – עם כל יורדי דומה, מכל מקום 'לא אירע רע כי אתה עמדי לפי שישבטך' היינו יסורי העולם הזה, 'ומשענתך המה ינחמוני, תערוך לפני שולחן נגד צוררי' בסעודה שלעתיד כדברי הרמב"ם שיהיה אכילה ושתייה ממש. 'דשנת בשמן ראשי' – בתליסר נהרי דמשכי אפרסמון שנראו לרבי אליעזר בן פדת [תענית כה.], 'כוסי רוייה' – על דרך שאמרו בפרק חלק [סנהדרין ק.] אמר רבי תנחום בר חנילאי כל המרעיב עצמו על דברי תורה בעולם הזה, הקדוש ברוך הוא משביעו לעולם הבא, שנאמר [תהלים לו, ט] 'יריון מדשן ביתך וגו'. לכך אמר כאן 'דשנת בשמן ראשי כוסי רוייה', וממלת רוייה דרשו שמחזיק רכ"א לוגין כמנין ארך, וזה שאמר מיד אך ורק בתנאי זה ש'טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי' בעולם הזה, ובזכות זה 'ושבתי בבית ה' לאורך ימים' לעולם שכולו ארוך וטוב.

ד. ופסוק 'ה' מנת חלקי וכוסי' – מדבר בעולם הבא שאחר התחייה, שאין שם לא אכילה ולא שתייה, אלא צדיקים יושבים ונהנין מזיו השכינה, לכך אמר ה' מנת חלקי רצה לומר לחזות בנועם ה'.

וארבעה מיני שכר אלו נרמזו בארבעה לשונות של גאולה שזכרו רבותינו ז"ל 'הצלתי, וגאלתי, והוצאתי, ולקחתי'.

א. והצלתי – יאמר על שכר שבעולם הזה, שהאדם צריך הגנה והצלה מן מקרי הזמן ומאויב הפנימי, דהיינו היצר הרע ומאויבים חיצוניים.

ב. וגאלתי – יאמר על ימות המשיח, כי עד הנה היו ישראל ממושכנים בעונותיהם כי הם החובות שיש להקדוש ברוך הוא עלינו, ובגלות נתמשכנו שני בתי מקדשות, לפיכך שייך לשון גאולה בפדיית המשכן.

ג. והוצאתי – רמז ליציאת האדם מן העולם הזה אל העולם הבא אחר המות, כדרך אומרנו [תהלים פח, ו] 'במותים חפשי וגו', וכתוב [איוב, יח] 'יחד אסירים שאננו וגו', וזהו בעצם היציאה מן האסורים.

הגדה של פסח עם ביאור רבנו בעל ה'כלי יקר' זי"ע

ד. ולקחתי – היא לשון דיבוק, וזה רמז לדביקות האחרון ותקות כל מקוה, כי בזמן ההוא יהיו הצדיקים דבוקים בזיו שכינתו יתברך.

וכנגדם באו ארבע כוסות הללו.

כוס ראשון – של קידוש, שאומרים עליו 'אשר בחר בנו מכל עם' הוא שבר העולם הזה, בהנחילו תורת אמת וחקים ישרים, שהיום לעשותם ולא למחר.

כוס שני – שאומרים עליו סיפור ההגדה, שיש בה רמז לימות המשיח, כמו שנאמר 'להביא לימות המשיח וכו'.

כוס שלישי – שעל ברכת המזון, רמז לכוס של סעודה לימי התחייה, והוא אחר אכילת האפיקומן הגנוז תחת הכר, שיש בו רמז לסעודה של עולם הבא הצפונה וגנוזה, שנאמר [תהלים לא, כ] 'מה רב טובך אשר צפנת וגו'.

הכוס הרביעי – שעליו גומרים את ההלל, רמז לעולם הבא שהוא השכר האחרון ותקות כל מקוה, ועליו גומרין כל ההילול והשבח הנמצא בכל המקראות, והוא סוף כל ההילול והודאות, ואין שם אכילה ושתייה כנודע.

ולפיכך אין מפסיקין בין כוס שלישי לכוס רביעי, לפי שבין כולם יש הפסק, בין העולם הזה וימות המשיח יש הפסק הגלות הנמשל ללילה, ובין ימות המשיח לזמן התחייה המות יפריד בינם. אך בין זמן התחייה לעולם הבא אין הפסק, כי אין מות ומשכלה, רק שהזוכין אליו יהיו נעתקים ממדריגה זו למדריגה גדולה, והמשכילים יבינו ענין זה וסודו, כי עמוק הוא ומי יבא עד תכונתו.

ארבע לשונות של גאולה

והנה בארבע לשונות של גאולה אלו, מה שהזכיר ארבע פעמים שם אלהים בפסוק [שמות ג, טו] 'כה תאמר אל בני ישראל אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם', כלל ופרט למה לי, אלא לומר כי מן הגרות נצולו בזכות אברהם שהלך לו מארצו וממולדתו ומבית אביו אל ארץ נכריה, ובזכות העבודה של יצחק שנעקד על גבי המזבח לעבודת ה' נצולו מעבודת מצרים, ובזכות יעקב שסבל ענויים כל ימיו נצולו מעינוי מצרים, אבל בענין דיבוק האלהי היו כל האבות שוים בו, על כן כללם יחד ואמר 'אלהי אבותיכם' שבזכות כולם יזכו לדיבוק השכינה.

תשובת התורה לבנים

תשובת התורה לבן התם

עבדים היינו - והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת. בעל ההגדה אמר שפסוק זה מדבר בבן תם, והקשה מהרי"א בספר 'זבח פסח' מנא לן שזה מדבר בבן תם שמא הוא אומר דרך לעג מה זאת כמו בן הרשע, ותיירץ שלמדנו מתשובתו אשר צוה ה' להשיב לו 'בחוק יד הוציאנו ה' ממצרים', מאחר שצוה ה' להשיב לו כהוגן ודאי שאל כהוגן, אבל תירוץ זה אינו כהוגן וכל רואיו יאמרו מה זאת כי מלתא דפסיקא הוא שכל מי שאומר מה זאת תם הוא, ואם לפניו יתברך גלוי דעתו לפנינו מי גלוי ובמה אדע מה בלב השואל, גם התורה אינה מגדת עתידות כזה.

והקרוב אלי לומר בזה, שקשה לבעל ההגדה למה הזכיר בשני בנים לשון מחר, א. בפסוק זה, ב. בפרשת ואתחנן [p. 1] 'כי ישאלך בנך מחר לאמר', ובשני בנים לא הזכיר לשון מחר, ואדרבה אמר והגדת לבנך ביום ההוא ממש והוא הפך המחר, וקשה למה לא הזכיר בכלם לשון מחר או בכלם ביום ההוא, ועוד קשה למה זכרה התורה שאלת מה זאת אצל פדיון הבכורים, ולמה לא זכרה שאלה זו על פסח מצה ומרור כמו שזכרה בבן הרשע ובשאינו יודע לשאול.

מהכרח קושיות אלו, ראה בעל ההגדה לומר שפסוק זה מדבר בתם ושבפרשת ואתחנן מדבר בחכם, ומחר הנאמר בשניהם אינו מחר שלאחר זמן אלא מחר ממש, כי התם כל זמן שאביו נותן לו פסח ומצה ומרור אינו שואל כלום כי ודאי אינו מלעיג על העבודה ומצות ה', ומעם על המצוה גם כן אינו מבקש כי הלואי שיאכילו כל היום פטומות צלי אש ומצות מסלת נקייה על מרורים שדרכן לאכול לסבב תאות המאכל, ולמה יבקש התם טעם לכל אלו כי אינו חסר לנפשו מאומה, אבל בפדיון הבן שאין נותנים לו כלום אלא מבקשים ממנו שיתן הוא דמי פדיון אז הוא שואל מה זאת, כי אפילו תם ופתי גמור הרי הוא חכם לענין זה להחזיק ממון שלא ליתן ממון לשום אדם כלום בחנם, אמנם מן מלת מחר אנו למידין שזהו תם וישר ואינו מלעיג על הנתינה ואינו מומאן בה, כי באותו יום שמבקשים ממנו דמי פדיון אינו אומר כלום ונותן דמיו ואינו מבקש לידע טעם הדבר לומר על מה זה, כדי שלא יחשדוהו שאינו נותן מרצון טוב ויאמרו שהוא קורא תגר על מצות ה' לאמר למה זה אתן דמי בחנם, על כן הוא שותק ביום הנתינה ונותן דמיו לקיים מצות ה', אבל מכל מקום ביום המחירת הוא שואל מה זאת כי הוא חפץ לידע טעם על מה צוה לנו ה' ליתן דמי פדיון הבכור.

וסימן זה מסרה לנו התורה, שאם ישאלך מחר מה זאת למחרת יום הנתינה וביום הנתינה אינו שואל כלום, אז ודאי בתום לבבו ובנקיון כפיו הוא שואל מה זאת, שאילו היה מלעיג או קורא תגר על מצות ה' אז היה אומר דבריו ביום הנתינה כדי לבטל הנתינה, ומאחר ששתק ביום הנתינה ושואל ליום המחירת ודאי תם וישר הוא ושואל כהוגן על כן תשיב לו כהוגן כי בחוק יד הוציאנו ה' ממצרים ויהרוג ה' כל בכור וגו', או אם הבן רואה את אביו שנותן פדיון דמי בכור בהמה ואינו שואל לו כלום ביום הנתינה שלא יחשדוהו פן רצונו למנוע את אביו מן המצוה ושואל לו ביום המחירת גם הוא תם יחשב, ולפי ששואל בקצרה מה זאת ואין בו דעת לפרט כל הענינים, מזה שפט שהוא תם ואינו חריף לדקדק בפרטי הענין, אבל אם היה שואל לשון זה ביום הנתינה יכול להיות שאינו תם.

תשובת התורה לבן החכם

וכן פסוק כי ישאלך בנך מחר, הנאמר בפרשת ואתחנן הנדרש על שאלת בן החכם נקט גם כן שם מחר למחרת יום העבודה, כי החכם מתירא לשאול ביום עשיית המצוה פן יחשדוהו שומע לומר שהוא מלעיג על המצות בשעת עשייתם כדי להשבית העם ממלאכת עבודת השם יתברך, כי בלאו הכי רבים מקשים מה בין דברי הרשע לדברי החכם ולא רבים יחכמו להביא מתוך דקדוקי הלשון לחלק ביניהם ואולי יחשדוהו כמלעיג, ולצאת מידי חשד זה הוא שואל גם כן ביום המחירת לעשייה, אבל הרשע שכל עיקר כוונתו כדי להשבית העם ממלאכת עבודת השם יתברך על כן הוא אומר דבריו בשעת עשיית המצוה ומלעיג עליהם לאמר במה אתם עסוקים וזקנים כמותכם יתעסקו בדברים בטלים הללו, על כן לא הזכיר לשון מחר בדבריו, ועל כן אמרה התורה והגדת לבנך ביום ההוא, כשם שהוא אומר דבריו ביום ההוא של העשייה כך תגיד לו גם אתה דבריך תיכף ומיד, כי כבר אמרנו שבפסוק זה יש הגדה לשני בנים, אם לבן הרשע פשיטא שצריך אתה להשיב לו תיכף ומיד פן יהיה חכם בעיניו לומר שאין מענה כפיך על כן דחית אותו בקש לאמר לך ושוב מחר אתן לך תשובה, על כן ענה כסיל כאולתו תיכף ביום ההוא, ואם לבן שאינו יודע לשאול למה תאמר לו דבריך למחר והלא יותר נכון שתגיד לו דבריך בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך כדי להמשיך לבו לעבודת ה'.

המצה סימן להכנעה

ואגב גררה אפרש גם דברי החכם הנאמר בפרשת ואתחנן, כי יש להקשות על המגיד שאמר ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, למה לא זכר התשובה שבצדו הכתובה בפרשת ואתחנן [ו.כא] ואומר אני כי החכם שואל טעם על פסח מצה ומרור כסדר שהם כתובים בתורה, שנאמר [יב.ה] ואכלו את הבשר צלי אש וגו' ומצות על מרורים, ועל שלשה אלה הוא שואל ואומר מה העדות והחוקים והמשפטים, על צלי אש של הפסח אמר מה העדות, כי זביחת הפסח יתן עדות ה' נאמנה שהשם יתברך מושל על המערכה אפילו על מזל טלה שהוא בכור וראש לכל המזלות וכל שכן לשאר המזלות כמו שנאמר והיה הדם לכם לאות, כי כל אות הוא עדות ומופת על איזו דבר כמבואר למעלה בפסוק החודש הזה לכם. [יב.ב]. והחוקים היינו המצה, שענינה ההכנעה כעיסה זו שאינה עולה למעלה, כמבואר כל זה באר היטב בחיבורי הקטן אורח לחיים [מאמר כה], כי כל חק מורה על דבר שיש לו חק וגבול כמו שנאמר אצל הים [איוב לח.ז] ואשבור עליו חקי ואומר עד פה תבוא ולא תוסיף. כך ניתן חק וגבול לעיסת המצה שלא יעלה כי ממנו נקח למוד על ההכנעה, ועל כן המצה סימן חירות כי בזכות ההכנעה נגאלו אבותינו ממצרים, וכמו שנאמר [דברים יז.י] לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם כי אתם המעט, בזכות שאתם ממועטים אתכם לפני, ועל כן דין החמץ בשריפה כי כל המתגאה נידון באש כדאיתא בילקוט [פרשת צו, תפ] בפסוק הוא העולה על מוקדה, כי טבע האש לעלות למעלה על כן נידון בו העולה למעלה, ודינו של חמץ במשהו, כי כך היא המדה בגסות הרוח, שבכל המדות צריך האדם לילך בדרך ממוצע חוץ מן גסות הרוח שעליו אמרו רבותינו ז"ל [סוטה ה.ג] לא מינה ולא מקצתה, הרי שאסרו אפילו המשהו, וכן אמרו רבותינו ז"ל [אבות ד, ד] מאוד מאוד הוי שפל רוח להפלת הענין ולהרחקתו מכל וכל. והמשפטים רמוז לומררו את חייהם, כי מה שנעשה שפטים במצרים היינו בעבור שמררו חיי אבותינו, והיסורין נקראים משפט שנאמר [ישעיה כח, כו] ויסרו למשפט.

השוני בין השאלה לתשובה – בן החכם

ואחר שהזכיר שאלת החכם על פסח מצה ומרור, אמרה התורה שתהפוך לו הסדר ותשיב לו טעם תחילה על המרור ואחר כך על המצה ואחר כך על הפסח, כדי שילמד החכם סדר קנין השלימות וזה סדרו. כי מתחילה צריך האדם להביא את חומרו בכור עוני לזקנו ולצרפו מחלודתו, ועל ידי זה יבא לידי הכנעה לפני בוראו, ועל ידי ההכנעה יבא לידי הכרת מציאת השם יתברך, כי על כן הביא ה' את ישראל בכור עוני מצרים כדי למרק חומרם להביאם לידי הכנעה, ומתוכה יבואו לידי הכרת מציאת השם יתברך. ושנים אלו הקודמים הם כמו הכנה לבא אל הענין השלישי, והוא לידי ידיעת מציאת השם יתברך, כי זה הנרצה והתכלית המכוון מכולם להביאם לידי אמונתו ברוך הוא, כמו שנאמר משכו וקחו לכם צאן, משכו ידיכם מעבודה זרה וקחו לכם צאן לעבודת השם יתברך, זהו שאמר אף אתה אמור לו, רצה לומר אף על פי שבעשית המצה נזכר הפסח ראשונה לפי שהוא התכלית וראשון במעלה, מכל מקום אתה תשיב לו על הפסח באחרונה כסדר התשובה שנוכרה שם כדרך שיתבאר.

מצות הפסח השובה ממצה ומרור

ואל תטעה לומר, שלכך הפכה התורה סדר התשובה על דרך במאי דסליק פתח, אלא בכונה גמורה הפכה התורה הסדר ואמרה שתשיב לו תחילה על המרור ואחר כך על המצה ועל הפסח לבסוף כסדר קניית השלימות, כדי שילמוד מזה שהפסח הבא באחרונה עיקר כי מטעם זה יש בביטול הפסח כרת מה שאין במצה ומרור כי אף מי שאינו אוכל מצה ומרור אינו בכרת, וצוה בעל ההגדה להביא לו ראייה וטובה מהלכות הפסח שאמרו רבותינו ז"ל [פסחים ק"ט:] אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, והטעם כדי שישאר טעם הפסח בפיו באחרונה, ולמה לא הקפידו שישאר טעם המצה או המרור בפיו באחרונה, אלא לפי שהפסח היא העיקר וסוף התכלית הנרצה מן אכילת מצה ומרור, והיינו לפי שהפסח מופת על אמונת השם יתברך.

שטעם הפסח ראוי להשאר בפיו באחרונה

וזהו שאמרו ואף אתה אמור לו, רצה לומר כמו שהפכה התורה הסדר כך תשיב לו גם אתה וזהו לשון אף, ואם ישאלך בנך למה זה הפכה התורה הסדר, תביא לו ראייה מהלכות הפסח שאמרו רבותינו ז"ל אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, ומכאן תביא לו ראייה שכשם שטעם הפסח ראוי לישאר בפיו באחרונה כך בהתשובה לבן השואל צריך להיות באחרונה כסדר שהוא נאמר בתורה. וכוננת להשיב לו כל הפסוקים הנאמרים בתורה על שאלת בן החכם וזה סדרן. מתחילה נאמר שם ואמרת לבנך עבדים היינו וגו' עד ויצונו ה', כי כל זה טעם על המרור הבא זכר לעבודת שנאמר וימררו את חייהם בעבודה קשה. ואחר כך אמר ויצונו ה' לעשות את כל החוקים וגו' עד וצדקה תהיה לנו. וכל זה טעם על המצה שנקראת חק כמבואר למעלה שהיא הוראה על ההכנעה והענוה, וכתב [משלי כב, ד] עקב ענוה יראת ה' וכן נאמר כאן לעשות את החוקים האלה ליראה את ה',

כי ההכנעה מביאה לידי יראה ואחר כך אמר וצדקה תהיה לנו עד סוף הפרשה, הכל תשובה על הפסח הבאה לעדות על ממשלתו יתברך, כי במצות הפסח נאמר ופסחתי עליכם פירש רש"י וחמלתי, רוצה לומר כי עכשיו תצאו מרשות המזלות אשר כל פעולתם הכרחיות וטבעיות ואין בהם כח לפעול שום פעולה על צד החמלה והחנינה והצדקה, ותכנסו תחת כנפי השכינה אשר פעולתו יתברך ברצון המוחלט ופועל ישועות ועושה צדקות על צד החמלה, וזהו שאמרו וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת. כי הרבה מצות תלוין במצות הפסח, לכך נאמר כל המצוה דהיינו מצוה פרטית שהרבה מצות תלוין בה, לפני ה' אלהינו רצה לומר על ידי מצוה זו נצא מתחת יד המערכה ונעמוד לפני ה' אלהינו לכנס בצל כנפיו, וזו היא כונת הפסח והמשכיל יוסיף לקח. [שמות יג, יד]

ויוציאונו ה' אלהינו משם ביד חזקה - וישב ישראל בארץ גושן וגו'. כל פסוק זה באשמת בני ישראל הוא מדבר כי הקדוש ברוך הוא גזר עליהם כי גר יהיה זרעך, והמה בקשו להיות תושבים במקום שנגזר עליהם גרות, כמו שדרשו אצל יעקב וישב ביקש לישב בשלוה קפצה עליו רגזו של יוסף וכו', הפסוק מאשימם על ישיבה זו שבקשו אחוזה בארץ לא להם, ולא כך אמרו אל פרעה לגור בארץ באנו, מלמד שמתחלה לא ירדו להשתקע שמה אלא לגור כמדיר בי דיירא ועכשיו חזרו מדבריהם, וכל כך נשתקעו שמה עד שלא רצו לצאת ממצרים, עד שהוצרך הקדוש ברוך הוא להוציאם משם ביד חזקה, ואותן שלא רצו לצאת מתו בשלשת ימי אפילה [בראשית מז, כז]

סיבת עֲשֶׂרַת הַמִּכּוֹת

הנהגה אנכי מכה במטה וגו' [שמות ז, יז]

בעשרה מאמרות של עשרה מכות אלו רבו בהם הדעות, למה זה ועל מה זה היו מכות אלו באים עליהם, וכל המפרשים יצאו ללקוט טעמים איש לפי שכלו, גם אני לא אחשוך פי לקרב רעיונות אל פשטי המקראות.

והנה **מכת היאור**, בעון שאמר פרעה 'לי יאורי ואני עשיתני' [יחזקאל כט, ג] ובעון השלכת הבנים ליאור, ומיתת הדגים בעבור שרצו לבטל מישראל ברכת 'וידגו לרוב בקרב הארץ' [בראשית מה, טז].

צפרדעים באו, על אשר כחש בה' ויאמר 'לא ידעתי את ה' [לעיל ה, ב], על כן באו הצפרדעים שידעו את ה' ומסרו נפשם על קידוש שמו יתברך כאמור למעלה, והיאור שרץ אותן צפרדעים כי הודאת בעל דין כמאה עדים דמי, כי אמרו שהיאור יש בו צד אלהות.

כנים באו עליהם, לפי שכל בעל עבודה קשה מלא כנים הבאים מן הזיעה המצויה מתוך התעמלות והתחממות הגוף, ומה שנעשה עפר הארץ כנים, לפי שכל עבודתם היתה בשדה דהיינו עפר הארץ והיא שגורמה להם הזיעה והכנים, על כן עפר הארץ הביאה הכנים גם על המצריים.

ערוב בא עליהם, לפי שנשתעבדו בישראל שנמשלו לחיות, כמו שפירש רש"י על פסוק 'כי חיות הנה' [שמות א, יט] ובכל ארץ גושן לא היה ערוב כי אין חיה מזקת לחבירתה.

דבר במקנה המצרים היה לפי שהשבטים אנשי מקנה היו בבואם מצרימה, ועתה החליפו אומנתם בעבודת חומר ולבנים, וממילא נפסד מקנה שלהם, על כן 'זימת כל מקנה מצרים' [לקמן ט, ו].

שחין בא עליהם, לפי שהפרישו נשותיהן מבעליהן על כן הוכו בשחין שהתשמיש קשה לו, כמו שנאמר 'וינגע ה' את פרעה' [בראשית יב, יז], ופירשו רבותינו ז"ל [בראשית רבה מא, ב] שלקה בשחין שהתשמיש קשה לו, והיה זה לפרעה כמו סימן על העתיד.

ברד וקולות השמיים ה' לאזנו, על אשר חטא בקול ואמר 'מי ה' אשר אשמע בקולו' [לעיל ה, ב]. ולפי שלא רצה לשמוע בקול ה' על כן השמיעו ה' בעל כרחו את קולו, [תהלים כט, ג] 'קול ה' על המים, קול ה' חוצב להבות אש' אשר תהלך ארצה, לומר שאם מרצון טוב לא רצית לשמוע בקול ה' עתה שמע בקולו, קול ה' יחיל פרעה וכל חילו.

ארבה בא עליהם, לפי שרצו לבטל מישראל 'והרבה ארבה את זרעך' [בראשית כב, יז] ואמרו 'פן ירבה' [לעיל א, י], על כן שלח עליהם ארבה, כי לשון ארבה משמש על הרבוי כמו שנאמר [שופטים ו, ה] 'ובאו כדי ארבה לרוב' וכתוב [ירמיה מו, כג] 'כי רבו מארבה'.

חשך בא עליהם, לפי שגרמו לישראל להצפין את בניהם בחשך, כמו שהצפינו את משה, על כן במחשכים הושיבום ה', וכן המילדות היו כל מעשיהם בחשך, וכן נבלעו ישראל בקרקע בחשך, כדאיתא במסכת סוטה [יא:].

מכת בכורות בא עליהם, לפי שרצו לאבד בנו בכורו ישראל, אבל מי הים לא הביא ה' עליהם אלא הם עצמם בזדון לבם נסו לקראתו, כמו שיתבאר בעזרת השם יתברך בפסוק 'כי בדבר אשר זדו עליהם' [שמות יח, יא]

זכות עֲשֵׂרַת הַמִּכּוֹת

בילקוט [שמות, קפב] מסיק שעשרה מכות אלו היה כנגד עשרה נסיונות שנתנסה בהן אברהם, והדבר צריך ביאור, כי רחוק לומר עשרה כנגד עשרה בלי טעם,

על כן נראה ליתן טעם לכולם שיהיו מקבילין זה לעומת זה.

כי מכת הדם שלקה היאור אלהיהן של מצרים, כנגד ניסיון ראשון, שאמר לו הקדוש ברוך הוא [בראשית יב, א] 'לך לך מארצך', כי הליכה זו היתה קבלת עול מלכות שמים, כי הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה [כתובות ק:], ועוד שבהליכה זו הבדיל אברהם רבים מעבודה זרה, על כן זכה ונעשה נס לבניו שלקה פרעה שעשה עצמו לאלוה, ואמר [יחזקאל כט, ג] 'לי יאורי ואני עשיתיני'.

מכת צפרדע כנגד ניסיון שהושלך אברהם לכבשן האש, כך מסרו הצפרדעים עצמן לתנור אש על קידוש השם, כי מהם למדו חנניה מישאל ועזריה כמבואר,

מכת החושך כנגד ניסיון שהיה אברהם נחבא במערה ולא ראה אור השמש שלוש עשרה שנה, וקל להבין.

מכת ערוב כנגד ניסיון ארבע מלכות שהראה לו הקדוש ברוך הוא בבין הבתרים, כמו שדרשו [ילקוט שמעוני לך לה, טו] עגלה ואיל ופר, רמז אל המלכויות שנמשלו לחיות רעות ובהמות, כמו שנאמר [דברים לב, כד] 'ושן בהמות אשלח בם', כך הביא על פרעה הערוב, שנאמר [תהלים עח, מה] 'ישלח בהם ערוב ויאכלם', והוא כנגד ארבע חיות שזכרו בדניאל.

מכת שחין כבר אמרנו שהוא כנגד ניסיון לקחת שרה, כי אז נלקה פרעה זקינו במין שחין ששמו 'ראתן',

מכת הארבה שאכל יתר הפליטה וגרם להם הרעב, זהו כנגד ניסיון [בראשית יב, ז] 'ויהי רעב בארץ', שהוצרך אברהם לצאת מן הארץ מפני זלעפות רעב.

מכת הכינים מסיק בילקוט [שמות, קפב] בטכסיסי מלחמה בא עליהם, מתחילה סכר אמת המים ואחר כך הביא עליהם קולנים, לא חזרו הביא עליהם החיצים אלו הכינים שהיו נכנסים בתוך גופם כחץ, ואולי זה כנגד ניסיון [בראשית כא, י] 'גרש בן האמה וגו', ועל ידי גירוש זה כתיב [שם, כ] 'וישב במדבר ויהי רובה קשת', אומנות פתוחה בקשת וחיצים.

מכת דבר נכנסו הבהמות תמורת המצריים, כמו שנאמר [שמות ט, טו] 'כי עתה שלחתי ידי ואך אותך ואת עמך בדבר', וזה כנגד ניסיון העקידה שנכנס איל תמורת בנו יצחק,

מכת הברד שקלקל פרי העץ והאדמה, כנגד ניסיון המילה הגורמת הברכה בפרי האדמה, והיא מקום שעושה פירות, [עין מה שהוכיח רבנו ז"ע ענין זה בפרשת לך לך], וכן יוסף אמר למצרים להמול בשני הרעב, וילפינן ערלה זו מן ערלה שבאילנות, על כן למצרים הערלים ירד עליהם הברד אשר שיבר כל עץ השדה,

מכת בכורות בחצי הלילה, כנגד ניסיון של מלחמת אברהם עם המלכים, שנאמר [בראשית יד, טו] 'ויחלק עליהם לילה', ומסיק ברבתי פרשת לך לך [בראשית מג, ג] 'יוצרו חלקו, אמר הקדוש ברוך הוא אברהם פעל עמי בחצי הלילה, אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה, ואימתי, במצרים, שנאמר 'ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור', וכן פירש רש"י שם, וחצי השני נשמר לו לחצות לילה של מצרים.

גם יתכן לפרש ענין ניסיון העקידה למכת הדבר בהמות, לפי שנאמר בעקידה [בראשית כב, א] 'אחר הדברים האלה', פירש רש"י שהיה השטן מקטרג ואמר, מכל סעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר או איל, אמר לו הקדוש ברוך הוא אילו הייתי אומר לך זבח בנך היה עושה, ואם כן לפי שהקריב אברהם בנו, ופרעה לא הניח את ישראל שיעשו זבחים ועולות במדבר לה', על כן דין הוא שיקלו ב'דבר' כל מקנה מצרים, בזכות שאברהם לא מנע מאת ה' אפילו בנו ופרעה מנע אפילו פר ואיל, לפי שחשב את כל מקנה ישראל כאילו היה שלו, ומה שקנה עבד קנה רבו, לפיכך היה מונעם מזבוח פר ואיל,

ומכת הכינים כנגד 'גרש את האמה ואת בנה כי לא ירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק', ומכאן נמשך שנתן כל אשר לו ליצחק, ולבני הפלגשים שם טומאה מסר להם, להתעסק בכישופים המייחסים לארצות קדם, כמו

הגדה של פסח עם ביאור רבנו בעל ה'כלי יקר' זי"ע

שנאמר [ישעיה ב, 1] 'כי מלאו מקדם', וירע בעיני אברהם ונצטער על זה, ומכאן זכה שנעשה לבניו נס בענין מכת הכינים שלא יכלו החרטומים להוציאן, וסיכל ה' עצתם, עד שהודו ואמרו [שמות ח, טז] 'אצבע אלהים היא',

ומכת ברד שכנגד המילה, לפי שמוצינו שהמילה מצלת מאש ומים, מן האש היינו האש של גיהנם, כי אברהם יושב על פתחה של גיהנם ואינו מניח שם הנימולים [בראשית רבה מח, ח], מן המים שכן הים נקרע בזכות המילה, לפיכך בזכות נסיון המילה זכה אברהם ונעשה לבניו נס שהוריד הקדוש ברוך הוא על הערלים אש ומים כאחד, דהיינו [שמות ט, כד] 'אש מתלקחת בתוך הברד', וישבר כל עץ גבולם וכל פרי האדמה כמבואר. [שפתי דעת פרשת וארא, מאמר צ]

הקדמה לעשרת המכות

וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה בֹּא אֵל פְּרַעֲהוּ [שמות י, א]

רבנו ז"ע ב'עיר גבורים' מביא דברי רבותינו ז"ל [סנהדרין פא.] כי דצ"ך עד"ש באח"ב כסדר שהם בתורה, היו השתים בהתראה, והשלישית בלא התראה ללמדך שהעובר עבירה ושנה בה שוב אין מתרין בו. עד כאן.

במה יתקיימו ישראל בג' עולמות – בזכות התורה

מבאר רבנו ז"ע, כי ידוע שהעולם נחלק בכללו לשלשה עולמות, דהיינו עולם העליון שהוא עולם המלאכים, ועולם האמצעי דהיינו עולם הגלגלים, ועולם התחתון. והם נוהגים המנהגם בלתי שום שינוי, כי העולם העליון מתנהג על פי שבעים שרים של שבעים אומות, והעולם התחתון מתנהג על פי שבעים אומות, ועולם האמצעי פועל בשפלים כמו גלגל הירח הממונה על כל הבעלי חיים ושאר מציאות עולם השפל הבא בסיבת המערכת, ושלשה אלו לא ישנו את תפקידם כי אם ברצון עליון שהוא מנהיג אותם אל כל אשר יחפוץ יטה אותם כפי תפצו ורצונו, וכפי הצורך לפרסם כח אלהותו וגבורתו.

ולזה היה משה רבינו עליו השלום מקשה עצמו לדעת במה יתקיימו ישראל, כי ראה הנהגת העולם העליון שבעים שרים כולם מתנגדים לישראל, וכן שבעים אומות שמלטה ישראל ביניהם כשה פזורה, וכן המערכת אמרו רבותינו ז"ל [שבת קנו:] אין מזל לישראל, ואם כן במה תלוי קיומם.

ולזה אמרו רבותינו ז"ל במדרש [תנחומא בהעלותך, ג.] 'בשלשה דברים נתקשה משה עד שהראה לו הקדוש ברוך הוא באצבע, ואלו הן, מנורה, שרצים, חידושה של לבנה, מנורה שנאמר [במדבר ח, ד.] 'זוה מעשה המנורה', שרצים שנאמר [ויקרא יא, כט] 'זוה לכם הטמא', חידושה של לבנה שנאמר [שמות יב, ב.] 'החורש הזה לכם', עד כאן. רמז במדרש זה על שהיה משה מתקשה לדעת הנהגת השלשה עולמות שהזכרנו איך יתקיימו ישראל ביניהם, וזהו שאמרו 'מנורה' רמז לעולם העליון, על דרך שנאמר [תהלים קלט, יב.] 'ולילה כיום יאיר כחשיכה כאורה', כי הוא העולם האור והבהיר, והמנורה עם שבעת נרותיה מרמזת על שבעה שרים רואי פני המלך העליון, כאשר הוא מבואר להמקובלים, [וכאשר יתבאר בעזרת השם פרשת תצוה עין שם]. 'חידושה של לבנה' רמז לעולם הגלגלים, והזכיר דווקא גלגל הירח לפי שהוא סיבת החיות בשפלים [כמו שפירש רבינו בחיי פרשת שלח לך]. ו'שרצים' הוא דבר נמוך השורץ על הארץ, רמז לעולם השפל על דרך [בראשית ח, יז] 'ושרצו בארץ'.

ועל שלשה אלו היה משה מתקשה לדעת במה תלוי קיומם של ישראל, והראה לו הקדוש ברוך הוא באצבע, רמז לו שקיומם של ישראל תלוי בתורה, שנאמר בה [שמות לא, יח] 'כתובים באצבע אלהים', ודבר זה נרמז באומרו 'זה אצל שלשתן, על דרך שנאמר [קהלת ג, ג.] 'זאת מצותיו שמור כי זה כל האדם', וכתוב [דברים כט, כ.] 'בספר התורה הזה, לכך מזכיר 'זה' אצל שלשתן, להורות שקיומם של ישראל תלוי בזה, לכך אמר 'זוה מעשה המנורה', 'החורש הזה לכם', 'זוה לכם הטמא', ששלשה עולמות אלו תנצח בזכות ה'זה' שהזכרנו, שהוא רמז למעשים טובים.

וכן אמר שלמה [קהלת ב, ז.] 'זוה היה חלקי מכל עמלי', פליגי בה תרין אמוראי [סנהדרין כז:] 'חד אמר מקלו וחד אמר גונדו, ופירש רש"י מלבוש, מאן דאמר 'מקלו', רמז שלא היה לו יתרון מכל עניני העולם הזה כי אם המשיח שיבא מזרעו, וזהו מקלו על דרך שנאמר [ישעיה יא, א.] 'ויצא חוטר מגזע ישי', ומאן דאמר 'גונדו', דהיינו מלבשו רמז למעשים טובים, על דרך שנאמר [איוב כט, יד.] 'צדק לבשתי וילבשני', וזהו שאמרו 'זוה חלקי', למאן דאמר שהוא משיח הרי הוא ברמז במלת 'זה' שנאמר [ירמיה כג, ז.] 'זוה שמו אשר יקראו ה' צדקיננו ולמאן דאמר שהוא מעשים טובים הרי הם נרמזים במלת 'זה', על דרך [קהלת יב, יג.] 'כי זה כל האדם'.

בזכות התורה ישדד הקב"ה מערכת ג' עולמות

גם יתכן לומר עד שהראה לו הקדוש ברוך הוא באצבע, רמז לו שבזכות התורה 'הכתובה באצבע אלהים' יזכו לשלשה זמנים שבשלשתן הקדוש ברוך הוא משדד מערכת של השלשה עולמות אלו בעבור ישראל, ושלשתן נרמזו באצבע. א. הוא לעולם הבא ששם יהיו הצדיקים במדרגה עליונה יותר מכל השלשה עולמות אלו, וזה נרמז באצבע כמו שאמרו רבותינו ז"ל [תענית לא.] 'לעתיד יעשה הקדוש ברוך הוא מחול לצדיקים בגן עדן, וכולם יהיו מראין עליו באצבע, שנאמר [תהלים מח, טו.] 'כי זה אלהים אלהינו הוא ינהגנו על מות וכו'. ב. לימות המשיח ישדד הקדוש ברוך הוא כל השלשה עולמות בעבור ישראל, השרים שלמעלה ושל מטה, שנאמר [ישעיה כד, כא] 'יפקוד ה' על צבא המרום במרום' ואחר כך כתיב 'ועל מלכי האדמה וגו', והעולם האמצעי שנאמר [שם,

[כג] 'וחפרה הלבנה ובושה החמה וגו', ודבר זה נרמז ב'אצבע', שהכל יהיו מראין באצבע על הגואל שלהם, שנאמר [ירמיה כג, ו] 'וזה שמו אשר יקראו ה' צדקיני', ג. הוא **ביציאת מצרים**, בעולם של מעלה כמו שר של מצרים שנפל, ובאמצעי כמו החמה שהעמיד משה ויהושע, כמו שלמדו רבותינו ז"ל [עבודה זרה כה]. 'מאחל אחל', ובתחתון העשר מכות של מצרים, ואף זה נרמז באצבע כענין שנאמר [שמות ח, טו] 'אצבע אלהים היא'. גם אמרו רבותינו ז"ל [עין רש"י שמות טו, ב] שעל הים אפילו השפחה היתה מראה עליו באצבע, ואמרו כולם זה אלי ואנוהו.

מכות מצרים מג' עולמות

וכן מצינו **שביציאת מצרים היו המכות על שלשה חלקים**, חלק אחד **מעולם העליון**, וחלק שני **מעולם התחתון**, וחלק שלישי **מעולם אמצעי**, ולפיכך היו המכות משולשין, שנים בהתראה ושלישית בלא התראה, ויש לשאול שמאחר ששלישית בלא התראה כל שכן שרביעית תהיה בלא התראה, ולפי מדרשינו הוא מיושב, שהמכות היו משולשים, שלשה מכות הראשונים מעולם התחתון, ושלושה אמצעיים מעולם האמצעי לפיכך היה צריך בהם להתראה שנית, שלשה אחרונים מעולם העליון, ומכת בכורות מאתו יתברך להורות מושל על שלשה עולמות.

מן העולם התחתון – דצ"ב

ועתה אבאר סדרן כיצד, שלשה מכות הראשונים **דם צפרדע כינים** היו מן העפר **בעולם התחתון**, כי הדם והצפרדע היו מן המים, והוא רמז לאומות שבעולם השפל הנמשלו למים, שנלקו בעבור ישראל, וכן הכינים היו מן העפר.

מעולם הגלגלים – עד"ש

אחר כך הביא שלשה מכות **מעולם הגלגלים** לפיכך הוצרך לחזור לסידור הראשון בענין התראה, כי הערוב הם החיות, החיות בסביבת המערכת, ובסביבת גלגל הירח הפועל בשפלים החיות, וכן הדבר בבהמות הוא בסביבת שינוי האויר והמערכת, וכן במכת השחין כתיב [לעיל ט, ה] 'וזרקו משה השמימה וגו', שהוא כנגד הגלגלים.

מן העולם העליון – בא"ח

ובשלשה אחרונות חזר לסידורו לפי שבאו מן **העולם העליון**, וזהו שמזכיר במכת הברד [שמות ט, כב] 'נטה את ירך על השמים', ולא אמר 'השמימה' אלא שהוא רמז למעלה מן השמים, שהוא רמז לעולם העליון, והיה הברד מאותן אוצרות שלג וברד הגנוזות למעלה [עין חגיגה יב:], גם **הארבה** שנאמר [פסוק יד] 'ואחריו לא יהיה', והרי היתה בימי יואל, אלא שלא יהיה כן ארבה כזה שמלאכי עליון נשאו אותה על ארץ מצרים, שנאמר [פסוק יג] 'ורוח קדים נשא את הארבה', ואין רוח אלא המלאכים שנאמר [תהלים קד, ד] 'עשה מלאכיו רוחות', ונקראו 'רוח קדים' לפי שקדמו לסתם רוח והוא מבואר למבין. והחשך גם כן היה מן העולם העליון כמו שאמרו רבותינו ז"ל [שמות רב פ, ה] 'ויהי חשך אפילה מהיכן היה החשך, ר' יהודה אומר מחשך של מעלה, שנאמר [תהלים יח, יב] 'ישת חשך סביבו וגו'.

מן הקב"ה בעצמו - בכורות

ואחר כך **מכת בכורות היתה מהשם יתברך בעצמו** ולא מאחד משלשה עולמות אלו. וזהו שאמרו רבותינו ז"ל [מכילתא פרשת בא] 'ועברתי בארץ מצרים, אני ולא מלאך, אני ולא שרף, אני ולא השליח, אני ולא אחר'. רמזו שמכה זו לא היתה מאחד משלשה עולמות אלו, וזהו שאמרו 'אני ולא מלאך', למעט העולם העליון, 'אני ולא שרף', למעט עולם האמצעי, כמאמר המחקרים שיסוד האש קונו חומו מגלגל הירח בהתמדת תנועתו, 'אני ולא השליח', למעט העולם התחתון על דרך שנאמר [תהלים קמו, טו] 'השולח אמרתו ארץ'. והוסיף עוד לומר 'אני ולא אחר', על דרך מה שאמרו רבותינו ז"ל במכת בכורות לקו אף השבויים, כדי שלא יאמרו יראתם תבע עלבונם, וזהו שאמר 'אני ולא אחר', כי העבודת אלילים נקראת 'אחר', לפי שהם אחרים לעובדיהם, שצועקים אליהם בעת צרתם אין עונין להם, וזהו שאמר 'ולא אחר', שלא תבעו עלבונם, והוא מבואר למבין. [עיר גבורים, פרשת בא]

עֲשֶׂרַת הַמִּכּוֹת – מִידָה כְּנֶגֶד מִידָה

וכמו שמצינו שכל מידותיו של הקדוש ברוך הוא שמוּדָד לאומות במידה כנגד מידה שמדדו בה, כמו בענין הארבעה כוסות שהזכרנו, כמו כן העשר מכות שלקה בהם פרעה היו מדה כנגד מדה, וגם יש בהם רמז למפלת האומות לעתיד, שהרי הגאולה לעתיד תהיה בדמיון גאולת מצרים, שנאמר [מִיִּכָה ז, טו] 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות', וכתוב [ישעיה יא, טז] 'והיתה מסילה לשאר עמו, כאשר היתה לישראל ביום עלותם מארץ מצרים'.

מכת דם – גזירת השלכת הבנים ליאור, וכובד השעבוד

והוא הענין שתחילת מכה היתה במים, והוא בעון [לעיל א, כב] 'כל הבן הילוד היאורה תשליכו'. וגם רמז על דרך שנאמר [תהלים סו, יב] 'באנו באש ובמים', וכתוב [תהלים סט, ב] 'כי באו מים עד נפש', והוא רמז לכובד השעבוד והגלות, לפיכך נידון במים ונהפכו לדם, רמז שבעון זה דמיהם כם ונתחייבו בנפשם. וגם יש בו רמז לעתיד שהרשעים הנמשלו למים, שנאמר [ישעיה יז, יב] 'הוי המון עמים כהמות ימים יהמיון', והפכו לדם, על דרך שנאמר [יהוה אלהים, ו] 'ודם ירדפך', וכתוב [יהוה אלהים, כב] 'ונשפטי אתו בדבר ובדם'. וכמו שמכת המים היתה על ידי המטה שהכה במים, כמו כן לעתיד מפלת האומות יהיה על ידי משיח, שנאמר בו [יהוה אלהים, יט, יא] 'מטה עוז אל שבט מושלים', ומטה לשון 'חומר', עד דרך [ישעיה יא, א] 'ויצא חומר מגזע ישי'.

מכת צפרדעים – כפירה בהקב"ה, וביטול תורה, מיעוט הבנים

ובענין הצפרדעים נענש פרעה על שאמר [שמות ה, ב] 'מי ה' אשר אשמע בקולו', והראה לו הקדוש ברוך הוא שאפילו הצפרדעים שאין בהם דעה עשו שליחותו של מקום, ולא עוד אלא שמסרו נפשם על זה ובאו בתנור בעודו חם לפי דעת רבותינו ז"ל. וגם נענש בצפרדעים שבאו לתוך מעיהן ומקררין בעבור שרצה לבטל ישראל מהתורה, שנאמר בה [תהלים מ, ט] 'ותורתך בתוך מעי', וגם בעבור שמעטו הבנים יוצאי מעיהם. וגם 'צפרדע' אותיות 'צפורה דעה', רמז לישראל, על דרך שנאמר [תהלים פד, ד] 'גם צפור מצאה בית', והם דור דעה, שנאמר [דברים ד, ו] 'רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה'. 'ועל' [שמות ז, כח] על דרך [שמות א, יז] 'ועלה מן הארץ', 'ובאו בביתך' היינו לחפש מטמוניות של המצריים, כמו שנעשה בשלושת ימי אפילה שהיו חוקרין אחר מטמוניות שלהם, מה שבביתם ובחדר משכבם ובמיטתם. גם מה 'שבתנורם ומשארותם' לקחו צורות עמהם. גם 'במשארותיך' הוא לשון 'השארות' והוא רמז אף לעתיד, שנאמר [עובדיה א, יח] 'ולא יהיה שריד'. וכמו שהצפרדעים משמיעים קול, כמו כן בזכות הקול קול יעקב [בראשית כז, כב], 'נצחו הידים ידי עשו', שנאמר [ישעיה נה, א] 'קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך'. וכן הוא אומר [שיר השירים ב, יד] 'השמעיני את קולך'.

ובמיתת הצפרדעים 'מן הבתים ומן החצרות' נרמז ענין הגלות, שנאמר [איכה ג, ה] 'במחשכים הושיבני כמות עולם', והיו גולין מבתיהם ומחצרותיהם אל ארץ נכריה, 'ויצברו אותם חמרים ותבאש הארץ' [שמות ה, יז], כמו שאמרו רבותינו ז"ל [גיטין טז]. שבשעת החורבן ובלו האומות שבע שנים את כרמיהם מדמם של ישראל. לפיכך 'וירא פרעה כי היתה הרווחה' [שם, יא], כי פרעה היה איצטגנין, וראה מפלה זו על ישראל בעין השכל, והיה סבור שעתה תחול עליהם מהומה זו על ידו, וזהו שאמר 'וירא כי היתה הרווחה והכבד את לבו', וקל להבין. ובזה מיושב מה שלא נזכר 'כי היתה הרווחה' בשאר המכות זולת בזו, והוא מבואר.

מכת כינים – גאוה, וביטול מרחצאות מישראל שגרמו לביטול תורה

מכת הכינים היתה לפרעה על שהיה מתגאה ואומר [יהוה אלהים, כט, ג] 'לי יאורי ואני עשיתוני', ואני בראתי את עצמי ושמים וארץ, והראה לו שאפילו הכינים שהם הקטנים בכל הבריות לא היה יכול להבראות, ואיך יברא את עצמו, ולפיכך לשעבר היו החרטומים אומרים שאין ממש בדברי פרעה שאמר 'אני בראתי שמים וארץ', ואמרו החרטומים 'אצבע אלהים היא' [שמות ה, טו], שכל נברא הוא באצבע אלהים, שנאמר [תהלים ח, ד] 'כי אראה שמך מעשה אצבעותיך', ולא כדברי פרעה שאמר אני בראתי שמים וארץ. גם לפי שצערנו את ישראל מרחצאות והיו הכינים מצערים אותם, ומתוך אותו צער לא היו יכולים לעסוק בתורה, לכך נענשו בכינים. לזה אמרו החרטומים 'אצבע אלהים היא', רמז שנענשו בכינים בעבור ביטול התורה והלוחות שנאמר [שמות לא, יח] 'כתובים באצבע אלהים', והם לא יכלו לעסוק בתורה בעבור הכינים כנזכר.

מכת ערוב – רשעים נמשלו לערוב, וערוב בין רשע לצדיק

ומכת ערוב היתה להם לפי שהרשעים נמשלו לערוב, על דרך שנאמר [תהלים קד, ב] 'בו תרמוש כל חיתו יער', אלו הרשעים [בבא מציעא פג,] וכענין שנאמר [תהלים יז, יב] 'דמיונו כאריה יכסוף לטרוף, לפיכך שלח עליהם הערוב. גם נרמזו בענין הערוב, שבעולם הזה הכל בערבוביא, כטוב כחוטא, ואין ניכר זה לפני זה, זולת לעולם הבא שם יהיו ישראל מובדלין מכל עובדי גילולים, וזהו שאמר [שמות ה, יח] 'זהפליתי ביום ההוא את הארץ אשר עמדי עמדי עליה לבלתי היות שם ערוב, ששם לא יהיו בערבוביא, וזהו שאמר [שם, יט] 'למחר יהיה האות הזה, היינו העולם הבא הנקרא 'מחר', כמו שאמרו רבותינו ז"ל [עירובין כב,] 'היום לעשותם ולא למחר לעשותם'. או על דרך שאמרו רבותינו ז"ל [עבודה זרה ב,] שלעתיד ליום הדין יבואו כל עובדי גילולים בערבוביא, לפי שנמשלו לערוב, וישראל יהיו נידונין בפני עצמם, והוא למחר היינו העולם הבא, וזהו שאמר 'למחר יהיה האות הזה' וקל להבין.

גם רמז לעתיד, 'וערוב' הוא לשון 'ערבית', לפי שבתורה אינו נקוד ויוכל לקרות 'ערב' בסגול, והוא התראה לעובדי גילולים, [שמות ה, יז] 'הגני משליח וגו', את הערב, היינו אותו הערב שנאמר בו [זכריה יד, ז] 'והיה לעת ערב יהיה אור', 'ובך ובעבדיך' אני משלים הערב, שנאמר [ישעיה ס, ב] 'הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים', ובבני ישראל לא יהיה ערב, כי לעת ערב יהיה אור, וכתבי [שם] 'עליך יזרח כבוד ה'.

מכת דבר – שעבדו בישראל בשדות, ורמזו לעמו"

ומכת הדבר היתה להם תחת אשר עבדו בני ישראל עבודות שבשדה, שנאמר [לעיל א, יד] 'ובכל עבודה בשדה', לפיכך 'הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה' [שמות ט, ג], גם רמז לאותן עובדי גילולים שנמשלו למקנה דהיינו לבהמות, שנאמר [תהלים מט, יג] 'כבהמות נדמו'. ואף ישראל נמשלו למקנה דהיינו לצאן, שנאמר [יהוקאל לד, לא] 'ואתנה צאני מרעיתי', לפיכך בעולם הזה אין הפרש בין אלו לאלו, אמנם 'זהפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים' [שמות ט, ד], אימתי, 'מחר יעשה ה' הדבר הזה' [שם, ה], היינו לעולם הבא כנזכר וקל להבין. או 'למחר' רמז לבוקרו של משיח, על דרך שנאמר [ישעיה לג, ב] 'היה זרועם לבקרים אף ישועתינו בעת צרה'.

מכת שחין – משעבדים ישראל בטורח גדול המחמם גופו של אדם

ומכת שחין היתה להם לפי שהיו משעבדים בישראל בטורח גדול ועבודה, וידוע שמרוב טורח המחמם גופו של אדם, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [גיטין סו, א] 'גדולה מלאכה שמחממת בעליה', לפיכך נידונו בשחין הבא מרוב חמימות, כי שחין הוא מלשון שחונה, כמו שפירש רש"י. וגם רמז בזה מפלתן של רשעים לעתיד, במה שלקח פיה כבשן, ופירש רש"י שהוא דבר דק שהרוח מפיהן ומפריחן, כמו כן נאמר ברשעים [תהלים א, ד] 'כי אם כמוץ אשר תדפנו רוח'. וכמו שנאמר כאן [שמות ט, ט] 'והיה לאבק', כמו נאמר ברשעים [ישעיה כט, ה] 'והיה כאבק דק המון זריד'.

מכת ברד – הכבידו עול הגלות, והשליכו עליהם אבנים.

ומכת הברד היתה להם לפי שכבדו עליהם עול הגלות, ועל זה אמר דוד [תהלים סו, יב] 'באנו באש ובמים', לפיכך ירד עליהם הברד שהיה אש ומים יחד, שנאמר [שמות ט, כד] 'ואש מתלקחת בתוך הברד'. גם לפי שהיו משליכים עליהם אבנים, שנאמר [שמות א, טז] 'וראיתן על האבנים אם בן הוא והמיתן אותו' היינו שימיתו אותו באבן, על דרך שנאמר [איכה ג, ג] 'צמתו בבור חיי וידו אבן ב', וגם מה שנאמר [שמות א, יד] 'וימררו את חייהם בחומר ובלבנים' היינו שהיו משליכין עליהם לבנים, לפיכך ירדו עליהם אבנים מן השמים. גם לעתיד הרשעים בעבור שהיו משעבדים בישראל הנמשלו לאבן, שנאמר [זכריה ט, טז] 'כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו', לפיכך ירדו עליהם אבני אלגביש. גם יש רמז במה שנאמר [לקמן ט, לא] 'והפשתה והשעורה נכתה' שהמצריים נמשלו לפשתה, לפי שהיו עובדין לפשתים, שנאמרו [ישעיה יט, ט] 'ובושו עובדי פשתים שריקות', 'והשעורה' שהוא מאכל בהמה, רמז לכל אותן עובדי גילולים אשר נמשלו 'כבהמות נדמו' וכולם נכו בברד. פרעה עתה, ועובדי גילולים לעתיד. ונתן טעם לדבר, 'כי השעורה אביב' [לקמן ט, לא], רמז שנתמלא סאתם של רשעים, 'והפשתה גבעול' כלומר שחוק לבו ועמד במרדו ולא נכנע, רק עומד בקומה זקופה כגבעול הזה, [כאשר הזכרנו בשער המידות סימן א] 'והחטה והכוסמת לא נכו' רמז לישראל שנמשלו לחיטה, שנאמר [שיר השירים ז, ג] 'בטנך ערימת חיטין', 'והכסמת' היינו שהיו מוכסין בין האומות, שנאמר [ירמיה נא, נא] 'כסתה כלימה פנינו', 'לא נכו כי אפילות הנה', היינו בזכות שהיו משפילין עצמן. וידוע שהדרך עומד בפני הקשה, והוא בדרך רמז שנכנעין בבוא הצרה והוא תקנתן. [כאשר ביארנו בשער המידות סימן א, עין שם] או יאמר כי אפילו לפי שהיו בגלות ובשעבוד, על דרך [איכה ג, ו] 'במחשכים הושיבני', לפיכך ניצלו.

מדוע התראה על ידי שליח

וזהו שאמרו 'בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו וגו', נראה כוונת המקרא ליתן טעם באומרו 'כי אני הכבדתי' על אומרו 'בא אל פרעה', לפי שיש לשאול למה שלח לפרעה על ידי שליחות, ולמה לא התרה בו הקדוש ברוך הוא בעצמו, ולמה לא נגלה אליו בעבור כבודם של ישראל, שהרי מצינו שנגלה לאבימלך כשרצה לעכב את שרה, כמו כן היה לו להיות נגלה לפרעה ולהתרות בו, ועל זה אמר 'כי אני הכבדתי וגו', כלומר אני מוכרח לעשות על ידי שליח, שהרי אני 'מכביד' לבו שלא ישמע ואיך אמר אליו שישמע ואפעול שני הפכים, והוא מבואר למבין, חזר ליתן טעם על 'כי אני הכבדתי' שלא יהיה פתחון פה למינים לומר למה הכביד לבו והלא אין הקדוש ברוך הוא חפץ במות המת כי אם בשובו מרשעו וחייה, על זה אמר 'למען שיתי אותותי ולא אמר 'למען שאשית' כפירוש רש"י אלא שיתי אותן שכבר הושתו, ורצה בזה לפי שכבר שמתו בפניו כמה אותות והוא הקשה ואמץ את לבבו, לפיכך כדאי הוא שנועלים ממנו התשובה לגודל רשעו, כענין שנאמר [תהלים קכה, ה] 'המתים עקלקלותם יולכים ה' את פועלי האון', וכתוב באותו ענין 'ולמען אשר לא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם' שלכך הוא נועל מן הרשע דרכי התשובה, למען אשר יראו הצדיקים ויקחו מוסר, וזהו שאמר [שמות יב, ז] 'ולמען תספר באזני בנך וגו', היינו שתספר למך מה שנרמז במלת 'למען', והוא מבואר למבין.

גם יאמר [שמות יב, ז] 'ולמען תספר וגו', את אשר התעללתי וגו', היינו כדי שידעו בניהם האותות אשר התעללתי במצרים שיהיה סימן זה מסור בידם לעתיד כענין שנאמר [מט, ז] 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות', וזה שאמרו 'אשר התעללתי', על דרך שנאמר [איכה א, כב] 'ועולל למו וגו', 'והתעללתי' פירושו שחקתי, וכן לעתיד כתיב [תהלים ב, ה] 'יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו', 'וידעתם כי אני ה' [שמות יב, ז], שתזכרו האותות שעשיתי כבר, ועתה יהיו נעשין שנית לעתיד, ואז הם בוודאי באים מסיבה עליונה ובהשגחה גמורה, כי במקרה אי אפשר שיקרו עשר מכות פעמים כסדרן בסדר אחד. וזה שאמרו 'וידעתם', דהיינו לעתיד, 'כי אני ה' וקל להבין.

מכת ארבה – רצו לבטל ברכת 'ארבה את זרעך', ולבטל עבודת ה'

וענין מכת ה' ארבה' היה בעבור שרצו לבטל מישראל ברכת [בראשית טו, י] 'הרבה ארבה את זרעך וגו', והקדוש ברוך הוא אמר [שמות א, יב] 'כן ירבה' והם אמרו 'פן ירבה', לפיכך הביא עליהם 'ארבה', כי בזמן שהריבוי שולט בישראל אז נמשלו לארבה, שנאמר [משלי ל, כז] 'מלך אין לארבה וגו', לפיכך לקו בארבה. וחשב פרעה שלכך לקה בארבה ש'יכסו את עין כל הארץ' לפי שרצה לבטל מהם עבודה השם שהיה 'עין כל הארץ', על דרך [משלי ו, כג] 'נר מצוה ותורה אור' לפיכך אמר להם במכה זו [שמות יח, ג] 'לכו עבדו את ה' אלהיכם', אמנם לא ילכו כי אם אותן השייכין לעבודת השם, והם החסידים המתגברים כגבורים בעבודה השם, כענין שאמר [תהלים טו, א] 'ה' מי יגור באהלך ומי ישכן בהר קדשך', ושני 'מי' שהזכיר בפסוק הוא על דרך ההודעה לא על דרך שאלה, והם אותן שנאמר בהם [שמות לב, כ] 'מי לה' אלי וגו', וזה שאמרו 'לכו עבדו את ה', ובתנאי זה ש'מי ומי יהיו ההולכים' היינו שני מי שהזכרנו, והשיב לו משה שכולם ילכו, כי חג הוא לה', ואין הדבר תלוי בעבודה לבד, כי אם לשמוח בחג, ודרך החג שהכל שמחין בו, ואז חשב פרעה שבמרמה דבר משה כן, ודעתם לברוח, וזהו שאמרו [שמות יז, י] 'ראו כי רעה נגד פניכם' קרא ה'מרמה' רעה', על דרך שנאמר [תהלים נ, יט] 'פיך שלחת ברעה ולשוך תצמיד מרמה' ואמר 'נגד פניכם' ותרגמו 'בישא דאתון סבורים למיעבד קבל אפיון, לאסחחרא', והוא על דרך שנאמר [משלי כ, כז] 'וגולל אבן אליו ישוב', שהחושב על חבריו איזה תחבולה רעה להיות לו למוקש, אז הוא בעצמו נוקש בה, וזהו שאמרו 'נגד פניכם תבא הרעה'.

וכמו שנאמר במכת הארבה 'וכסה את עין הארץ וגו', כמו כן נאמר לעתיד [ישעיה ס, ב] 'כי הנה החשך יכסה ארץ וגו', וכמו שמכת הארבה נשא הרוח קדים, כמו כן מכות הרשעים ישא רוחו של משיח, שנאמר [ישעיה יא, ב] 'ונחה עליו רוח ה', והוא נקרא 'קדים' על דרך שנאמר [תהלים עב, יז] 'לפני שמש ינון שמו', וזהו שנאמר בפורענותם [תהלים מה, ח] 'ברוח קדים תשבר אניות תרשיש', וכמו שנאמר [שמות יג, יג] 'הבקר היה ורוח הקדים', והוא רמז לבוקרו של משיח, כענין שנאמר [תהלים פט, לז] 'וכסאו כשמש נגדי'.

מכת חושך – החשיכו עיני ישראל בגלות

ומכת החשך היתה להם בעבור שהחשיכו עיניהם של ישראל בגלות, והוא רמז לאומות העולם שהחשיבו את ישראל בחשך הגלות, שנאמר [איכה ג, י] 'במחשכים הושיבני', לפיכך נידונו בחשך, שנאמר [ישעיה ס, ב] 'כי הנה החשך יכסה ארץ, ויש עוד רמז בענין החשך שהיה שלשת ימים, ובאותן שלשה ימים נידונו פושעי ישראל כמו שאמרו רבותינו ז"ל שמתו בשלשה ימי אפילה, כמו כן יהיו פושעי ישראל נידונין בשלשה גלויות וכו', וזהו שאמרו [שמות יא, כא] 'וימש חשך', יותר על חשכה של לילה, ובו יהיו נידונין ישראל ונחשבו כמתי עולם בגלות. על דרך [איכה ג, י] 'במחשכים הושיבני כמתי עולם'.

שלושת ימי החושך – רמז לשלשה גלויות

ושלשה ימים רמז לשלשה גלויות, שנאמר [הושע ו, ב] 'יחינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו', לפי שכבר החיה אותנו משני גלויות, מצרים, ובבל, ולא היתה הגאולה נצחית, אמנם 'ביום השלישי' שהוא רמז לגאולה שלישית אז 'יקימנו ונחיה לפניו' נצח. וזהו סוד שלשה ימי אפילה שבו נידונין פושעי ישראל, ונחשבים בו כמתים, וביאר עוד כאן שאף בזמן הגלות לא סרנו מרוע הדרך, כי ידוע שבית שני נחרב בעון שנאת חנם [וימא ט:], ועוד היום מדה זו בינינו. וזהו שאמר [שמות י, כג] 'לא ראו איש את אחיו', הוא רמז לשנאת חנם שאין אחד רואה זכות לאחיו, אין יודעו ואין מכירו. 'ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים' היינו שלא קם איש ממקומו ומסורו, כי כלם יושבים על מלאת דרכם הרעה כבראשונה. 'ומתחתיו', רמז על מה שנאמר [דברים כח, מז] 'תחת אשר לא עבדת את ה' וגו', ומאותו תחת לא קמו, והוא מבואר למבין. ואחר שהזכיר 'שלשה ימי אפילה' המרמזים לשלשה גלויות, אחר כן אמר 'ולכל בני ישראל היה אור במושבותם' [שמות י, כג], רמז לאור הגאולה שתהיה אחר שלשה ימי אפילה אלו, שנאמר [ישעיה ס, א] 'קומי אורי כי בא אורך'.

מכת בכורות – שעבדו ישראל שנקראו בכורים

ומכת בכורות כבר הוא מבואר לרבותינו ז"ל שהוא בעבור שעבדו בישראל הנקראו בכורים שנאמר [שמות ד, כג] 'בני בכורי ישראל', ובכור הוא לשון גדולה, והוא רמז אף לעתיד, שנאמר [ישעיה לד, ז] 'וירדו ראמים עמם', רמז לחשובים שבהם, והוא מן הגואל של ישראל הנקרא בכור, שנאמר [תהלים פט, כח] 'אף אני בכור אתנהו וגו'. וכמו שהגאולה היא היתה בלילה ובחצות הלילה, שאז היא מאפילה יותר, כמו כן לעתיד בזמן שיתגבר והצרות וחושך הגלות, אז יבא הגואל, שנאמר [ישעיה נט, יט] 'כי יבא כנהר צר וגו', וסמך ליה 'ובא לציון וגו'. 'כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים' [שמות יא, ד]

הקימו ישראל למלאכתם בקרות הגבר – לפיכך לקו בחצות

רש"י פירש בפרשת שמות [ב, יא] על פסוק 'וירא איש מצרי מכה וגו', שהנוגשים הקימו את ישראל למלאכתם בקרות הגבר, ומהיכן למד רש"י לומר כן שהקימום דווקא בקרות הגבר, ואולי למד רש"י זה ממה שנאמר 'כחצות הלילה וגו', לפי שמצינו עונשים למצרים מדה כנגד מדה בכל עשר מכות, אבל עדיין לא מצינו עונש מצד הזמן על כן נאמר כחצות הלילה בכ"ף, כמו אותו 'חצות הלילה' שעשו להם עול וחמס להקימם למלאכתם כקרות הגבר ראשון שהוא בחצי הלילה, והיו הנוגשים שרים גדולים, כך הוכו בכורי מצרים גם כן בחצי הלילה. או קאי על אותו 'חצות' דאברהם כמו שהכה אברהם את המלכים בחצי הלילה כך הוכו בכורי מצרים בחצי הלילה. [עיר גבורים, פרשת וארא]

הקדמה לזמשי עשרה מעלות –

מדרש על מלכות ישראל שנמשל ללבנה

החודש הזה לכם ראש חדשים, אמרו רבותינו ז"ל אמר רבי ברכיה החודש הזה לכם, אם זכיתם אתם מונין אותו למלאותו, ואם לאו אתם מונין אותו לפגמו, למלאותו – אברהם, ויצחק, ויעקב, יהודה, פרץ, חצרון, רם, עמינדב, נחשון, שלמון, בועז, עובד, ישי, דוד, ושלמה, וישב שלמה על כסא ה', למלך הסיירה מליא. לא זכיתם אתם מונין אותו לפגמו, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט, יהורם, אחז, חזקיה, משה, אמון, יאשיה, צדקיה, ואת עיני צדקיה עור, הא סירהא על פגמא, עד כאן. [ובאלה שמות רבה הוא מסודר קצת בענין אחר].

פעמים רבות מעלת ישראל במספר חמש עשרה

הלא זה הדבר אשר דבר הכתוב, [שמות יג, ד] 'היום הזה אתם יוצאים בחודש האביב, אבי"ב בגימטריא חמש עשרה, הנה עינינו הרואים פעמים רבות שמעלתן של ישראל היתה אחר מספר חמש עשרה. א. הוא הדבר הנזכר במדרש שהתחלנו בו, ששלמה היה בדור חמש עשרה, והוא היה במעלה רמה על כל אשר היו לפניו. ב. הגאולה של מצרים שהייתה בט"ו לחודש. ג. בכמה מעלות טובות למקום עלינו נזכרו חמש עשרה מעלות. ד. בחמש עשרה שיר המעלות שאמר דוד בשעה שכרה השיתין. ה. מצינו חמש עשרה מעלות מעשרת נשים לעזרת אנשים, ו. מצינו שישראל מונין ללבנה שהיא במלואה וטובה, ביום ט"ו, ומכל זה נלמוד אופני הצלחת אומה הישראלית בכללה, ואופני הצלחת האדם הפרטי, וכולם יכלול מספר חמש עשרה, כמו שיבוא.

ההצלחה הכללית ישראל – יכלול מספר חמש עשרה

וכל זה נוכל ללמוד מאחר שמצינו שישראל מונין ללבנה דווקא, ודבר זה יתבאר בשני פנים, א. ההצלחה הכללית. ב. הפרטית. א. ההצלחה הכללית של ישראל יכלול מספר חמש עשרה, נראה לפרש על דרך זה והוא שישראל מונין ללבנה, שעיקר זריחתה ביום ט"ו לחודש, כך היה עיקר זריחת שמשן של ישראל בט"ו בניסן, ובדור ט"ו אחר אברהם וזה בימי שלמה. וזהו טעם ביעור חמין בי"ד, וזמן הגאולה בט"ו, וזה היה כמו רמז על העתיד, שבדור י"ד ימלוך דוד העולה למספר י"ד, והוא היה מבער מן העולם השאור שבעיסה, והם הגילולים אשר זנו אחריהם בית ישראל, ואחר כך בזמן שלמה בנו, יש איש תחת גפנו, והיה אור ישראל במילואו וטובו, זה על דרך שאמרו [שמות יז, טז] 'כי יד על כס יה' וכו', כי יד היינו דוד שהיה בדור י"ד כמספר שמו, וידו תהיה בכל האומות, והוא יוליד בן יושב על כס י"ה בדור ט"ו כמספר י"ה, וכמו שנאמר [דברי הימים א כג, כג] 'וישב שלמה על כסא ה' למלך', ואמר [שמות יז, טז] 'מלחמה לה' בעמלק', כי בימיו היה זרע עמלק נכרת, כי כבר הכניעו דוד אביו. וזהו שנאמר במלכות דוד [תהלים פט, לה] 'כירח יכון עולם ועד', היינו כירח זה שאינו במלואו וטובו כי אם ביום ט"ז כאמור. וכירח זה שיש בו ט"ו ימי עליה, וט"ו ימי ירידה, כך היו ט"ו דורות מוסיפים והולכין כנוכר במדרש.

דוד אמר ט"ו שיר המעלות ואחתיה לתהום

ובפרק החליל [גג] אמר רבי יוחנן, בשעה שכרה דוד שיתין קפא תהומא, בעי למשטפיה לעלמא, אמר דוד ט"ו מעלות ואחתיה וכו', ויש לדקדק במדרש זה שדרש 'זגם יקב חצב בו' [ישעיה ה, ב], אילו השיתין, ומה ענין השיתין לשירת דודי לכרמו האמור בישעיה על כרם ה' צבאות בית ישראל, גם המזמורים ההם מתחילין [תהלים קכ, א] 'שיר המעלות אל ה' בצרתה לי קראתי ויענני'. ומכללם מזמור [תהלים קכד, ב] 'לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם, אזי חיים בלעונו, אזי חיים בלעונו, אזי חיים בלעונו וכו', אם כן איפה פשוטן של המזמורים מוכיח שבהצלחת ישראל מן האומות הוא מדבר, והמים הזדיונים שהזכיר במזמור הם האומות, שהרי נאמר 'בקום עלינו אדם', והמזמור מסיים 'ברוך ה' שלא נתננו טרף לשיניהם', ואם כן איפה עין בעין נראה שהמים התהומיים שרצו לשטוף העולם הם הם 'המים הזדיונים' שהזכיר במזמור. זהו שאמר 'קפא תהומא', כינה האומות בשם 'תהום', על דרך המדרש האומר [בראשית רבה ב, ד] 'על פני תהום זו אדום וכו'.

שיתין – בית המקדש, ישראל, מלכות דוד

ושם 'שיתין' נופל על בית הבחירה, שנקרא [זימא גג] 'אבן השתיה', כי משם הושתת העולם, והוא יסוד ומרכז העולם, וגם שם 'שיתין' נופל על ישראל, אשר עליהם הושתת העולם, 'כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל' [שמואל א ב, ח], וזהו שאמר 'שיתין מששת ימי בראשית נבראו', כי בודאי ישראל עלו במחשבה להבראות בטרם הרים הוטבעו, כמו שנאמר [ירמיה ב, ג] 'קודש לה' ראשית תבואתו', וכן הבית המקדש עלה במחשבה להבראות קודם שנברא העולם, שנאמר [ירמיה יז, יב] 'מרום מראשון מקום מקדשו'. וכן נופל שם 'שיתין' על מלכות בית

דוד, שעליו הושתת העולם, והוא הצדיק יסוד עולם, וגם הוא עלה במחשבה להבראות קודם שנברא העולם, שנאמר [תהלים עב, יז] 'לפני שמש ינון שמו'.

דוד מחזק שלשה יסודות אלו

זהו שאמר 'שיתין' לשון רבים, כי דוד נתן עיניו ולבו לחזק מעמד שלשה יסודות אלו, אלו זהו שאמר 'כרה שיתין', כמי שכורה וחופר בארץ לעשות יסוד לבנין שעליו, ונקט דרך משל 'כרה שיתין' לעשות יסודתם בהררי קודש, מיד תקעו כל העמים כף, נוסדו יחד לאמור ננתקה אה מוסרותימו, כמו שאמרו [תהלים ב, ב] 'נוסדו יחד על ה' ועל משיחו, ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו את עבותימו, יושב בשמים ישחק וגו', הזכיר במקרא זה שלשתן, על משיחו – היינו מלכות בית דוד, ננתקה את מוסרותימו – היינו חורבן הבית הקדוש לנתקו ממקומו, ורמזו בלשון 'מוסרות' כי המקום הקדוש הוא מאשר ומקשר עליונים ותחתונים, בסוד הקרבנות קירוב השכינה לתחתונים, בסוד אומרו [שיר השירים ז, ט] 'מלך אסור ברהמים', ועל דרך הקבלה הידוע, ונשליכה ממנו עבותימו' – היינו כל זרע ישראל להשליכם אל ארץ אחרת כיום הזה, ובאמרו 'עבותימו', רמז למה שנאמר [הושע יא, ד] 'בחבלי אדם אמשכם, בעבותות אהבה', והאומות חושבין לבטל מישראל עבותות אהבה אלו שבינם לבין הקדוש ברוך הוא, והביטול הוא מצד שחושבים לבטל מישראל תורה ומצות, להדיחם מעל ה', זהו שאמר 'מיד קפא תהומא', כי התהום הוא כינוי אל האומות החושבים להציף ולשטוף השיתין הללו אשר עליהם הושתת העולם, על דרך שנאמר [תהלים מב, ח] תהום אל תהום קורא, לקול צינורין כל משברין וגליך עלי עברו, וזה ממש דוגמת מאמר רבותינו ז"ל [בבא בתרא עג, א] 'ורמא גלא קלא לחבירתא, מי איכא מידי לא שטתיה ונשתוף אלא וכו', והוא רמז לאומות שנמשלו לגלים וקמים על ה' ועל משיחו, וזה ממש אומרו 'תהום אל תהום קורא וכו', כמבואר מאמר זה באר היטב בחיבורינו עיר גיבורים [שער התשובה סימן א'].

עד שאמר דוד ט"ו שיר המעלות והורידן כמבואר מפשוטן של המזמורים שהם מדברים מהצלת ישראל מן המים הזדונים, ומספר ט"ו הוא כנגד ט"ו דורות שעלו ישראל מעלה מעלה, וכנגד זה ירדו האומות מטה מטה ט"ו מעלות, על דרך שנאמר בדור המבול [בראשית ז, כ] 'ט"ו אמות גברו המים ויכסו ההרים', ובחיבורינו עיר גיבורים בארנו ענין המבול על הגלות, וכו גברו המים הזדונים' שהאומות נמשלו בהם, ויכסו זכות הצדיקים שנמשלו להרים, שנאמר [מיתב ו, ב] 'שמעו הרים את ריב ה', כי דמיון ישראל והאומות כשני כפות מאזנים, כשאחת עולה השנייה יורדת, כמו שנאמר [משלי טז, א] פלס ומאזני משפט ביד ה', וזה משל כשהעונות מכבידים ומכריעים הכ"ף, כמו שנאמר [ישעיה א, ד] 'עם כבד עון כמשא כבד יכבדו ממני', וכמו שנאמר [במדבר כ, כ] 'ויצא אדם לקראתו בעם כבד וביד חזקה', וכי בגבורות איש יחפוץ ה', אלא 'בעם כבד' קאי על ישראל, ורצה לומר בסיבה היותם 'עם כבד עון', ויד חזקה' בהם להכות באגרופ רשע, עד אשר בסיבה זו הכף מכריע שהזכות המעוטת נרדפת עד חובה, ויתקיים בהם [דברים כח, מג] 'הגר אשר בקרבך יעלה מעלה מעלה, ואתה תרד מטה מטה', וכמו שנאמר [משלי כו, ג] 'כובד אבן ונטל החול, וכעס אויל כבד משניהם', זהו שאמר [תהלים סב, ז] 'אך הבל בני אדם כזב בני איש במאזנים לעלות וגו', כי ההולכים אחר ההבל והכזב, וחפצים לעלות באמזנים, המה מהבל יחד, רצה לומר זה דבר נמנע, וכל מבקשיו המה מהבל יחד, כלומר 'הבל יהמיון', כי החובה מכריע כאמור.

סוד עליית חמש עשרה מעלות של ישראל

וזה סוד עליית ט"ו מעלות של ישראל, וזהו בעצם הירידה ט"ו ירידות לאומות, ובזה נחה השאלה שמקשה שם בגמרא [סוכה גג, א] 'אי הכי מעלות יורדות מבעיא ליה', אך מה שמקשה השואל על גירסא זו, וחושב שעל כל פנים היה לו להזכיר לשון ירידה לאומות, ומסיק כי המעשה היה בענין אחר שדוד העלה את התהום ט"ו מעלות, ואמר כל כמה דמעלין העולם מרטב טפי, נוכל לומר בהפך זה, שהמים התהומיים יש בהם רמז למלכות בית דוד, כדבר אומרו [במדבר כד, ז] 'וזרעו במים רבים, ותנשא מלכותו', רצה לומר כמים התהומיים המתנשאים ומתגברין ועילין. וכשכרה דוד השיתין אשר עליהם הושתת העולם, קפא תהומא, רצה לומר בקשו לשטוף כל הממלכות, וטרף ורמס ואין מציל, כי חשב שכבר הגיע הקץ, שעליו נאמר בדניאל [ט, ט] 'וקצו בשטף'. עד שראה בנבואה שעדיין לא הגיע הקץ האחרון, והורידה דוד בתפילה, וכאשר ראה כי גדולה הירידה, העלה אחר התפילה ט"ו מעלות ואמר 'כל כמה דמעלי מרטבא טפי', כי בשלומינו יהיה שלום לכל הארצות אשר מתמצית בית המקדש הם שותין, והמשכילים יבינו.

ט"ו מעלות דבהגדה

ונוכל עוד לומר, כי ט"ו מעלות שנזכרו ב'כמה מעלות טובות למקום עלינו וכו', וקא חשיב ואזיל עד המעלות הט"ו, 'ובנה לנו את בית הבחירה', וידוע ששלמה שהיה ט"ו בנאו, וכן בט"ו שיר המעלות באחרונה נאמר, 'הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות', והיינו בית הבחירה. וכל זה הוראה למילוי אור הלבנה ביום ט"ו, וכן הבית המקדש הנקרא 'אורו של עולם' כמבואר במעשה של הורדוס, ומטעם זה היתה הגאולה בט"ו

הגדה של פסח עם ביאור רבנו בעל ה'כלי יקר' זי"ע

בניסן כשהלבנה במילואה, להורות שככה לא יהיה אור בית הבחירה במילואו עד דור ט"ו מאברהם, או עד מעלה הט"ו מיציאת מצרים עד בנין בית הבחירה,

ועל ידי מעלות אלו הם משולשים ומחומשים, כי חמשה מהם התכלית הנקמה מהמצריים. א. עשה בהם שפטים. ב. והרג בכוריהם. ג. ועשה באלהיהם. ד. ושקע צרינו בתוכו. ה. הוציאנו ממצרים. בעשרה שפטים, וחמשה מתוכם הם סיפוק צרכינו. א. נתן את ממונם. ב. וקרע לנו את הים. ג. והעבירנו בתוכו בחרבה. ד. האכילנו את המן. ה. סיפק צורכנו במדבר. וחמשה מהם מעלות רמות שלא זכו להם שום אומה, כי אם ישראל. א. נתן לנו את השבת. ב. קרבנו לפני הר סיני. ג. נתן לנו את התורה. ד. הכנסנו לארץ ישראל. ה. בנה לנו את בית הבחירה, זהו שאמר [שמות יג, יח] 'וחמשים עלו בני ישראל', וכתוב [שמות יד, ז] 'ושלשים על כלו', רמז לחמשה מעלות אלו המשולשים, [עוללות אפרים חלק ב, מאמרים מה, מט, נ, ועיין שם מה שהרחיב רבנו זי"ע בענין זה].

סוד וכוונת מצות מצה

מצה זו באו כמה כוונות כוללות עניינים גדולים עומדים ברומז של עולם, אף על פי שכפי הפשט המקראות משמע שאין בה טעם אחר, כי אם זכירת יציאת מצרים, לזכר כי לא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ וגו', מכל מקום מצד חומר מצוה זו ודקדוקיה ועונשה נתוספו טעמים על עצם העניין, כי מעיקרא דדינא פירכא, למה גרם ה' שלא הספיק להחמיץ בצק אבותינו, היד ה' תקצר לסבב שיחמיץ או לסבב ליתן להם עוד זמן מה ליציאת מצרים,

מצה – סימן לחירות וגאולה

אין זה כי אם מחכמתו יתברך העמוקה והנפלאה לרמוז להם סימני החירות. ומטעם זה יש אומרים שהמצה סימן חירות וגאולה, כי אין לה צירוף אל השאור, כעבד היוצא לחירות שאין לו צירוף אל אדונו. וטעם זה רחוק. ויש אומרים מצד היותה פשוטה בלא הרכבת השאור והמלח הרי היא הוראה על אחדות השם יתברך. וברוב הספרים נמצא שריחוק השאור הוראה על ריחוק היצר הרע שהמשילו רבי אלכסנדר ל שאור שבעיסה [ברכות יז]. ועל טעם זה נבנו כל הדרושים הכתובים בעטי אשר אתי בחיבורי עוללות אפרים.

מצה – סימן לענוה ושפלות

ושם אתנו טעם אחר יותר קרוב לפשטי המקראות שקראוה לחם עוני, וזה הוראה על גדר הענוה והשפלות אשר מצד זה בחר ה' בנו יותר מבכל העמים, כמו שלמדו רבותינו ז"ל [חולין פט]. מפסוק [דברים ה, ז] 'לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם כי אתם המעט', כאילו אמר שמצד שאתם אוכלים לחם עוני בחרתי בכם, מצד היות הענוה תכלית מילוי רצון האל יתברך בבריאת עולמו, כי כל עוד שיוסיפו ברואיו להתנהג בענוה, ביותר תגלה ותראה מלכות שמים, כי אליו יתברך לבד יאתה הגאווה והגדולה וכל הנמצאים זולתו שוים בערכו יתברך, ואין גבהות לפני המקום יתברך עד שאפילו מלך ישראל נצטוו ביולא ירום לבבו מאחיו [דברים יז, ב], להורות שהכל שוים כנגדו יתברך, כי מטעם זה באה הפרעה מכה ראשונה במים דהיינו ביאור וקיצו בשטף במי הים, וזהו לפי שפרעה נתגאה ואמר 'לי יאורי ואני עשיתי' [יחזקאל כט, ג]. על כן לקה במים, המורים על גדר השפלות, כי זה דרכם לירד ממקום גבוה למקום נמוך, ולכך נאמר [שמות יג, ג] 'עד מתי מאנת לענות מפני', ותרגמו 'לאתכנעה', לפיכך נבחרו ישראל בזכות לחם עוני כעיסת מצה שאינו עולה למעלה כמו עיסת החמץ. וזה טעם נכון.

שלשה דברים רמוזים במצה

ונראה לפתוח פתח למצוה זו נוסף על כל הטעמים שהנחנו בשני דרכים שונות, והמשכיל יבחר לו בדרך היותר נכון וקרוב לשמוע בצירוף הטעמים שהזכרנו. דרך אחד הוא, לפי שמצינו שמצה בגימטריא שלוש פעמים מ"ה, וזה הוראה על שלשה דברים הרמוזים בהם: א, שיש בה רמז לאחדות השם יתברך מצד היותה פשוטה בלא הרכבת שאור ומלח, וזה כנגד מאמר ה' אדונינו מה אדיר שמך וגו' [תהלים ח, ב]. ב, מצד שעיסה זו אינה עולה למעלה יש בה רמז לגדר הענוה כאמור, וזה כנגד מאמר 'מה אנוש כי תזכרנו וגו' [שם שם, ה], המדבר בעצם השפלות. ג, מצד שאכילת מצה שמורה זו לקוחה מתחת הכר, אשר שם גנוזה מצה שמורה זו לאכילת האפיקומן המרמז לאכילת האדם לעולם הבא, כמו שנתבאר פה ומתוקן ומקובל בחיבורי עוללות אפרים [במאמר קב, עיין עליו ותמצא זה כנגד מאמר 'מה רב טובך אשר צפנת ליראיך'],

וכנגד שלוש פעמים נאמר בתורה 'ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' [דברים י, ב], וזה כנגד מאמר 'מה אדיר שמך' [תהלים ח, ב] כמו שכתוב [דברים כח, נח] 'ליראה את השם הנכבד והנורא'. ובנביאים כתיב [מזכיה ו, ח] 'הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש מעמך', מה טוב כנגד מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, ושייך בו לשון הגדה כמגיד העתידות, ומה ה' דורש מעמך רמז למדת הענוה, כי המתגאה ואינו אומר מה אני, כמשה ואהרן שאמרו [שמות טז, ח] ונחנו מה, אז הקדוש ברוך הוא ידרוש ממנו ויפקוד עליו עונו, כדבר אמרו [דברים יח, יט] 'אנכי אדרוש מעמו', וכמו שכתוב [ישעיה ב, יב] 'כי יום לה' על כל גאה ורם וגו'. [ובזה מיושב מה שכתב כאן דורש ובתורה אמר שואל.]

סיבת ההבדלים במנחות

ולפי שהוא שטן, הוא מלאך המות, הוא יצר הרע המדיחו ואומר שאין חשבון בשאול, ויסיתו לילך בגדולות ונפלאות ממנו, על כן מצינו שבמנחת אהרן נאמר [ויקרא י, י] 'לא תאפה חמץ', ובחלות תודה היו שני מינים כאחד חמץ ומצה, ובשתי הלחם בעצרת נצטוונו לעשותם דוקא מחמץ. וטעמו של דבר, לפי שכל מנחה היא מנחת עני כמו שפירש רש"י בפסוק 'ונפש כי תקריב מנחה' [שם ב, א] מי דרכו להתנדב מנחה, עני, וסתם עני נכנע,

כהוראת לשון עני, על כן קרבנו מצה 'לחם עוני', נכנע, קטן הכמות. אבל התודה הבאה על ההודאה לאמר 'הפעם אודה את ה', כי אליו יתברך הרוממות והגדולה על כל הנמצאים, כי הוא יתברך אחדות פשוט וכל נמצאיו הם מורכבים, על כן באו בתודה חלות חמץ ומצה, חמץ כנגד נבראיו, ומצה כנגד אחדותו יתברך, כי אין אחדותו יתברך ניכר כי אם מצד ההעדר שאנו רואין במעשה ידיו, וקל להבין.

שתי הלחם בעצרת

ושתי הלחם שבעצרת הבאים כנגד שכר עולם הבא, להורות שמצד התורה יזכו שומרי מצותיה לשתי שולחנות, בעולם הזה ועולם הבא. וזהו סוד שתי הלחם. וידוע שבמקום שהתורה מצויה אין היצר הרע מזיק, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [סוכה נב:] 'אם פגע בך מגוול זה משכהו לבית המדרש', וכמאמר רבותינו ז"ל [קידושין ל:] 'אמר הקדוש ברוך הוא בראתי יצר הרע בראתי לו תבלין וכו', דהיינו התורה. ומטעם זה נעשו שתי הלחם מחמץ, להורות שבמקום תורה שבכתב ושבעל פה הרמוזים בשתי הלחם אין היצר הרע יוכל להזיק, ואדרבה מצד היצר הרע יזכה האדם לאכול משתי שולחנות, בעולם הזה ובעולם הבא, כי לולא היצר הרע לא היה האדם ראוי לקבלת שום שכר כי היה מוכרח בכל מעשיו, כאחד מצבא המרום במרום, וכן מצד היצר הרע זכו ישראל לקבלת התורה יותר מן המלאכים, כמו שאמרו רבותינו ז"ל [שבת פח:] 'בויכוח שהיה למשה רבינו עם המלאכים, כלום יש יצר הרע ביניכם וכו', על כן באו שתי הלחם מן החמץ בכוונה נפלאה.

ומה נפלא מאוד לאמת ולקיים כל דרוש זה, מה שנאמר 'כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו וגו' [ויקרא ב, יא], 'קרבן ראשית תקריבו אותם לה' ואל המזבח לא יעלו לריח ניחוח' [שם שם, יב], 'פירש רש"י 'קרבן ראשית שתי הלחם של עצרת הבאים מן השאור ובכורים מן הדבש וכו', וזה מבואר כמבואר לעיל [בהקדמה א מאמר א] ששימוש גופני הכרחי וקודם בזמן אל השימוש הרוחני, כי הרוחני לא יושג בלעדי הקדמת הצרכים הגופניים המכונים בשאור ודבש, כי היצר הרע מכונה בשאור שבעיסה, ותענוגי החומר מכונים במתיקות הדבש שמיעוטו טוב וריבוי מזיק, כמו שנאמר [משלי כה, כז:] 'אכול דבש הרבות לא טוב', וכתב [שם שם, טז:] 'אכול דבש דיד', ושתיים אלו מצד עצמם אין בהם שום צד שלמות, ואדרבה הם נעדרי השלימות זולת שהם הכרחיים מצד היותם הקדמה אל השלימות האמיתית אשר לא יושג בלעד, כי אלמלא היצר הרע המכונה 'בשאור' לא היה האדם ראוי לגמול ועונש, כי בודאי היה או כבהמות הארץ או כמלאכי השרת, ואלמלא צרכי הגוף לא היה בו כח לעמוד חי לפני ה' ולשרתו, לפיכך נאמר 'כל שאור וכל דבש לא תקטירו', כי אין בעצמותם צד שלמות.

ואם כן למה נבראו אם ההעדר כרוך בהם, לכך אמר כמתרץ 'קרבן ראשית תקריבו וגו', רצה לומר מציאתם הכרחית מצד היותם ראשית והקדמה לבא על ידם אל התכלית האמיתית הבא לבסוף, אבל 'אל המזבח לא יעלו', בעצם וראשונה להיות מהם ריח ניחוח לה', כי בעצמותם אין שום נחת רוח לפניו יתברך זולת מה שהם הכנה אל דבר אחר המושג על ידו. לפיכך 'השאור' קרב בעצרת יום מתן תורה, המיעדת השכר והעונש אשר לא יושג זולת היצר הרע, ו'הדבש' קרב בכורים, באמרו [דברים כו, א:] 'זהיה כי תבא אל הארץ וגו', רצה לומר אל ארץ החיים הנצחי הבא לך לאחר ירושה וישיבה, אז ולקחת תחלה 'מראשית כל פרי האדמה', לכלכל את גופך וכל חבריך שיהיו חזקים אף בריאים יטריחו בנר מצוה ותורה אור, ואז תוכל לבא באמצעות קיום המצות 'אל המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו יתברך שם בעולם הנצחי'. ובה מיושב בפסוק זה, מה ענין ציווי שתי הלחם ובכורים לפרשת הקרבנות.

חלות תודה

אמנם מה שמצינו בחלות תודה שהיו אחת של חמץ גדולה כנגד שלש של מצה, זה לפי שהיצר הרע יש לו שלש יתרונות על היצר טוב אשר בהם על הרוב היצר טוב מנוצה, זכרם בעל חובת הלבבות. טענה א. מצד שהיצר הרע קודם שלש עשרה שנה אל היצר הטוב, ואז מצד ההרגל קשה לאדם לעזוב מעשיו הראשונים. טענה ב. מצד ששימושי הגוף נראין לעין הגשמי, כמו שנאמר אצל חוה [בראשית ג, ו:] 'וכי תאווה הוא לעינים', מה שאין כן בשכר העולם הבא שהיצר טוב מיעד שיעין לא ראתה וגו' [ברכות לד:]. טענה ג. מצד שתשמישי החומר הם תדירין ותמידים כסדרן, מה שאין כן בשימוש רוחני שאינו תדיר כל כך. שלש טענות אלו יתר עליו היצר הרע. לפיכך 'מצה' בגימטריא 'חמץ' זולתי שלשה שהחמץ יתר על המצה, כנגד אלו שלשה טענות, וקל להבין.

שלשה דרכים לנצח היצר הרע

דרך שני הוא על דרך המאמר שמצינו במס' עירובין [נ:] במאמר של רבי יהושע בן חנניא, מעולם לא נצחני אדם אלא אשה, תינוק ותינוקת וכו'. האשה, מה שהקדיחתו מלח על שלא שייר פאה בקערה לשמש. תינוקת, שאמרה לו ליסטים כמותך כבשוה. תינוק, שאמר לו דרך זו קצרה וארוכה. עיין שם כל המאמר. וכפי הנראה ששלשה דברים אלו הם בעצם מחלוקת שלשה תנאים שהביא רש"י סוף פרשת ויקרא על הפסוק [ה, א:] 'אם לא ידע ונשא עונו', ר' יוסי אומר אם נפשך לידע מתן שכרן של מצות, צא ולמד מאדם הראשון וכו' היושב

לו מן הפגולים והנותרות, והמתענה ביום הכיפורים על אחת כמה וכמה וכו', רבי עקיבא אומר על פי שנים עדים וכו', עשה הכתוב הנטפל לעוברי עבירה וכו', רבי אלעזר בן עזריה אומר כתיב [דברים נד, יט] 'כי תקצור קצירך וגו', למען יברכך וגו', עד ומצאה העני ונתפרנס בה, הרי הקדוש ברוך הוא קובע לו ברכה. ואשתומם על המראה בשלשה אדירים אלו, ויגעתי ומצאתי כי כל דבריהם בנויים על אדני פז מוסר השכל, ללמד בני יהודה קשת ומלחמה עם יצרם הרע ושאוור שבעיסה אשר בקרב האדם שם ארבו.

והם בעצם השלשה דברים הרמוזים במצה זו הנקיה מן השאור.

טעם א. לקוח ממה שקרא הכתוב למצה זו 'לחם עוני' [דברים טו, ג], ומה דרכו של עני ממעט בתאות הגוף מצד ההכרח, כך ילמד כל משכיל מאכילה זו למעט בחמדת העולם הזה, שדרכם נקרא קצרה וארוכה בדרך שבארנו בחיבורינו עוללות אפרים [בראש השנה מאמר רכט], שההשתמשות בחמדות הגוף נראה דרכם מישור וקצרה בעולם הזה, אמנם לעולם הבא דרכם קוצים, כמו שנאמר [משלי טו, יט] 'דרך עצל כמושוכת חדק', ודרכם ארוכה כי יפסיקו בינו לבין אלהיו הגנות והפרדסים שתענוגי העולם הזה נמשלים בהם, כדרך אומרו [ישעיה נט, ב] 'עוונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם', ועמל הכסילים ביגיעת הגוף תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר וקדיש. אמנם שלימי הדעת האוכלים לחם עוני בעולם הזה, ומואסים בריבוי חמדת הגויות ובקשת המותרות, דרכם נראה ארוכה בעולם הזה, וסופם מישור וקצרה, כי קרוב ה' לדכא ושפל רוח, כדרך אומרו [שם טו, ב] 'ואל זה אביט אל עני ונכה רוח', כי סתם עני נכה רוח, וזה נראה בעיסת המצה מצד שאינו עולה כעיסת החמץ ומצד שמו שנקרא לחם עוני, והעוני ומיעוט התאות תלוי זה בזה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל בפרקי אבות [ה, ט] 'ונפש רחבה ובהפכו נפש שפלה. וקל להבין.

וזהו בעצם נצחון התינוק שאמר לו 'זו קצרה וארוכה וכו'. וזהו שאומר ר' יוסי אם אתה רוצה לידע מתן שכרן של מצוות צא ולמד מאדם הראשון וכו', כי כפי הנראה שהוא הטא בזה והלך בדרך קצרה וארוכה, ושמע לקול הנחש והאשה להשתמש בחמדת העולם הזה הנראים לחוש הגשמי, כמו שנאמר [בראשית ג, י] 'וכי תאווה הוא לעינים', רצה לומר ראו כי חמדת העולם הזה נראה לעין, מה שאין כן בחמדת העולם הבא ש'עין לא ראתה וגו' [ברכות לד:]. וזהו בעצם ענין 'הדרך קצרה וארוכה', שזה הדרך לפי שתחלתו מישור וזה נראה לעין, על כן רוב העולם בוחרים לילך בו, אבל דרך ה' שנקרא 'ארוכה וקצרה' אין טובתו נראה, כי הקיצור הוא בסוף הדרך. על כן ראיתי בני עליה והנם מועטים הבוחרים בו, והמה החכמים אשר עיניהם בראשם להסתכל בסוף הדרך ההוא, 'כי טוב אחרית דבר מראשיתו' [קהלת ד, ח]. וזהו שאמר 'היושב לו מן הפיגולין', רצה לומר שאינו עושה כמעשה אדם הראשון ואינו אוכל דבר פגול למלאת רסן בטנו ותאותו כמו אדם שאכל דבר פגול, וזה השלם לא די שלא יאכל אכילה של איסור שנקראת פגול, אלא אפילו מן ההיתר אינו אוכל המותרות כי אם המוכרחות לצורך עמידת גופו, וזהו שאמר ומן הנותרות, שאפילו ההיתר אינו אוכל בזמן שהוא מותרות.

והמתענה ביום הכיפורים וכו', רצה לומר שלא זו שאינו אוכל מן ההיתר המותר, אלא אפילו ההכרחי לפעמים אינו אוכלו, והוא המתענה ביום כפורים, וזהו בעצם ענין אכילת 'לחם עוני', והוא הדרך ארוכה וקצרה כאמור, ואליו הקדוש ברוך הוא קובע שכר לדורי דורות, 'ען כי מלא אחרי ה' ומאס בחמדת הגוף, ודרכו סלולה לעלות אל ה' בלתי שום מונע. ומזה הטעם היה לחם עוני זה סימן חירות וגאולה, כי כל הממעט בתאות העולם הזה נקרא בן חורין, כי לא יטרידוהו בקשות המותרות. וכל היד המרבה לבדוק אחר תאותיו בעולם הזה עבד עבדים יהיה לאחיו ואינו בן חורין כלל, ותמיד הוא משועבד לסבול כל תלאותיו ומשאיו מעצמו ומזולתו, ויסתכן בעצמו לילך ארחות ימים ובשאר מקומות הסכנה בהר ובשפילה כדי להשיג את שאהבה נפשו, ובוזה כל ימיו מכאובים ותלאות עצמו מספר.

אבל האוכל לחם עוני ושמח בחלקו אם מעט אם רב ולא ידאג לבקשת המותרות והפיגולין, אין לך בן חורין גדול ממנו, כמו שכתבו רבותינו ז"ל [אבות ג, ב] 'כל העוסק בתורה נקרא בן חורין וכו', וכן [מכילתא בשלח, יז] 'לא ניתנה התורה אלא לאוכלי המן', דהיינו המסתפקים במוכרחות כאכילת המן שלא ירד אלא ליומו. וזהו טעם נכון מאד במצה זו שקראה הכתוב 'לחם עוני' ועשאה סימן על הגאולה ועל התמורה. וענין אכילתו בחפזון כמי שהולך נחוץ לדרכו ולא הספיק בצקו להחמיץ, כי זהו הדרך הנבחר בשלימי הדעת אוכלים בעולם הזה בחפזון, כמאמר רבותינו ז"ל [עירובין נד:] 'שיננא חטוף ואכול וכו', וזה כאורח נטה ללון שאינו מקפיד על אכילתו ואינו שוהה במלון כל כך להרבות בתיקון פת בגדיו ומאכליו מצד שתמיד הוא מוכן לשום לדרך פעמיו, כמו שנאמר בקרבן פסח [שמות יב, יא] 'זככה תאכלו אותו מתניכם חגורים וכו', ונאכל על מצות ומרורים. והמשכיל יבין ענין זה כי נכון וברור הוא.

הטעם השני הוא, שלכך נצטוינו בחג זה באכילת המצה והשבתת שאור מן הבתים ומן החצרות שלא לעבור עליו בבל יראה ובל ימצא, ללמוד דרך שני אל סימן הגאולה והחירות. בהיות שמהידוע שחברת האנשים דבר הכרחי אל הבריות, כי האדם מדיני בטבע. אך שעל הרוב נכשל האדם ביותר בחברת האישים, כי מצד ההרגל שיראה אחרים ההולכים בדרך מעוקל הוא עושה כמותם, כי יאמר 'בתוך עמי אנכי יושב ובדרך כל הארץ אני

הולך', כי בוש יבוש להפרד מדרכם שלא יבוהו בעיניהם אם ישנה ממנהגם. וזהו בעצם נצחון התינוקות שאמר לה 'הלא בדרך כבושה אני מהלך', כי רבים זולתו דשו בעקביהם התבואה. והשיבה לו 'לסטים כמותך כבושה', כי אתה תולה עצמך במקולקל כמותך.

וזהו דעת רבי עקיבא שדרש פסוק [דברים יז, י] 'על פי שנים או שלשה עדים יקום דבר', עשה הכתוב הנטפל לעוברי עבירה כמותו וכו' [מכות ה:], כי דעת רבי עקיבא שעל דבר זה צריך האדם זירו ביותר, וביותר שלא יפנה לאהבת הבריות ויפרוש ממנהגם, אף על פי שהדרך ההוא נעשה כבוש לרבים, כאשר ראיתי בעונינו הרבה דברים נוהגים בינינו שכל אחד בעצמו יודע שלא טוב הדבר ואף על פי כן הוא ירא לשנות המנהג, צא ולמד מאופן הלימוד אשר כהיום נתפשט בכל גלילות אלו שעיקר הלימוד הוא הפלפול שקורין חילוק והמקרא והמשנה טפלים אליו, מי יוכל לספר ולשער כמה גדול עון זה לשנות הידוע, ולדבר בדברי הבאי ולהפוך דברי אלהים חיים לדברי תוהו ובוהו ושקר מפורסם, ולא די לנו בזה אלא הוא נקרא עיקר לימוד הזמן, דיו אילו ימי לא יספיקו לכתוב כמה רעות רבות נמשכו מלימוד זה, וכל העוסקים בו כולם ידעו כי שקר בימינם ומכל מקום כל אחד מפני הבושה אינו מניחו ומתנצל לאמור הלא בדרך כבושה אני מהלך, כמו שהאריך לדבר מזה הגאון מהר"ר לייב נר"ו [בספר דרך החיים]. ואם כן דעת רבי עקיבא לומר שזה כלל גדול בתורה שיהיה האדם נטפל לעושי מצוה, כי מאחר שהוא מדיני בטבע ועמידתו קשה זולת חברת בני אדם, אם כן יבחר לו לשכון בחברת עושי מצוה וירחיק הכתות הפחותים המשולים לשאור שבעסה עד אשר לא יראה ולא ימצא בגבולו איש חמס רע, וזהו 'בל יראה' כמו שאמרו רבותינו ז"ל [מגילה כח, א] אסור להסתכל בדמות אדם רשע וכו', ובל ימצא שנאמר [תהלים לז, לו] 'ואבקשהו ולא נמצא', וזהו סימן חירות וגאולה, כמו שכתוב לעתיד [יהוה אלהים ב, לח] 'וברותי מכם הפושעים וגו', וכן בגאולת מצרים מתו כל רשעי ישראל בשלשה ימי אפילה ונשארו הנקיים מחלודת השאור [מכילתא ריש בשלח], וכמו שנאמר [צפניה ג, יב] 'והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה'.

טעם שלישי הוא, בהיות שכבר נזכר לעיל, שכל מי שהוא שלם בבקשת הממון והוא בעל עין טוב, כל גופו אין צריך בדיקה כמאמר הפייטן [יוצר ליום א' דשבעות ובמטה לוי] שכל הדברות בלא תחמוד כלולים, וזה נרמז במצה זו שהיא חסירה המלח, ועל כן נקרא לחם עוני, וזה סימן מובהק שכל מי שהוא בעל עין הרע ואינו נתן ממונו לצדקה, על דרך 'מלח ממון חסר' [כתובות סו:], אז הוא בא לידי עוני, כמו שכתוב [דברים טו, ז] 'כי בגלל הדבר הזה יברכך וגו', ומכלל הן אתה שומע לאו, שבהעדר מלח ממון אז לא יהיה לחמך לחם עושר. וזהו ענין נצחון האשה שהקדיחה תבשילו במלח על שלא שייר פיאה בקערה לשמש, כי מאנו ידינו לעשות צדקה ליתן מלחמו לדל ולשייר פיאה בקערה אל העני ונכה רוח ואכל הכל בעצמו, על כן הקדיחה תבשילו במלח להורות לפי שעבר על מצות הצדקה שנרמז במלח, על כן יהיה תבשילו מוקדח בלתי ראוי אפילו לאכילת עצמו כי לסוף גם הוא לא יאכל מלחמו.

זהו דעת רבי אברהם אבן עזרא שדרש פסוק [שם כד, יט] 'ושכחת עומר בשדה וגו', למען יברכך וגו', עד ומצאה העני וכו', הורה בזה שביותר צריך האדם זירו במקום חסרון כיס, כי אם יהיה שלם במצוה זו אז יהיה ידו בכל המצות, כי כולם כלולים בלא תחמוד כאמור. וזהו סוד המצה היותר סימן חירות וגאולה, כמו שכתוב [ישעיה נז, א] 'שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וגו', ויבאו לידי ידיעה זו על ידי אכילת לחם עוני מצד העדר המלח, ועושה כזה אינו עולה, הפך ממה שנאמר [משלי יא, כד] 'יש מפזר ונוסף עוד', וקל להבין.

ביאור הא לחמא עניא

ואולי לזה כיוונו רבותינו ז"ל בנוסח 'הא לחמא' שיסדו 'כל דכפין ייתי ויכול וכו', כי זהו סימן חירות וגאולה כאמור. ורבותינו ז"ל אמרו [עין פסחים ה. ועין עוד בראשית רבה סג, ז] 'בזכות' אך ביום הראשון תשביתו, יזכו להכרית זרעו של עשו שנקרא ראשון, ובזכות יום ראשון של סוכות יזכו לבנין בית הבחירה, והיינו 'סוכת דוד הנופלת'. ובזכות 'ולקחתם לכם ביום הראשון' יזכו למשיח, על דרך שביארתי בעוללות אפרים [במאמר קכב] שהאתרוג רמז למנהיג אחד שיש בו טעם וריח, אשר על ידו יהיו נאגרים באגודה אחת כל זרע ישראל כלו, הנמשלים בלולב וערבה והדס, וזה רמז למשיח שנאמר בו [ישעיה יא, ג] 'והריחו ביראת ה'. ובזכות 'ביום הראשון תשביתו שאור', המרמז לביטול היצר הרע, יזכו לביטול זרעו של עשו אשר כחם מסמאל, והוא שטן הוא יצר הרע. וזהו שאמרו ברבתי [בראשית רבה סג, ח] 'בא ראשון זה הקדוש ברוך הוא ויבנה בית המקדש שנקרא ראשון, ויפרע מעשו שנקרא ראשון בחדש הראשון', רצה לומר בזכות המצה שאוכלין בחדש הראשון יזכרת היצר הרע כאמור. ולכך התחיל ביבא ראשון זה הקדוש ברוך הוא, כי לעתיד אמרו רבותינו ז"ל [סוטה נב.] הקדוש ברוך הוא מביא בעצמו היצר הרע ושוחטו וכו'. וזהו טעם מכת בכורות על ידי הקדוש ברוך הוא בעצמו ולא על ידי השליח, כי זה הוראה על מכת היצר הרע הנקרא מלך זקן ונוצר קודם בזמן אל היצר הטוב. ומה שאמרנו למעלה שהמצה יש בה רמז אל ההכנעה, כבר אמרנו שיש בקרבן פסח רמז על זה בלקיחת האזוב הדם אשר בסף דהיינו באסקופה, ובפרשת צו נרמז הענין ב'היא העולה על מוקדה', וכן במצורע ואחרי מות כנראה לומר. ומכל פנים האלו נתבאר שהמצה סימן חירות וגאולה, והמשכיל ישמע ויוסיף לקח. ועין עוד ביאור נפלא מרבנו ז"ע בעוללות אפרים חלק ב, מאמר צז. [אורח לחיים, דרוש לפסח]

סוד וכוונת המרור

מרור זה שאנו אוכלים לזכר וימררו את חייהם [פסחים קטז:] יש בו כמה מיני תועלת וסודות אלהיות.

צרוף המרור למצה – צרוף דין ורחמים

טעם ראשון הוא, שזכירה זו מועלת ובאותו דור הועילה לישראל להיות נקל בעיניהם לקבל עול מלכות שמים עליהם, כמו שנאמר [דברי הימים ב יב, ה] 'וידעון עבודתי ועבודת העמים', כי יכירו וידעו ההבדל שבין עבודת השם יתברך בזמן שעושין רצונו ובין עבודת העמים בזמן שאינן עושין רצונו של מקום ברוך הוא. וצירוף המרור למצה יש בזה רמז לצירוף דין ורחמים, כי המצה סימן חירות והמרור סימן שעבוד ודין. וזהו סוד ב'פה רך' ו'בפרך' [סוטה יא:], להורות שעל ידי צירוף שני מדות אלו הקדוש ברוך הוא מנהיג עולמו. וזהו סוד אמרו [שמות יב, ה] 'מן הכבשים ומן העיזים תקחו', כי הכבש רך והעז קשה, כהוראת לשון עוז, וכמו שנאמר [תהלים כא, ב] 'ה' בעזך ישמח מלך', היינו במדת הדין הרמוזה בעוז, ובישועתך מה יגל מאוד', דהיינו במדת הרחמים.

ככל שיחלש כח החומר – יתגבר כח השכל

טעם שני הוא, בהיות שהוא מהידוע שטעם השעבוד של גלות ישראל במצרים היה להם כדי למרק חומרם מכל סיג ופסולת, כמו שנאמר [דברים ד, כ] 'ואתכם לקח ממצרים מכור הברזל, המשיל השעבוד לכור הברזל העשוי לצרף הכסף מכל סיג, וכמו שנאמר [ישעיה א, כה] 'בגלות החל הזה ואצרוף כבור סיגך וגו'. וזהו סוד אמרו רבותינו ז"ל [סוטה יא:] שהיו המצרים חורשים על גבם ונעשה להם נס ונבלעו בקרקע, והיו חורין ומבצבצין וכו', וכשנגלה הקדוש ברוך הוא עליהם על הים, הם הכירוהו תחילה, שנאמר [שמות טו, ב] 'זה אלי ואנוהו', ויש לשאול למה דוקא הם הכירוהו תחלה, אלא לפי שכל עוד שיוחש ויוחלש כח החומר ביותר יתחזק הכח השכלי שבאדם, וימי הזקנה יוכיחו, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל [ברכות ה.] 'שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, ארץ ישראל והתורה והעולם הבא, וכולם על ידי יסורין וכו', כי יסורי החומר וחולשתו הוא בעצם סיבת התחזקות הכח השכלי, וכאשר יענו אותן כן ירבה וכן יפרוץ הכח השכלי,

על גבי חרשו – עינוי מופלג

וזה הוא החרישה שהזכירו רבותינו ז"ל, כי זהו משל החומר והחלשתו כהחלשת הקרקע על ידי החרישה, כי פירושו של פסוק [תהלים קכט, ג] 'על גבי חרשו חורשים', בודאי אינו מדבר בחרישה ממש, ונבלעו בקרקע רמז להסתדר בסתר כנפי יד השם יתברך, שלא היה כח ביד האויבים לכלותם לגמרי, ועל הים הם הכירוהו תחילה, רצה לומר הם המעונים ביותר בעבודת פרך, ונחלש חומרם ביותר, אז נתחזק ביותר ראות שכלם, עד שראוהו תחלה ואמרו 'זה אלי ואנוהו'. וכן בכל הגאולות מצינו שקדם לו שעבוד וצרה, וזה טבע הוטבע מברייתו של עולם 'דברי שא חשוכא והדר נהורא', ומאז נעשה לטבע שאין אור בלא חשך קדום, וכן נאמר ביוסף [בראשית מא, יד] 'זירצהו מן הבור', וכן בגלות מצרים, וכן לעתיד יתגברו הצרות ביותר סמוך לביאת הגואל, וכן בכל יום כמו השחר עלה אז הוא מחשיך ומאפיל יותר מחשכה של לילה.

המעונים בעולם – סופם מתוק

וזהו בעצם המרור הבא לזכר וימררו את חייהם, ואכילתו כזית חובה, כי כמו שזית זה תחלתו מר וסופו מתוק, כך כל המעונים ומוכים מפגעי העולם הזה תחלתם מר וסופם מתוק, כמו שנאמר [איוב ה, ז] 'והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד'. וזכירה זו טובה מאד להשקיט מעל ה' תלונת האנשים האומרים יש לנו מקום ללון על ראותינו בעולם הזה 'צדיק ורע לו רשע וטוב לו'. וכן באזינו שמענו ובעינינו ראינו שכל החסידים והתמימים והישרים מדוכים בעוני ועלבון ומיתת בנים ויסורין ונגעים מפגעי הזמן וקורותיו. יעקב אמר [בראשית מו, ט] 'מי שנותי מעט ורעים', יצחק ואברהם היו גרים נדים ונעים, ומה יתרון לאברהם יצחק ויעקב על נמרוד הרשע וחבריו שמלכו בכיפה, אין זה כי אם השקפה צרופה ומאת ה' היתה זאת להטיב אחריתם.

צדיק ורע לו – רשע וטוב לו

וענין זה במלואו נרמז בסמיכות פרשת ויקרא לפרשת צו שנאמר [ויקרא ה, כו] 'מכל אשר יעשה לאשמה וגו', זאת תורת העולה וגו' [ויקרא ו, ב], כי כבר אמרו רבותינו ז"ל [סנהדרין קיא.] 'שמושה רבנו ע"ה נתחבט בשאלת צדיק ורע לו רשע וטוב לו וכו', ונרמזו שתי שאלותיו אלו ברמז בסמיכות שתי פרשיות אלו.

א, כנגד שאלת 'רשע וטוב לו' אמר דרך תימא 'מכל אשר יעשה האדם לאשמה בה', רצה לומר עם היותם מלאים אשמות ואף על פי כן 'זאת תורת העולה' הוא למעלה ביתר שאת ועוז על הצדיק, ובאה התשובה על זה למשה 'היא העולה על מוקדה', על דרך המדרש [ויקרא רבה ה, י] הדורש היא העולה על מוקדה על נבוכדנצר וחביריו הגדונים באש של גיהנם, ורצה לומר שלכך היא העולה בעולם הזה כדי שירדו לגיהנם לעולם הבא, ושיקבלו כל שכרם בעולם הזה, על דרך שנאמר [איוב יב, כג] 'משגיא לגוים ויאבדם', וכתוב [תהלים צב, ח] 'בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד', וזהו כענין המצוי ברשעים תחלתם בפה רך, מחליק להם הזמן, ואחר כך בפרך.

ב. שאלת 'צדיק ורע לו' נרמז גם כן בסמיכות זה, כי פרשה שלפניה מדברת במשיב גזילה, שזה בודאי בעל תשובה מעולה וטוב, כי קשה גזל הנאכל עד שאפילו צדיקים גמורין אינן יכולים להחזירו, וזה המשיב הגזילה בודאי הוא בעל תשובה גמור, שמעלתו גדולה ממעלת צדיק גמור, אף על פי כן ראה משה שבעולם הזה הבעלי תשובה מוכים ומעונים בפגעי הזמן, והם נתונים במוקדה אש צרות אכלה סביבותיהם, כדרך אומרם [תהלים סו, יב] 'באנו באש ובמים וגו'. וזהו שאמר משה כמתמיה, וכי זאת תורת העולה בתשובה הרמתה אל ה', הלא היא העולה על מוקדה אש הצרות אשר אכלו כאש סביבו.

בבוקר היינו בגאולה – לא תהיה שאלה

ובאה התשובה למשה על זה, דווקא 'כל הלילה עד הבוקר', שדוקא בעולם הזה הנמשל ללילה תמצא סדר מעוקל זה, כי ראשיתם מצער, אמנם עד הבוקר ולא עד בכלל, כי בעלות הבוקר של עולם הבא אז תהיה מוחלפת השיטה, כי אחריתם ישגא מאוד, והנתנים למטה יהיו למעלה וכן בהפך. וזהו סוד אמרו [ויקרא ו, ג] 'והרים את הדשן', שהצדיקים שהיו כעפר לדוש בעולם הזה יונפו ויורמו ביתר שאת, אותן בעלי הדשן אשר תאכל אש הצרות בעולם הזה וישמו אצל המזבח, שהקדוש ברוך הוא יקבל מהם מיעוט חלבם ודמם, שעל ידי היסורין כאילו הוקטר הכל על המזבח ויעלה הכל לריח ניחוח לפניו יתברך. וכן בפרשת מצורע נרמז ענין זה, כי 'זאת תורת המצורע' המיוסר והמעונה בעולם הזה מנגעי הזמן, ותכלית הנגעים להטיב אחריתו כדי שיובא אל הכהן הגדול שבמקדש של מעלה, וכן ישראל בעולם הזה מוכים בגלות זה הנמשל לנגע, כמו שנאמר [ישעיה נג, ח] 'מפשע עמי נגע למו', ותכלית הנגעים לטובה כדי למרק חומרם כאמור.

ומטעם זה יביא 'עין ארו ואזוב ושני תולעת' המורה על הכנעת החומר, 'ושתי ציפריים' כדי לשחוט האחת ולשלוח השניה חפשי, וזהו הדבר שאמרנו ששחיטת החומר ויצר הרע בעולם הזה ומירתה הוא בעצם שילוח של הצפור השני חפשי, דהיינו הנשמה החיה תצא לחפשי לעולם הבא, כדאיתא במסכת ברכות [ה, ג] 'מה שן ועין שהיא אחד מאבריו של אדם עבד יוצא בהן לחירות, יסורין הממרקין כל גופו של אדם לא כל שכן', וכן ישראל הנשחטים בעולם הזה בגלות על קדוש שמו יתברך, וסובלים נגע הגלות זהו סיבת שליחותם לחפשי לחירות וגאולה, כמו המרור שמורה סיבת חירות וגאולת מצרים, כי סמוך לגאולה הכביד פרעה עול עליהם וסמוך לכובד השעבוד נאלו כאמור. וכן בפרשת אחרי מות נרמז עינוי החומר ביום כפורים ואכילתו מרורים בעולם הזה שתכליתו לטהרו מכל חלודת עון, וזהו שנאמר בעינוי יום כפורים [ויקרא טו, ל] 'לטהר אתכם וגו'. ובזאת יבא כל איש טהור אל הקודש פנימה במקדש של מעלה ושל מטה כשסבל בעולם הזה עינוי החומר ומירוקו עד אשר נזדכך כח שכלו שבו, ויבא אל הקודש בדרך סלולה בלי שום מונע ומסך מבידל.

וכל זה מבואר מעצמו למשכילים ולא יבינו כלל רשעים, כי חושבים הצלחתם שבעולם הזה עיקר ולא ידעו כי בנפשם הוא. וזה הדבר אשר ראתה עיני בעולם הזה, כי ניתן הסכל במרומים וכל ההצלחות המדומות שבעולם הזה כעושר וכבוד ובנים וחיים כולם כאחד נתנו למוקצים שבמחנה, ולחניפים הצבועים המראין חסידות בנגלה כדי שיתלו הצלחתם במעשיהם הטובים, ובתלמוד תורתם המדומי כי יעבור בעיון מעט על הלכה קטנה להוציא ממנה חריפות ודברים בדויים אשר אין להם שחר, והמקרא וכל שכן המשנה אין דורש ואין מבקש, ועשירים בתורה ומצוה ואשר לבם תמים עם ה' ונאנחים ונאנקים על כמה תועבות בשפל ישבו, כי לא ישימו מגמת פניהם להדר עצמם בפני הבריות, כי אם לפני המלך ה' צבאות הבוחן לבות, ולפיכך הם מרוחקים מן הבריות, כי זה דרכם לרחק מי שלא יתהדר בפניהם, אשר בעון זה השביענו ה' במרורים באורך גלות החל הזה. זה שיעור מה שרצינו להוסיף טעם באכילת מרור זה. וה' יראנו נפלאות מתורתו אמן כן יהי רצון.